

Negentiende-eeuwse Nederlanders op reis naar de Verenigde Staten 1873-1914

Illustratie van de website <http://historiek.net/amerika-index/817/> (11-06-2014)

Masterthesis Maatschappijgeschiedenis

Faculteit: Erasmus School of History Culture and Communication

Erasmus Universiteit Rotterdam

Datum: 15 juli 2014

Naam: Annelie van der Leelie

Studentnummer: 321394

E-mail: annelievanderleelie@hotmail.com

Supervisor: Prof. dr. J.A. Baggerman

Tweede beoordelaar: Dr. F.M.M. de Goey

Inhoudsopgave

Voorwoord	4.
Hoofdstuk 1. Op reis naar de Nieuwe Wereld	5.
§1.1. Inleiding	5.
§1.2. De onderzoeksopzet en de structuur van de masterthesis	8.
§1.2.1. De probleemstelling en wetenschappelijke relevantie	8.
§1.2.2. Acht reisverslagen met als bestemming de Verenigde Staten van Amerika	10.
§1.2.3. Structuur van de masterthesis	13.
Hoofdstuk 2. Historiografie over reizen en reisverslagen	14.
§2.1 Reizen en toerisme	14.
§2.1.1. De geschiedenis van het thema toerisme binnen de geschiedwetenschap	14.
§2.1.2. De ontwikkeling van het reizen	16.
§2.1.3. Het debat omtrent de theorie van het reizen	18.
§2.2 Het reisverslag	19.
§2.2.1. Ontwikkeling van het reisverslag	19.
§2.2.2. Het debat omtrent reisverslagen	22.
§2.3. Gebreken in de historiografie	23.
Hoofdstuk 3. De Verenigde Staten en Nederland in de negentiende eeuw	25.
§3.1. De Verenigde Staten tijdens de Industriële Revolutie	25.
§3.2. Nederland tijdens de Industriële Revolutie	28.
Hoofdstuk 4. Nederlandse reizigers in de Verenigde Staten van de negentiende eeuw	31.
§4.1. De reiziger in beeld	31.
§4.1.1. Joël Emanuel Goudsmit	31.
§4.1.2. Charles Boissevain	32.
§4.1.3. Herman Bavinck	33.
§4.1.4. Abraham Kuypers	33.
§4.1.5. Coenraad Anthony Willem baron van Haersolte	34.
§4.1.6. Hugo de Vries	34.
§4.2. De route naar en in de Verenigde Staten	35.
§4.3. De verschillende vormen van de geanalyseerde gepubliceerde reisverslagen	39.
Hoofdstuk 5. De beeldvorming van de reiziger over Noord-Amerika	44.
§5.1. Veiligheid en wanorde	44.
§5.2. Architectuur en de stadsindeling	48.
§5.3. De beeldvorming van de reizigers over het Amerikaanse karakter, de Amerikaanse vrouwen en de Afro-Amerikanen	51.
§5.3.1. Het Amerikaanse karakter	51.
§5.3.2. De vrouwen	54.

§5.3.3. De Afro-Amerikaanse bevolking in de Verenigde Staten	57.
§5.4. Het publieke domein	59.
§5.4.1. Religie	59.
§5.4.2. De Amerikaanse politiek	61.
§5.4.3. Liefdadigheid in de Verenigde Staten	63.
§5.4.4. Het onderwijs	65.
Hoofdstuk 6: De technische ontwikkelingen in de Verenigde Staten	70.
§6.1. Stoom en elektriciteit	70.
§6.2. Van omnibus naar de elektrische automobiel	73.
Hoofdstuk 7. Conclusie	76.
Bijlage: bibliografie	80.
Primaire bronnen	80.
Secundaire literatuur	81.

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterthesis. Deze masterthesis is de afsluiting van mijn studie Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. In het jaar 2008 ben ik deze studie begonnen nadat ik hetzelfde jaar ben overgestapt van mijn hbo-opleiding naar de universiteit.

Na het volgen van de bachelor Geschiedenis ben ik in 2012 begonnen aan de master Maatschappijgeschiedenis met als specialisatie Geschiedenis van Nederland in een Mondiale Context. Ik heb voor deze master gekozen omdat ik mij na de bachelor-opleiding verder wilde specialiseren en de vakken die bij deze master werden gegeven, spraken mij erg aan. Als ik nu op deze tijd terugkijk heb ik de master als interessant ervaren en met plezier gevolgd.

In het studiejaar 2012-2013 ben ik begonnen met mijn masterthesis. Tijdens deze periode heb ik mijn onderzoeksonderwerp en probleemstelling bedacht, maar vanwege de zwaarte van de studie bleek dat ik door persoonlijke omstandigheden niet alles in één keer zou kunnen halen. Daarom had ik besloten om in 2012-2013 al mijn vakken te halen en mijn thesis een jaar uit te stellen. In september 2013 ben ik weer verder gaan werken aan mijn masterthesis en omdat ik alle vakken van de master had gehaald, kon ik mij vanaf begin af aan focussen op de masterthesis en het eindresultaat hiervan ligt voor u.

Ook al heb ik de masterthesis zelf geschreven, ik had dit niet gekund zonder een aantal mensen die ik hiervoor wil bedanken. Allereerst een woord van dank aan mijn moeder Annette Omis die mij altijd heeft gesteund tijdens mijn studieperiode en die al mijn papers heeft nagekeken op taalfouten. Daarnaast moet ik ook mijn broer Maurice van der Leelie bedanken voor zijn steun en het nakijken van deze masterthesis. Verder wil ik graag mijn schoonzus Saskia van der Leelie, mijn neefje en nichtje Cedric van der Leelie en Elodie van der Leelie bedanken voor hun steun en afleiding die ik soms nodig had.

Van de universiteit wil ik graag prof. dr. Arianne Baggerman bedanken voor alle hulp die zij mij geboden heeft tijdens mijn studie en voor haar begeleiding bij het schrijven van deze masterthesis. Als laatste bedank ik iedereen die heeft bijgedragen aan deze leuke periode in mijn leven.

Ik hoop dat jullie de masterthesis met net zoveel plezier lezen als ik had bij het schrijven ervan.

Annelie van der Leelie

Spijkenisse, 12 juni 2014

Hoofdstuk 1. Op reis naar de Nieuwe Wereld

§1.1. Inleiding

Vandaag de dag is de Verenigde Staten van Amerika één van de machtigste landen ter wereld. Elke dag komt er nieuws uit de Nieuwe Wereld bij ons binnen via het journaal, de Amerikaanse televisieprogramma's, muziek en internet. Vanaf het moment dat de Europeanen van het Amerikaanse continent afwisten, zijn zij erdoor gefascineerd. In navolging van de ontdekkingsreiziger Amerigo Verspucci (aan het einde van de vijftiende en begin van de zestiende eeuw) vertrokken er veroveraars en gelukzoekers naar Amerika. Behalve de bevolking hadden ook staatshoofden van de Europese landen interesse in het nieuwe continent. Spanje veroverde Mexico en Peru en vanaf de jaren 1530-1540 werden er vanuit Mexico expeditieën opgezet langs de Mississippi en de prairies om het huidige Florida te veroveren. Maar de Spanjaarden waren niet de enigen die naar meer land zochten want de Portugezen stichtten het land Brazilië. Deze twee landen waren echter niet als eerste geïnteresseerd in de Nieuwe Wereld want Engeland was daar al langer mee bezig (vanaf 1497 onder leiding van koning Hendrik VII). De Engelse belangstelling is op een gegeven moment weer weggezaakt totdat koningin Elisabeth I aan de macht kwam. Vanaf het jaar 1580 groeide de belangstelling van Engeland voor Amerika omdat Engeland in een bloeiende periode verkeerde. De kolonisatie was belangrijk voor de Britten omdat zij de overvloedige bevolking ergens wilden vestigen en verzekerd wilden zijn van constante aanvoer van producten en grondstoffen. Uiteindelijk werd in 1607 de eerste Britse kolonie Jamestown gesticht.¹

Naast al deze grote Europese landen had het kleine Nederland ook belangstelling voor het nieuwe continent. Zo maakten in 1624 dertig gezinnen uit de Lage Landen de overtocht naar de Nieuwe Wereld. Zij gingen in de Verenigde Staten werken voor de West Indische Compagnie. Deze gezinnen werden ingezet als pioniers voor de landbouw en in ruil daarvoor kregen zij van de WIC twee maanden proviand, een stuk land en mochten zij handel drijven met de indianen. De plaats waar dit alles zich afspeelde had de naam Fort Amsterdam gekregen maar een jaar later werd de naam veranderd in Nieuw-Amsterdam.² Nog een jaar later, in 1626, kochten de Hollanders voor zestig gulden het eiland Manhattan van de indianen en met deze aankoop werd Nieuw-Amsterdam Nederlands grondgebied.³ Vanaf deze periode trokken steeds meer Nederlandse emigranten als militair of werknemer van de WIC naar de

¹Jan van Oudheusden, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop* (Amsterdam 2009 4de gewijzigde druk) 12.

²H. Krabbendam, 'Nederlanders trekken naar het beloofde land', *Ons Amerika 400 jaar Nederlandse sporen in de Verenigde Staten. Taal, eten, geschiedenis, beroemdheden immigratie Elsevier speciale editie* (2009) 40-49, 40.

³Van Oudheusden, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, 14.

Verenigde Staten. Toen de Hollanders eenmaal gesetteld waren op hun nieuwe thuisbasis gingen zij vaak werken als boer, winkelier of ambachtsman.⁴ Deze voorspoed duurde voor Nederland echter niet lang want in 1664 hebben de Hollanders Nieuw Amsterdam aan de Britse hertog van York moeten verkopen. Toen de Britten de kolonie in handen hadden, hebben zij direct de naam veranderd van Nieuw Amsterdam naar New York. Ondanks de overgave van Nieuw Amsterdam aan Engeland zijn er nog steeds sporen te vinden van de Nederlanders in New York. Voorbeelden hiervan zijn plaatsnamen zoals Brooklyn (Breukelen), Broadway (Hoofdstraat), Harlem (Haarlem) en de Nederlandse taal.⁵ Bij de Nederlandse taal gaat het tegenwoordig alleen nog maar om Nederlandse woorden die verengelst zijn en in het algemeen gebruikt worden. Zo zijn onder andere de woorden ‘baas’ boss en ‘koolsla’ cole-slaw geworden.⁶ Dat er in Amerika gebruik gemaakt wordt van Nederlandse woorden komt doordat er aan de oostkust van Amerika in de staten New York en New Jersey tot 1850 een vorm van Nederlands werd gesproken. Deze taal heeft geen specifieke naam maar de sprekers noemden de taal LaagDuits.⁷ Dat het LaagDuits tot in de negentiende eeuw heeft kunnen bestaan komt doordat de Hollandse kolonisten onder het Engelse systeem over speciale rechten beschikten en hun eigen taal mochten behouden.⁸

Ondanks de speciale rechten die de Nederlanders bezaten kregen de Hollanders steeds minder invloed in Amerika en groeide de macht van de Engelsen over de Nieuwe Wereld. Zo werden de bestuursbevoegdheden van particuliere organisaties overgenomen door de Engelsen. Naast de bestuurders die de Engelse koning had benoemd, kreeg elke kolonie begin achttiende eeuw zijn eigen gekozen volksvertegenwoordiging. De gekozen bestuurders kregen al snel meer rechten. Voorbeelden zijn recht van medewetgeving, belastingheffing en toezicht op uitgaven.⁹

In dezelfde tijd ontwikkelde Engeland het mercantilisme. Bij deze vorm van economische politiek moesten de koloniën de belangen dienen van het moederland. Dit betekende voor Amerika ten eerste dat zij verplicht was al haar grondstoffen en goederen te exporteren naar Engeland. Ten tweede werd de Verenigde Staten gedwongen om de eindproducten van de Britse industrie te importeren. Daarnaast mocht deze handel alleen met

⁴Krabbendam, ‘Nederlanders trekken naar het beloofde land’, 40.

⁵Van Oudheusden, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, 14.

⁶J. van Marle, ‘Het Nederlands aan de Amerikaanse oostkust’, *Ons Amerika 400 jaar Nederlandse sporen in de Verenigde Staten. Taal, eten, geschiedenis, beroemdheden immigratie Elsevier speciale editie* (2009) 90-93, 92.

⁷Idem, 90.

⁸Idem, 91.

⁹Van Oudheusden, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, 15.

Britse schepen worden vervoerd.¹⁰

Deze manier van economische politiek voeren ging goed tot circa 1763. In het jaar 1763 was er een einde gekomen aan de Frans-Engelse oorlog en de kolonisten vonden dat zij de bescherming van de Engelsen niet meer nodig hadden, terwijl de Britten nog meer militairen naar de Nieuwe Wereld stuurden. De onvrede bij de kolonisten begon pas echt te groeien toen zij gedwongen werden om mee te betalen aan de Britse schatkist. Keer op keer werden belastingen (onder andere de Suikerwet en de belasting op papier) voor de kolonisten verhoogd. De spanning tussen de Britten en de kolonisten liep zo hoog op dat het in 1775 uitbarstte in de Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783).¹¹

Na de Onafhankelijkheidsoorlog was landbouw nog steeds het hoofdmiddel van bestaan. Door het goedkope graan uit het westen van de Verenigde Staten moesten de boeren uit andere delen van het land een manier bedenken om aan geld te komen. Om het hoofd boven water te houden, gingen boeren zich specialiseren op één product. Dit was het begin van de commercialisering want de specialisatie van de boeren was een stimulans voor andere sectoren binnen de economie. Geïsoleerde regio's werden aangesloten bij de rest van Noord-Amerika met als gevolg dat er een snelle groei ontstond van nieuwe technologieën. Tussen 1790 en 1800 werden circa driehonderd uitvindingen gedaan. Voorbeelden van uitvindingen zijn de stoomboot en de Cotton Gin.¹² Met deze uitvindingen werden de eerste elementen van de Industriële Revolutie in de Nieuwe Wereld zichtbaar. In de eerste decennia van de negentiende eeuw werden er netwerken aangelegd van land- en waterwegen. Daarna hielden de Amerikanen zich bezig met de kanalenbouw en de aanleg van spoorwegen voor de stoomtrein.¹³ Hoewel de Industriële Revolutie veel voordelen had voor de Verenigde Staten bracht deze ook nadelen met zich mee. Ten eerste ontstond er een aristocratie gebaseerd op industriële rijkdom, met als consequentie dat er een groot verschil ontstond tussen inkomens. Ten tweede kwamen de indianen in de verdrukking omdat hun grondgebied nodig was voor de industrie en als laatste bevorderden de uitvindingen zoals de Cotton Gin de slavernij. (Dit is één van de oorzaken van de Amerikaanse Burgeroorlog 1861-1865).¹⁴ Na de Burgeroorlog ging de ontwikkeling in Amerika door totdat de Verenigde Staten in de twintigste eeuw de positie had bereikt van het machtigste land ter wereld.

¹⁰Ibidem.

¹¹Van Oudheusden, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, 19-20.

¹²Idem, 26-27.

¹³Idem, 36.

¹⁴Idem, 38.

Deze masterthesis richt zich op Nederlandse burgers uit de late negentiende en vroege twintigste eeuw die een reis maakten naar de Verenigde Staten. Aan de hand van reisverhalen tracht ik te achterhalen wat de perceptie is van de Nederlandse reizigers van de Verenigde Staten en haar modernisering. Om achter de perceptie van de negentiende-eeuwse Nederlander te komen zal de reiziger centraal staan in het onderzoek. Er wordt onderzocht wat de motieven van de reizigers waren, welke indruk de reiziger had van zijn bestemming in de Verenigde Staten, wat het reisprogramma inhield en hoe de houding van de reiziger was tegenover de modernisering van Amerika. Om de opinie van de reiziger goed te kunnen achterhalen zullen hun reisjournalen worden onderzocht in de context van de late negentiende en begin twintigste eeuw. Voordat er dieper op het onderwerp wordt ingegaan zal in de volgende paragraaf eerst de opzet en de structuur van de masterthesis uiteen worden gezet.

§1.2. De onderzoeksopzet en de structuur van de masterthesis

In deze paragraaf wordt ingegaan op de probleemstelling, wetenschappelijke relevantie, de reisverhalen als bron, de onderzoeksmethode en de theoretische concepten die zijn gebruikt tijdens het onderzoek. In de laatste sub-paragraaf wordt de structuur van de masterthesis uiteen gezet.

§1.2.1. De probleemstelling en wetenschappelijke relevantie

Het doel van deze masterthesis is om te achterhalen wat de perceptie was van de negentiende-eeuwse Nederlander die naar de Verenigde Staten reisde van de modernisering van de Nieuwe Wereld. Om het onderwerp te onderzoeken is de volgende hoofdvraag geformuleerd: *Wat was de perceptie van de Nederlander die in de periode 1873-1914 naar Noord-Amerika reisde van de modernisering in de Nieuwe Wereld?* Daarnaast wordt er ook gekeken naar de reiziger en haar of zijn reisgedrag. Om de probleemstelling goed te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen geformuleerd: Hoe was de ontwikkeling van het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Industriële Revolutie? En hoe was de ontwikkeling van de Verenigde Staten tijdens de Industriële Revolutie? Wie waren de Nederlandse reizigers die in de periode 1873-1914 naar Amerika reisden? (het gaat om biografische gegevens: sekse, klasse, beroep, leeftijd, religie). Wat was de motivatie van deze reizigers om op reis te gaan naar de Verenigde Staten? Hoe lang duurde de reis en welke plaatsen werden er bezocht? Welke route werd er genomen? Wat was de beeldvorming van de reizigers over de Verenigde Staten? Het gaat hierbij onder andere om veiligheid, de kijk op verschillende bevolkingsgroepen, stedenbouw en architectuur. Welke moderniseringenvonden er volgens de reizigers plaats in

het negentiende-eeuwse Amerika? Wat vonden de Nederlandse reizigers van deze modernisering? Waren ze positief of juist kritisch en waarom? Is er een overeenkomstig patroon te ontdekken tussen de perceptie van de bestudeerde reizigers?

Voor de afbakening van de periode is voor het beginjaar 1873 gekozen omdat het oudste reisverslag dat gevonden is uit de periode na 1860 in 1873 is geschreven. Er is niet gezocht naar reisverhalen van voor 1860 omdat historica Pien Steringa voor haar doctoraalscriptie *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860 reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* een aantal reisverslagen heeft geanalyseerd van Nederlanders die in de periode 1812-1860 naar Amerika reisden. (Op het onderzoek van Steringa zal dieper worden ingegaan in het hoofdstuk over de historiografie). Door een periode te kiezen die na haar onderzoek komt, wordt voorkomen dat dezelfde reisverslagen als onderzoeksbron worden gebruikt. Als eindjaar is gekozen voor 1914 omdat in dit jaar de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Een gevolg van de oorlog was dat het steeds moeilijker werd om te reizen waardoor er in deze periode minder reisverslagen te vinden zijn. Zo zijn er tot nu toe voor de periode 1914-1918 geen gedrukte reisverslagen naar Amerika gevonden in de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek, terwijl de reisverslagen voor andere perioden wel voorradig zijn.¹⁵

Het onderzoek naar de perceptie van negentiende-eeuwse Nederlandse reizigers van de modernisering van de Verenigde Staten is ten eerste wetenschappelijk relevant omdat daarover nog weinig bekend is. De aandacht van de Nederlandse reishistorici gaat vooral uit naar de Grand Tour uit de zeventiende en achttiende eeuw en, in mindere mate, naar de reizen in de negentiende eeuw. Bijna al deze onderzochte reizen vonden plaats binnen Europa en niet naar de Nieuwe Wereld. Het enige onderzoek dat wel is toegespitst op de negentiende-eeuwse Nederlandse reiziger naar de Nieuwe wereld is de al eerder aangehaalde doctorale scriptie van Pien Steringa. Een tweede reden waarom het onderwerp van deze thesis een bijdrage kan leveren aan de wetenschap is dat de reisverslagen meer inzage geven in de houding van de negentiende-eeuwse Nederlandse reizigers ten opzichte van de modernisering in de Verenigde Staten. Aan de hand van deze gegevens zou verder onderzocht kunnen worden of deze manier van denken invloed heeft gehad op de negentiende-eeuwse modernisering van Nederland.

¹⁵Onbekend, 'Koninklijke Bibliotheek Nationale bibliotheek van Nederland', www.kb.nl (22-01-2014).

§1.2.2. Acht reisverslagen met als bestemming de Verenigde Staten van Amerika

In deze masterthesis staan acht gepubliceerde reisverslagen van zes Nederlandse auteurs centraal. Dat er zes auteurs zijn komt doordat Hugo de Vries drie keer de Nieuwe Wereld heeft bezocht en tijdens elke reis een reisverslag heeft geschreven.

Tabel 1 overzicht gebruikte reisverslagen

Reiziger	Titel reisverslag	Reisperiode	Omvang
Joël Emanuel Goudsmit 13 juni 1813- 17 maart 1882	Reisaanteekingen	27 mei 1873 in Londen 30 augustus 1873 terug in Londen	85 pagina's
Charles Boissevain 28 oktober 1842- 5 mei 1927	Van 't noorden naar 't zuiden schetsen en indrukken van de Verenigde Staten van Noord-Amerika eerste en tweede deel	De einddatum van de reis is niet bekend maar het is aannemelijk dat de reis een aantal maanden heeft geduurd	650 pagina's
Herman Bavinck 13 december 1854- 29 juli 1921	Mijne reis naar Amerika	22 Juli 1892 vertrek uit Nederland 5 oktober 1892 vertrek uit New York	22 pagina's
Abraham Kuyper 19 oktober 1837- 8 november 1920	Ik voel steeds meer dat ik hier zijn moest	11 augustus 1898 tot 30 december 1898	72 pagina's
Coenraad Willem Athony (Willem) baron van Haersolte 1845-1925	Een vakantie reis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika 1904	14 mei 1904 tot 11 juni 1904 (waarschijnlijk duurde de reis langer maar dit is niet te achterhalen omdat het reisverslag niet volledig is)	46 pagina's
Hugo de Vries 16 februari 1848- 21 mei 1935	<i>O, Wies! 't Is hier zo mooi!</i>	28 mei 1904 tot 15 oktober 1904 31 maart 1906 tot 13 september 1906 31 augustus 1912 tot 20 december 1912	133 pagina's 124 pagina's 39 pagina's

In eerste instantie waren er tien reisverslagen geselecteerd voor het onderzoek maar uiteindelijk zijn er tijdens de analyse van de bronnen twee reisverslagen afgevallen. Het reisverslag van D.D Hellinga uit de *Leeuwarder Courant* van 18, 20 en 23 februari 1907 is niet gebruikt omdat het over een Nederlandse immigrant gaat en niet over een reiziger. Het

tweede reisverhaal dat is afgefallen is van N.F. Niermeyer en staat in de krant *Het Nieuws van den Dag* van 6 januari 1913. Dit reisverslag bleek onvolledig en daarom niet bruikbaar.

Om de probleemstelling van de masterthesis te kunnen beantwoorden wordt een kwalitatieve onderzoeksmethode toegepast op de acht geselecteerde reisverslagen. Deze reisverhalen zijn allemaal onderzocht op de thema's: motivatie van de reiziger, duur van de reis, vorm van het reisverslag, de route, het vervoer, accommodatie, maaltijden, welke indruk de Nederlander van de Verenigde Staten heeft gekregen en wat de reiziger van de modernisering in de Nieuwe Wereld vond. Deze thema's worden dan vergeleken met dezelfde onderwerpen in de doctoraalscriptie van Steringa om te kijken welke overeenkomsten en verschillen er zijn tussen de twee perioden. Tijdens dit onderzoek is echter wel rekening gehouden met de nadelen die verbonden zijn aan reisverslagen als bron. Zo moet er rekening gehouden worden met het feit dat de informatie in de reisverslagen nooit honderd procent objectief is. De auteur schrijft altijd vanuit zijn eigen werkelijkheid. Deze subjectiviteit ontstaat doordat iedereen een eigen discours heeft waarbij de eigen cultuur als referentiekader wordt gezien. Dit is geen nadeel voor het onderzoek doordat hier wordt uitgegaan van de perceptie van de reiziger. Om de perceptie van de reiziger te kunnen interpreteren en de auteur van het reisverslag zo goed mogelijk te begrijpen, moet de historicus weten wat de normen, waarden en ideeën zijn van de cultuur waaruit de reiziger afkomstig is. Een ander nadeel van reisverslagen als bron is dat de reisverhalen vaak niet volledig zijn. Dit zal zeker gelden voor de gepubliceerde reisverslagen omdat deze reisverhalen waarschijnlijk bewerkt zijn voordat ze werden gepubliceerd. Het gevolg van de bewerking is dat vertrouwelijke informatie uit het reisverslag is verwijderd omdat de auteur deze informatie niet openbaar wil maken. Om de context om de bron heen zo goed mogelijk te begrijpen schrijft de Vlaamse historicus Gerrit Verhoeven in zijn boek *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elite (1600-1750)* dat het handig is om het reisverslag aan te vullen met andere bronnen van de auteur, bijvoorbeeld een persoonlijke briefwisseling waar de vertrouwelijke informatie wel in wordt vermeld.¹⁶ Daarom is er tijdens dit onderzoek naar biografische gegevens van de zes auteurs gezocht. Op deze manier kunnen de reizigers beter in de bredere context van de masterthesis geplaatst worden.

Tijdens het analyseren van de bronnen is er ook gebruik gemaakt van de volgende theoretische concepten: *Othering*, het narratief, het reisverslag, toerisme en reizen. Bij de

¹⁶Gerrit Verhoeven, *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)* (Hilversum 2009) 22.

concepten reizen en toerisme zijn in deze thesis dezelfde omschrijvingen gebruikt als in het boek *Anders reizen?* van Gerrit Verhoeven. De term reizen of reis werd in de achttiende eeuw al breed geïnterpreteerd. Hieronder vallen de lange reizen (bijvoorbeeld naar Italië of Frankrijk) maar ook de korte reises binnen Nederland. Net zo verschillend als de lengte van de reis was de motivatie erachter. Potentiële motivaties om te reizen waren zakelijke opdrachten, educatie of nieuwsgierigheid.¹⁷ In deze masterthesis wordt gekeken naar hoe lang een reis, in de jaren 1873-1914, naar de Verenigde Staten duurde en welke motivatie de reiziger had om naar dit land op reis te gaan. Na het gehanteerde begrip ‘reizen’ kwam er in de negentiende eeuw een nieuwe term bij, het toerisme. Dit begrip laat zich nog steeds moeilijk definiëren maar toerisme wordt altijd in verband gebracht met reizen en tijd. Hoe lang een reis duurt en waar die naartoe gaat is voor het begrip toerisme niet belangrijk. Wat wel belangrijk is voor dit concept zijn de motieven om op reis te gaan of een uitstapje te ondernemen. Toerisme wordt in verband gebracht met culturele belangstelling en recreatieve motieven.¹⁸

Van veel reizen zijn reisverslagen bewaard gebleven. Het blijft echter lastig om de reisverhalen te definiëren want wetenschappers hebben verschillende meningen over wat een reisverslag precies is. Voor de definitie die ik gebruik in deze masterthesis hanteer ik de omschrijvingen van Peter Burke en Peter Hulme. De reisverslagen kunnen in vele vormen zijn geschreven bijvoorbeeld in de vorm van een dagboek of een briefwisseling, maar alle reizen moeten wel gemaakt zijn door de auteur zelf.¹⁹ In veel gevallen zullen de reisverslagen in een narratieve vorm zijn geschreven. Met narratief bedoel ik dat de structuur van het verhaal is geschreven als een opeenvolging van gebeurtenissen. Deze opbouw kan het beste worden vergeleken met de opbouw van een roman.²⁰

Het laatste concept dat omschreven moet worden is *Othering*. *Othering* is een term die voor zal komen in de reisverslagen die worden geanalyseerd. Met *Othering* wordt ten eerste het proces bedoeld waarbij de reiziger vanuit zijn eigen cultuur als referentiekader de andere cultuur als anders omschrijft.²¹ Bij de tweede betekenis van het begrip *Othering* wordt niet alleen het verschil tussen beide culturen omschreven maar wordt de onbekende cultuur ook als minderwaardig bestempeld door de reiziger. De eerst beschreven betekenis van *Othering*

¹⁷Idem, 15.

¹⁸Idem, 14-15.

¹⁹Carl Thompson, *Travel writing* (London, New York 2011) 4.

²⁰Idem, 202.

²¹Idem, 203.

is altijd zichtbaar in gepubliceerde reisverslagen omdat de auteur zijn publiek kennis wil laten maken met diverse aspecten uit de andere culturen.²²

§1.2.3. Structuur van de masterthesis

Deze masterthesis zal bestaan uit twee onderdelen. In het eerste deel zal een theoretisch kader uiteen worden gezet. Het eerste hoofdstuk van het theoretisch kader zal bestaan uit de historiografie. Hoofdstuk twee is onderverdeeld in kleinere sub-paragrafen die allemaal een aspect uit de historiografie zullen belichten. De eerste paragraaf gaat over de geschiedenis van het toerisme binnen de geschiedwetenschap en de tweede paragraaf belicht de ontwikkeling van het reizen door de eeuwen heen. In de derde paragraaf wordt het wetenschappelijke debat omtrent het reizen weergegeven. Vanaf paragraaf vier van hoofdstuk twee wordt de ontwikkeling van het reisverslag uiteengezet en in de vijfde paragraaf wordt het wetenschappelijk debat rondom het reisverslag beschreven. Als laatste zal in de zesde paragraaf worden ingegaan op de gebreken van de historiografie. Hoofdstuk drie bestaat uit twee paragrafen. Binnen dit hoofdstuk worden de sociaal-economische en culturele ontwikkelingen van Nederland en de Verenigde Staten in de negentiende eeuw belicht. Vanaf hoofdstuk vier begint het tweede onderdeel van de thesis. In hoofdstuk vier staan de reizigers en de reis centraal. De eerste paragraaf geeft een biografische beschrijving van de zes auteurs. In de tweede paragraaf wordt ingegaan op de motivatie van de Nederlanders om de reis naar de Nieuwe Wereld te maken. Als laatste wordt in de derde paragraaf uiteen gezet in welke verschillende vormen de geanalyseerde reisverhalen zijn gepubliceerd. In hoofdstuk vijf wordt duidelijk welke indruk de Nederlanders hebben gekregen van de Nieuwe Wereld. Het laatste en zesde hoofdstuk zal gaan over de technische ontwikkelingen in Amerika aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw.

²²Idem, 132-133.

Hoofdstuk 2. Historiografie over reizen en reisverslagen

Om te zien welke positie de masterthesis heeft binnen de wetenschap wordt in deze historiografie beschreven welke publicaties en discussies belangrijk zijn binnen het onderzoeksgebied van reizen en reisverslagen in het algemeen. Aan het einde van deze historiografie zal worden aangegeven wat er nog ontbreekt in de geschiedwetenschap op het gebied van reizen en reisverslagen en hoe deze scriptie aansluit op dit debat.

§2.1 Reizen en toerisme

In deze paragraaf wordt beschreven welke plaats het reizen en toerisme innemen binnen de geschiedwetenschap en welke ontwikkelingen het thema reizen heeft doorgemaakt. In de laatste sub-paragraaf wordt ingegaan op het debat omtrent de theorie van het reizen.

§2.1.1. De geschiedenis van het thema toerisme binnen de geschiedwetenschap

Het fenomeen reizen wordt vanuit diverse wetenschappelijke disciplines onderzocht.²³ Zo richten sociologen zich op het onderstrepen van inzichten over bezienswaardigheden, het stageren van niveaus van werkelijkheid en op de typen toeristen, hun houding, rollen en gewoonten. Antropologen houden zich daarentegen meer bezig met rituelen die de reizigers tijdens het reizen ontwikkeld hebben, de etnische relaties tussen reiziger en de inheemse bevolking en de omgangsvormen tussen de gast en de gastheer of gastvrouw. De disciplines economie en geografie richten zich op toerisme als migratie en een vorm van industrie.²⁴ Binnen de geschiedwetenschap is er een veelzijdige en gelaagde onderzoekstraditie ontstaan naar vroeg-moderne reisverslagen. Rond de Tweede Wereldoorlog waren historici in reisverslagen vooral op zoek naar bredere vraagstukken zoals het politieke, economische en het culturele leven in de vroeg-moderne samenleving. Hierbij werd weinig aandacht besteed aan details in de reisverslagen, zoals gevoelens en gedachten van individuele reizigers. Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw kwam dankzij baanbrekend Angelsaksisch onderzoek de Grand Tour op als nieuw onderzoeksonderwerp. De Grand Tour werd vooral op een beschrijvende manier benaderd en onderzocht op bijvoorbeeld de infrastructuur en de gevaren en ongemakken tijdens de vroeg-moderne reizen. Verder ging de belangstelling van historici met name uit naar de bezienswaardigheden in de steden en attracties die de reizigers

²³J. Towner, Geoffrey Wall, 'History and tourism', *Annals of tourism research* 18:1 (1991) 71-84, 73.

²⁴J. Adler, 'Travel as performed art,' *American journal of sociology* Vol. 94 No. 6 (1989) 1366-1391, 1366.

tegenkwamen tijdens hun Grand Tour in de zeventiende en achttiende eeuw.²⁵ De historicus Rudolf Dekker stelt dat er in de zeventiger jaren van de twintigste eeuw meer interesse ontstaat onder historici om reisverslagen te onderzoeken. Volgens Dekker heeft dit te maken met de opkomst van het onderzoeksgebied sociale en mentaliteitsgeschiedenis en de grotere belangstelling van historici voor individuele ervaringen in het verleden.²⁶ Verder werd er vanaf de late zeventiger jaren met behulp van reisverslagen meer onderzoek gedaan naar postkoloniale en feministische geschiedenis.²⁷ Een goed voorbeeld hiervan is het werk *Orientalism* van Edward Said uit 1978 die het reisverslag niet als objectieve maar als subjectieve bron gebruikt. Wetenschappers proberen door middel van een discours analyse te achterhalen welke reiservaringen de reizigers hebben opgedaan.²⁸

Peter Burke beweert in zijn artikel 'Directions for the history of travel' dat er vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw meer onderzoek gedaan wordt naar de geschiedenis van toerisme binnen de geschiedwetenschap. Burke beschrijft dat er door de groei van deze subdiscipline steeds meer wetenschappelijke tijdschriften en boeken worden gepubliceerd over de geschiedenis van het toerisme. Voorbeelden hiervan zijn bulletins die worden uitgegeven door universiteiten in Italië, het wetenschappelijke tijdschrift *Journal of travel research* in Engeland en een Encyclopedia of travel in 2001.²⁹

De bovenstaande ontwikkelingen binnen de geschiedenis van het toerisme gelden alleen voor de Europese tak van de geschiedwetenschap. Dat er in Noord-Amerika minder onderzoek wordt gedaan naar reisverslagen heeft diverse oorzaken. Ten eerste namen de reizigers naar de Verenigde Staten hun verhaal mee terug naar Europa. Pas in het thuisland werd het reisverslag op papier gezet met als consequentie dat er meer reisverslagen in Europa beschikbaar zijn.³⁰ Ten tweede zijn er in de Verenigde staten meer reisverslagen aanwezig die, onder andere, gaan over de exploratie van het land, urbanisatie en het permanent verblijven in Amerika. Hierbij komen de thema's recreatie en toerisme veel minder aan bod. De derde reden heeft te maken met het verschil in landoppervlak. Voor Europeanen is het makkelijker om snel korte reisjes te maken binnen Europa naar andere landen terwijl

²⁵Verhoeven, *Anders reizen?*, 18-19.

²⁶R. Dekker, 'Van 'grand tour' tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', Opossum. *Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen I* (1994) 8-25.

²⁷Tim Youngs and Charles Forsdick, 'Travel writing as a genre', in Tim Youngs and Charles Forsdick (eds), *Travel writing critical concepts in literary and cultural studies volume 1 the production of travel writing* (London and New York 2012) 5.

²⁸Ibidem.

²⁹Peter Burke, 'Directions for the history of travel', in Lars M. Andersson, Anna Jansdotter, Bodil E.B. Persson and Charlotte Tornbjørn (eds.), *Rätten en festkrift till bengt ankarloo* (2000) 176.

³⁰Towner, and Geoffrey Wall, 'History and tourism', 76.

Amerikanen vaak meer kilometers moeten reizen binnen het eigen land om naar het buitenland te kunnen gaan.³¹

§2.1.2. De ontwikkeling van het reizen

Mensen reizen al millennia en ze hebben allemaal verschillende motieven om op reis te gaan. De elite reisde voor studie, plezier en eventuele zakelijke verplichtingen. De lagere standen reisden daarentegen vooral vanwege economische motieven, milieurampen of oorlogen.³² Maar we kunnen echter wel waarnemen dat het reizen zich voltrok in vaste patronen waarbinnen verschillende type reizen aan te wijzen zijn. Zo was de middeleeuwse reis in het algemeen een pelgrimstocht naar Jeruzalem en in de vroeg-moderne tijd werd er vaak een Grand Tour gemaakt.³³

In het artikel 'Origins of sightseeing' van de sociologe Judith Adler wordt het begin van de Europese reiscultuur uiteen gezet. Zij begint haar artikel met de stelling dat reizen in het begin van de zestiende eeuw gezien werd als een kunstvorm die alleen werd beoefend door de Europese elite.³⁴ Deze reis wordt in de geschiedwetenschap aangeduid met de term *Grand Tour*. De term verwijst naar de reis die jonge Britse edellieden maakten aan de vooravond van hun carrière. Vaak werd de reis ook gezien als een *rite de passage*. Met de *rite de passage* wordt de periode tussen de adolescentie en volwassenheid bedoeld.³⁵ De jonge aristocraten die zich op een diplomatieke carrière moesten voorbereiden, gingen voor hun educatie naar universiteiten in Parijs, Bologna of Padua. Op de universiteiten volgden zij lessen in onder andere dans, muziek, schermen en buitenlandse talen. Een belangrijk onderdeel van de studie in deze tijd was literatuur. De edellieden deden wel aan *sightseeing* zoals het bekijken van architectonische monumenten maar deze kregen weinig aandacht tijdens de reis en in de reisverslagen, want het draaide in de zestiende en zeventiende eeuw vooral om literatuur.³⁶ Een jonge aristocraat ging niet alleen op reis maar vaak samen met een tutor of adviseur. Men ondernam niet alleen de reis om een indruk te krijgen van het betreffende land (vaak Frankrijk of Italië), maar ook om geaccepteerd te worden in de

³¹Idem, 77.

³²Dekker, 'Van 'grand tour' tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', 8-25.

Thompson, *Travel writing* 2-4.

³³Dekker, 'Van 'grand tour' tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', 8-25.

³⁴J. Adler, 'Origins of sightseeing', *Annals of tourism research* 16 (1989) 7-29, 8-9.

³⁵Verhoeven, *Anders reizen*, 19-20.

³⁶Adler, 'Origins of sightseeing', 13.

buitenlandse elite. Wanneer een jonge aristocraat werd geaccepteerd in internationale kringen bood dat betere mogelijkheden voor zijn carrière.³⁷ Het maken van een Grand Tour door Europa bleef tot circa 1800 gebruikelijk onder de jonge mannen uit de elite. Toch zijn er door de tijd heen nieuwe ontwikkelingen zichtbaar binnen deze vorm van reizen. In zijn boek *Anders reizen?* constateert Gerrit Verhoeven dat in de zeventiende eeuw niet alleen de edellieden maar ook een klein deel van de Hollandse en Noord-Brabantse middengroep op reis gingen. Voorbeelden hiervan zijn lagere ambtenaren, predikanten, kleine kooplui, vrouwen, kinderen en oudere mensen (in de leeftijd van veertig á vijftig jaar). Het gevolg hiervan is dat er een verandering plaatsvond in reismotieven. Vanaf de zestiende eeuw gingen de jonge mannen uit de elite op reis om een universitaire opleiding te volgen in het buitenland. Een eeuw later speelden ontspanning en culturele belangstelling een grotere rol tijdens de Grand Tour.³⁸ De reisjes van de middengroepen waren vaak veel korter dan de Grand Tour, maar de nieuwe reizigers gingen dan wel meerdere keren per jaar op stap.³⁹ Peter Burke beschrijft in zijn artikel dat reizigers naast de langere reizen naar het buitenland ook belangstelling hadden voor kortere reizen door het eigen land.⁴⁰ Vanaf de achttiende eeuw wordt zichtbaar dat de markt begint in te spelen op het cultureel toerisme want in deze eeuw komen bezienswaardigheden op zoals musea. Veel musea uit de achttiende eeuw zijn niet hetzelfde als de musea die wij tegenwoordig kennen. Musea uit de vroeg-moderne periode waren vaak privécollecties van families. Deze privécollecties werden tentoongesteld in het huis van de collectie-eigenaren. Er was toentertijd geen scherpe scheidslijn tussen privé en publieke collecties zoals tegenwoordig het geval is.⁴¹

De verandering in reizen die vanaf de negentiende eeuw zichtbaar wordt, heeft te maken met de transportrevolutie. Historicus Will Mackintosh heeft in een artikel de verschillen in reizen tussen de tijd voor en na de transportrevolutie beschreven. Mackintosh stelt in ‘“Ticketed through” the commodification of travel in nineteenth century’ dat er een verschil is gekomen tussen de reiziger als producent en de reiziger als consument en passagier. Aan het begin van de negentiende eeuw was de reiziger nog producent want hij of zij regelde alles zelf, van transport tot proviand. Vanaf circa 1850 is hierin verandering gekomen. Toen werd een reis meer gezien als een dienst die werd gekocht. Reizigers kregen als gevolg hiervan andere verwachtingen. Sindsdien namen de stoomboot- en

³⁷Idem, 9.

³⁸Verhoeven, *Anders reizen*, 159-160.

³⁹Ibidem.

⁴⁰Burke, ‘Directions for the history of travel’, 178.

⁴¹Idem, 183.

spoorwegcompagnieën meer verantwoordelijkheid voor de diensten en kennis over vervoersmiddelen. De consequentie hiervan was dat de reiziger nu meer een passagier was geworden die steeds minder van zijn reis afwist.⁴² Een andere ontwikkeling die ontstaan is door de transportrevolutie is de democratisering van het reispubliek. Vanaf ongeveer 1850 kunnen namelijk ook de mensen aan de onderkant van de middengroepen zich een reis veroorloven. Hierbij gaat het om klerken, sommige arbeiders, winkeliers en vrouwen die vrijetijdsuitjes gingen maken.⁴³

§2.1.3. Het debat omtrent de theorie van het reizen

Volgens de klassieke hypothese zijn de moderne vormen van het reizen tijdens de Industriële Revolutie in de plaats gekomen van de Grand Tour. De lange educatiereizen naar Italië of Frankrijk werden in die periode abrupt ingeruild voor korte uitstapjes dichterbij huis. Hiermee verdween het aristocratische stempel dat altijd op het reizen had gedrukt en ontstond het toerisme.⁴⁴ Een consequentie hiervan was dat de educatiemotieven werden ingeruild voor amusement en culturele interesse. De verandering van reismotieven viel samen met de aardverschuiving die de Industriële Revolutie teweeg had gebracht in de samenleving. Arbeiders kregen nu zij in fabrieken werkten een vast werkritme en meer vrije tijd. Daarnaast steeg op den duur het loon van de arbeiders waardoor zij meer tijd en geld kregen om korte vakanties te maken. Niet alleen de arbeiders konden korte uitjes maken maar dit gold onder andere ook voor onderwijzers, klerken en geschoolde vaklui, want ook zij kregen meer loon en vrije dagen.⁴⁵ Op de lineaire ontwikkeling van de Grand Tour naar het toerisme komt in de geschiedwetenschap steeds meer kritiek. Zo benadrukte Loykie Lomine in het essay ‘Tourism in Augusten society’ dat toerisme al bestond in het Romeinse Rijk. De reizigers gingen voor hun plezier naar badhuizen en sliepen in hotels of herbergen. Historici die zich bezighouden met de middeleeuwen stellen dat ook pelgrims reisden vanwege het avontuur en niet alleen vanwege het vroomheidsmotief.⁴⁶ Uit deze kritische reacties van historici kan geconcludeerd worden dat er een omslagpunt in de geschiedenis van het toerisme is bereikt. De nieuwe generatie historici is tegen het model waar de geschiedenis van het reizen zich heeft ontwikkeld in een rechte lijn van elitaire reizen naar het massatoerisme. In plaats daarvan

⁴²W. Mackintosh, ‘“Ticketed Through”: The commodification of travel in the nineteenth century’, *Journal of the early Republic Volume 32 number 1* (2012) 61-89, 63.

⁴³Verhoeven, *Anders reizen*, 35.

⁴⁴G. Verhoeven, ‘Vaut le voyage!? Nieuwe tendensen in het historisch onderzoek naar toerisme (1750-1940)’, *Stadsgeschiedenis 4* (2009) 61-73, 62.

⁴⁵Idem, 63.

⁴⁶Verhoeven, *Anders reizen*, 35-36.

tracht de nieuwe generatie historici te kijken naar de continuïteit tussen de pre-industriële en moderne reisvormen.⁴⁷ Dankzij de nieuwe onderzoeksmethoden zijn er vooral andere inzichten gekomen over het reizen in de vroeg-moderne tijd. Het beeld bestond dat er vóór de Industriële Revolutie alleen in de vorm van een Grand Tour werd gereisd. Uit Angelsaksisch onderzoek blijkt echter dat de elite steeds vaker korte recreatiereisjes maakte in het eigen land of naar buurlanden.⁴⁸ Het doel van de nieuwe manier van onderzoek binnen de reisgeschiedenis is om ook te kijken naar de verbanden tussen toerisme en de sociaal-economische geschiedenis.⁴⁹ Ook op deze manier van onderzoek is echter kritiek gekomen. Judith Adler stelt bijvoorbeeld dat binnen deze nieuwe manier van onderzoek meer gekeken wordt naar korte termijn discontinuïteiten dan naar de lange termijn continuïteiten. Volgens Adler zijn deze continuïteiten ook belangrijk om te onderzoeken omdat (door de eeuwen heen) bij een reis vaak hetzelfde patroon zichtbaar is. Zo namen toeristen uit de twaalfde eeuw dezelfde route door Rome als reizigers uit de achttiende eeuw. Daarom stelt de sociologe dat de veranderingen niet met de reizen zelf te maken hebben maar wel met de discontinuïteiten in technologie en cultuur. Als voorbeeld van een andere culturele oriëntatie vergelijkt Adler pelgrims die in de twaalfde eeuw naar Italië reisden met Engelsen uit de zeventiende eeuw die een reis maakten naar dezelfde bestemming. De pelgrims zagen de religieuze relikwieën die zij tijdens de reis tegenkwamen als heilige voorwerpen terwijl de Engelse reizigers dezelfde religieuze relikwieën als curiosa bestempelden.⁵⁰

§2.2.Het reisverslag

In de vorige paragraaf werd het historiografisch debat omtrent het reizen beschreven en in de komende sub-paragrafen staat het reisverslag centraal.

§2.2.1. Ontwikkeling van het reisverslag

De historicus Jacob Presser heeft in de jaren zestig van de twintigste eeuw de verzamelterm egodocumenten toegevoegd aan de Nederlandse taal. Onder deze term vallen autobiografieën, memoires, dagboeken, persoonlijke brieven en reisverslagen. Kortom het gaat om alle teksten waarin de auteur schrijft over zijn eigen handelen en gevoelens.⁵¹ Het eigen handelen en de

⁴⁷Verhoeven, 'Vaut le voyages!?', 64.

⁴⁸Idem, 65.

⁴⁹Idem, 71.

⁵⁰Adler, 'Travel as performed art,' 1373.

⁵¹R. Dekker, 'Dat mijn lieven kinderen weten zouden...' egodocumenten in Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw', *Opossum tijdschrift voor historische en kunstwetenschappen* (jaargang 3.) 3-22, 5.

gevoelens van een auteur worden door de tijd heen steeds belangrijker in reisverslagen. Reisverhalen worden al vanaf de prehistorie verteld. Het verhaal ging dan over de reis die de verteller zelf had ondernomen of over een reis die was gemaakt door een bekende van de verteller.⁵² Maar het oudste en bekendste reisverhaal uit de Europese traditie stamt uit de oudheid. De naam van het reisverhaal is *De Odyssea* en het is geschreven door Homeros. Naast de fysieke reis die in dit verhaal wordt beschreven, gaat het hier ook om een spirituele reis, een pad van openbaring.⁵³ Het hoofdthema van *Odyssea* is avontuur en de moeilijke strijd om weer thuis te komen. De elementen van het avontuur en de moeilijke terugreis zijn eeuwenlang een leidraad geweest in reisverslagen.⁵⁴ Ook al werden er in de oudheid reisverhalen geproduceerd, de echte bloei ontstond pas in de late middeleeuwen.⁵⁵ In deze periode tot en met de zeventiende eeuw hadden de reisverslagen een feitelijke inhoud.⁵⁶ Het ging niet om de eigen gevoelens en het eigen handelen van de auteur maar om feitelijke kennis die tijdens de reis werd opgedaan.⁵⁷ In de tijd dat Christopher Columbus zijn ontdekkingsreizen ondernam (1492-1504), vond er een verandering plaats in het schrijven van reisverslagen ten opzichte van middeleeuwse reisverhalen. De middeleeuwse reisverslagen refereerden vaak naar de klassieke teksten uit de oudheid terwijl de reizigers uit de periode van Columbus zelf objectieve informatie verzamelden op basis van empirisch onderzoek.⁵⁸ Van deze empirische onderzoeksmethode zijn bewijsstukken gevonden in de vorm van onder andere kaarten, enquêtes en rapporten. Deze rapporten werden vaak gebruikt door politici om aan informatie te komen over nieuwe bestemmingen.⁵⁹ Om het naïeve empiristische onderzoek (dat is de term die gebruikt wordt voor de onderzoeksmethode die aan het begin van de zestiende eeuw ontwikkeld is) betrouwbaarder te maken, werden er vanaf de zeventiende eeuw standaardlijsten ontwikkeld.⁶⁰ Aan de hand van deze standaardlijsten verzamelden de reizigers kwantitatieve informatie.⁶¹ Doordat de lijsten hetzelfde waren, kon de beschreven kennis uit een reisverslag vergeleken worden met de informatie uit een ander

⁵²Thompson, *Travel writing*, 34.

⁵³Jas' Elsner and Joan-Pau Rubiés, 'Introduction', in Jas' Elsner and Joan-Pau Rubiés (eds), *Voyages and visions: Towards a cultural history of travel* (London 1999), 8.

⁵⁴Thompson, *Travel writing*, 35.

⁵⁵Dekker, 'Van 'grand tour' tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', 8-25.

⁵⁶Adler, 'Origins of sightseeing', 20.

⁵⁷Ibidem.

⁵⁸Thompson, *Travel writing*, 40-41.

⁵⁹Idem, 42.

⁶⁰Idem, 74.

⁶¹Idem, 82.

reisverhaal naar dezelfde bestemming. Hierdoor nam de betrouwbaarheid en objectiviteit van de nieuwe kennis toe.⁶² Carl Thompson benadrukt echter wel dat deze manier van onderzoek niet honderd procent betrouwbaar en objectief is want er is altijd een ideologische dimensie die bepaalt welke onderwerpen er in de standaardlijsten staan en op welke manier het onderzoek wordt uitgevoerd.⁶³ Door te kijken naar de onderwerpen die vermeld werden in de lijsten weten we welke informatie belangrijk was voor de gemeenschap waaruit de reiziger afkomstig was. Dit geeft een eentonig beeld want over de onderwerpen die in de cultuur van de reiziger niet belangrijk werden gevonden, is weinig of niets bekend.

Vanaf de tweede helft van achttiende eeuw daalde het prestige van de objectieve informatie in reisverslagen.⁶⁴ In plaats daarvan ontstond er steeds meer interesse om zichzelf te ontdekken. Onder andere Peter Burke beweert dat deze verandering te maken heeft met de opkomst van de Romantiek. Tijdens een reis gingen reizigers op zoek naar hun eigen identiteit. Deze identiteit konden zij gemakkelijker ontdekken omdat de reizigers tijdens de reis buiten de eigen gemeenschap stonden. Doordat de reizigers zichzelf beter leerden kennen groeide hun zelfbewustzijn.⁶⁵ Een gevolg hiervan was dat de informatie over de reis subjectiever werd. In het reisverslag kwamen steeds meer de gevoelens en gedachten van de auteur naar voren. Sommige reizigers schreven zelfs over hun persoonlijke geschiedenis die weinig of niets te maken had met de ondernomen reis.⁶⁶ Nog een verandering die zichtbaar is in de achttiende eeuw is het schrijven over de natuur. In het artikel 'Van Grand Tour tot treur en sukkelreis Nederlandse reisverslagen van 16de tot begin negentiende eeuw' van Rudolf Dekker is nog een verandering geconstateerd tussen de zeventiende-eeuwse en achttiende-eeuwse Nederlandse reisverslagen. Dekker merkt op dat er in de periode van de Romantiek meer aandacht komt voor de schoonheid van de natuur terwijl er in reisverhalen van voor 1700 alleen over het nut van de natuur werd geschreven.⁶⁷ Naast alle reisverhalen zien we in de negentiende eeuw een nieuw fenomeen opkomen: de reisgids. De praktische informatie die in een reisgids staat, was al zichtbaar in de reisverslagen maar vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw kwam de reisgids uit als een zelfstandig boek. In deze gids kon men

⁶²Idem, 82-83.

⁶³Idem, 84.

⁶⁴Adler, 'Origins of sightseeing', 22.

⁶⁵Burke, 'Directions for the history of travel', 189.

⁶⁶Thompson, *Travel writing*, 113.

⁶⁷Dekker, 'Van 'grand tour' tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', 8-25.

gestandaardiseerde informatie vinden over de bestemmingen.⁶⁸ De bedoeling van een reisgids was om de reiziger zelfstandig te maken. Met behulp van de reisgids konden reizigers zelf de inhoud van de reis plannen en een eigen mening vormen over de bestemming(en) en de bezienswaardigheden.⁶⁹ Naast de opkomst van de reisgidsen ontwikkelden de reisverhalen zich nog verder in de negentiende eeuw. Hierbij werd het persoonlijke element steeds belangrijker. Volgens Thompson heeft het reisverslag van tegenwoordig zich zo ontwikkeld dat het verhaal uit meerdere onderdelen bestaat. Ten eerste beschrijft de auteur aan de hand van zijn persoonlijke ervaringen de reis die hij of zij heeft gemaakt en ten tweede geeft de auteur commentaar en of een reflectie op zijn of haar ervaringen die een breder beeld schetsen van de plaatsen die hij of zij heeft bezocht.⁷⁰

§2.2.2. Het debat omtrent reisverslagen

Reisverhalen bestaan in verschillende vormen, stijlen en omvang. Zo bestaan er volledig uitgewerkte reisverhalen maar ook reisverslagen die op kladblaadjes zijn geschreven. Daarnaast kan de taal waarin het verslag is geschreven ook verschillen. In de 490 Nederlandse reisverhalen in manuscript uit de periode 1500-1814 die door onder andere Rudolf Dekker zijn geïnventariseerd komen de talen Latijn en Frans het meeste voor.⁷¹ Uit de inventarisatie blijkt echter ook dat sommige reizigers gebruik maakten van geheimtaal omdat de auteurs deze informatie voor zichzelf wilden houden.⁷² Doordat reisverslagen gevarieerd zijn, is het voor historici moeilijk om een eenduidige definitie over deze vorm van egodocumenten te geven. Dekker is echter van mening dat er een vast patroon zichtbaar is in reisverhalen. Informatie die volgens de historicus altijd te vinden is in reisverslagen is de routebeschrijving, het transport, plaatsen en bezienswaardigheden die werden bezocht, de kosten en de introductie van het reisgezelschap.⁷³

Om inzicht te krijgen in wat verschillende historici omschrijven als reisverslag worden hier diverse definities gegeven. Peter Burke omschrijft het reisverhaal als een cluster van verschillende genres. Hieronder vallen onder meer onpersoonlijke reisgidsen, persoonlijke dagboeken en brieven die schreven zijn uit de eerste of derde persoon. Hij stelt dat de

⁶⁸James Buzard, *The beaten track: European tourism, literature and the ways to 'Culture' 1800-1918* (Oxford 1993) 65-66.

⁶⁹Idem, 74.

⁷⁰Thompson, *Travel Writing*, 87.

⁷¹R. Dekker, 'Dutch travel journals from the sixteenth to the early nineteenth centuries', *Lias* 22 (1995) 277-299, 277-278, 282.

⁷²Idem, 282.

⁷³Idem, 284-285.

reisverhalen geschreven worden met behulp van technieken die zijn overgenomen uit andere genres, zoals een proza of roman.⁷⁴ Michael Kowaleksi is ook van mening dat reisjournalen elementen hebben geleend uit memoires, brieven, reisgidsen en de journalistiek met als gevolg dat reisverslagen heterogene documenten zijn.⁷⁵ Peter Hulme beschouwt een tekst als een reisverslag als de auteur de reis in werkelijkheid heeft gemaakt. Hulme stelt dat wanneer de auteur de beschreven reis niet heeft gemaakt de tekst onder het genre van de imaginaire reisverhalen valt.⁷⁶ Barbara Korte benadrukt dat het reisverslag pas ontstaat op het moment dat het verhaal wordt gelezen.⁷⁷ Bij deze redenering wordt ervan uitgegaan dat niet alleen de auteur op reis is geweest maar dat de lezer zijn eigen reis maakt aan de hand van het verhaal. De lezer maakt een eigen reis omdat hij of zij een eigen referentiekader heeft en hierdoor de reis op zijn eigen manier beleeft. Carl Thompson bespreekt in zijn boek *Travel Writing* uitgebreid de definitie die Paul Fussell geeft aan reisverslagen omdat dankzij de kritiek zijn definitie gebruikt wordt in de geschiedwetenschap. Fussell stelt dat teksten reisverhalen zijn als ze in het genre van de reisliteratuur passen. De verhalen moeten dan ongeveer dezelfde structuur hebben als een roman. Het narratief wordt vaak geschreven vanuit de eerste persoon vanwege de ervaringen van de reiziger. Verder merkt Fussell op dat het illustratieve materiaal in reisverslagen zoals onder andere kaarten en foto's ondergeschikt zijn aan de tekst van het verhaal.⁷⁸

§2.3. Gebreken in de historiografie

Ondanks de ontwikkeling die de studie naar reizen de laatste decennia heeft doorgemaakt, valt het op dat deze studies vooral gericht zijn op het reizen binnen Europa. Daarentegen is er weinig bekend over de reizen die werden gemaakt naar de Verenigde Staten. Een historica die hier wel onderzoek naar gedaan heeft is de eerder genoemde Pien Steringa. In haar doctoraalscriptie *Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860 reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* heeft Steringa getracht om aan de hand van reisverslagen naar Noord-Amerika te achterhalen in hoeverre de onder Nederlanders in de negentiende eeuw veronderstelde Jan Salie-geest zichtbaar is in de reisverslagen van Nederlanders naar de Verenigde Staten. Met de term Jan Salie-geest wordt een periode aan het begin van de negentiende eeuw in Nederland aangeduid waarin er een gebrek was aan vernieuwing op het

⁷⁴Burke, 'Directions for the history of travel', 190.

⁷⁵Tim Youngs, *The Cambridge introduction to travel writing* (Cambridge 2013) 1-2.

⁷⁶Idem, 4.

⁷⁷Idem, 5.

⁷⁸Thompson, *Travel writing*, 13-14.

gebied van handel en nijverheid en op het gebied van literatuur en kunst.⁷⁹ Bij het analyseren van de reisverslagen die geschreven zijn door Nederlandse reizigers die tussen 1812-1860 naar Amerika reisden heeft Steringa onder andere gelet op de volgende elementen: de route die de reizigers naar de Verenigde Staten namen, wat de reizigers vonden van het Amerikaanse straatbeeld en wat de reizigers vonden van de Amerikaanse cultuur, religie en politiek.⁸⁰ Steringa concludeert uit haar onderzoek dat de reizigers over onderwerpen schrijven in hun reisverslagen die van belang zouden zijn voor Nederland. Voorbeelden zijn hervormingen van het gevangeniswezen en hoe men omging met krankzinnigen in de Nieuwe Wereld. Hierin had Amerika een voorbeeldfunctie. Aan de andere kant zagen de reizigers ook het goede van Europa, vooral op het gebied van kunst en cultuur. Uit de reisverhalen komt echter geen Jan Salie-geest naar voren, want Nederlanders hadden juist oog voor de vernieuwingen.⁸¹

Om de leemte op te vullen in de geschiedwetenschap over reizen naar de Verenigde Staten in de negentiende eeuw heb ik onderzoek gedaan, naar de periode 1873-1914, naar de perceptie van de Nederlandse reizigers van de modernisering in de Nieuwe Wereld.

⁷⁹P. Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860 reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit', *Utrechtse historische cahiers jaargang 20 nr. 1 (1999)* 7-110, 8.

⁸⁰Idem, 5-6.

⁸¹Idem, 100-102.

Hoofdstuk 3. De Verenigde Staten en Nederland in de negentiende eeuw

De negentiende eeuw is de eeuw van de Industriële Revolutie. Deze revolutie is in Engeland begonnen maar andere landen veranderden ook van een landbouwsamenleving in een industriële samenleving. Ieder land heeft in zijn eigen tempo en op zijn eigen manier de revolutie doorgemaakt. In dit hoofdstuk staan de ontwikkelingen die Amerika en Nederland tijdens de Industriële Revolutie hebben doorgemaakt centraal.

§3.1. De Verenigde Staten tijdens de Industriële Revolutie

In de periode 1815-1850 was er een bevolkingstoename in de Verenigde Staten, groeide de economie en breidde het landoppervlak zich uit. Door de snelle groei op drie verschillende fronten wordt Amerika ook wel het wonderkind van de negentiende eeuw genoemd.⁸²

In 1790 woonde vijftien procent van de vier miljoen inwoners van Amerika aan het oosten van de Appalachen, maar in de jaren daarna trokken al veel kolonisten naar het westen van het land. Na de Louisiana purchase (waarbij het gebied tussen de Mississippi en de Rocky Mountains van Frankrijk werd gekocht) verdubbelde het landoppervlak en dit breidde zich verder uit door de ontdekking van Californië in 1826.⁸³ Deze expansie kon alleen plaatsvinden doordat er vanaf het begin van de negentiende eeuw een start werd gemaakt met de aanleg van spoor- en waterwegen. De goede infrastructuur was de motor van de Amerikaanse economie want de spoorwegen zorgden voor de groei van de interne markt en voor toelevering aan de ijzer- en staalverwerking.⁸⁴

Naast de groeiende economie bloeide ook de nijverheid op aan het einde van de achttiende eeuw. Producten zoals gereedschappen en rijst werden niet langer uit Engeland geïmporteerd maar er ontstonden bedrijven die de goederen zelf produceerden en hierdoor uitvindingen deden zoals stoommachines. In de landbouw werden de maaimachines van Cyrus McCormicks en de stalen ploeg van John Deere uitgevonden waardoor de boeren na 1830 steeds meer voor de markt gingen produceren.⁸⁵ Het gevolg van deze veranderingen was dat er een grote kloof ontstond tussen de inkomens. Blanken ontwikkelden zich ten koste van de Afro-Amerikanen en indianen en de rijken hadden geen oog voor de lagere sociale klassen. Mede hierdoor ontstond discriminatie. Daarnaast verhardden echter ook de verhoudingen op

⁸²James M. McPherson, *Battle Cry of freedom the civil war era* (New York en Oxford 1988) 6.

⁸³Eduard van de Bilt, 'Het rijk der Vrijheid. De Verenigde Staten 1776-1861', in Eduard van de Bilt en Joop Toebees (eds.), *Een samenleving op de rails. De Verenigde Staten tussen 1776 en 1917* (Nijmegen 1995) 32-33.

⁸⁴Idem, 34.

⁸⁵Idem, 35-36.

de werkvloer. In de periode voor de revolutie werd er nauw samengewerkt tussen meester, gezel en de leerling maar na de revolutie werd de verhouding werkgever, werknemer afstandelijker met het gevolg dat de werkgevers (in grote bedrijven) de werknemers niet meer persoonlijk kende. Deze werknemer kreeg door de mechanisering ander en eentoniger werk. Voor de revolutie maakte een werkman het complete product maar na de Industriële Revolutie werkte elke arbeider aan één onderdeel van het eindproduct door steeds dezelfde handeling uit te voeren. Zo werden de kosten laag gehouden.⁸⁶

Ondanks dat de economie in Amerika groeide, maakten het noorden en het zuiden verschillende ontwikkelingen door. Alle delen van het land hadden te maken met de katoenteelt en slavernij, landbouw en de nijverheid maar het noorden en het zuiden hadden verschillende belangen hierin waardoor er onenigheid ontstond.⁸⁷ Eén van de oorzaken van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) was dan ook dat het noorden zijn handel en industrie wilde beschermen tegen het buitenland en importtarieven instelde. Het zuiden was tegen deze protectie omdat zij haar goederen uit het buitenland haalde en goedkoop wilde importeren.⁸⁸ Naast deze reden brak de burgeroorlog ook uit omdat het noorden en het zuiden het niet eens waren over de slavernij en de manier waarop het land geregeerd moest worden. Het noorden was tegen en het zuiden was voor slavernij. De onenigheid nam toe toen het onduidelijk bleef of een aantal nieuwe staten de slavernij wel of niet mochten toe staan.⁸⁹ Daarbij komt nog dat het noorden een sterk federaal gezag wilde en het zuiden niet.⁹⁰

De oorlog heeft een stimulans gegeven aan de industrialisatie in Amerika want er kwamen nieuwe ontwikkelingen in de staal- en wapenindustrie, er ontstonden nieuwe ondernemingen en door het arbeiderstekort werd de mechanisatie in de landbouw bevorderd maar de groep die het meest profiteerde van de oorlog waren de zakenlieden. Met name de spoorwegbedrijven bloeiden op want de burgeroorlog stimuleerde de aanleg van intercontinentale spoorwegen.⁹¹ Door het goede transportsysteem werd Amerika steeds meer een natie en de dorpen en steden die voorheen zelfvoorzienend waren, gingen meer voor de nationale economie produceren. Een consequentie van de industrialisatie was dat het aantal inwoners per stad explosief begon te stijgen met het gevolg dat er begonnen werd met een

⁸⁶Idem, 37-38.

⁸⁷Idem, 39.

⁸⁸Van Oudheusden, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, 49.

⁸⁹Idem, 47.

⁹⁰Idem, 49.

⁹¹Joop Toebes, 'Voorbij de 'Last Frontier'. De Verenigde Staten, 1861-1917', in Eduard van de Bilt en Joop Toebes (eds.), *Een samenleving op de rails. De Verenigde Staten tussen 1776 en 1917* (Nijmegen 1995) 54.

ongeplande en chaotische stadsuitbreiding.⁹² Deze uitbreidingen werden gedaan door de ‘city boosters’. Dit waren mensen die in het onroerend goed werkten. Zij zorgden voor het aanleggen van straten, waterleidingen en stichtten onder andere ziekenhuizen, banken en scholen. De stedelijke expansie nam ook toe door de aanleg van het openbaar vervoer. In 1880 werden de cable cars geïntroduceerd in steden zoals Chicago en San Francisco en vanaf de jaren negentig konden mensen met de elektrische tram reizen. Om de drukte in de steden te spreiden werden in een aantal steden zoals Boston en New York ondergrondse en/of verhoogde spoorbanen aangelegd.⁹³ Door de urbanisatie en industrialisatie veranderde voor veel mensen de leefomstandigheden. Zo waren er door de opkomst van de massaproductie opeens producten kant-en-klaar in de winkel te koop.⁹⁴

Zoals al eerder opgemerkt, werd als een gevolg van de industrialisatie geen rekening gehouden met de lagere klassen in de samenleving met de consequentie dat de klassenstrijd in de jaren negentig van de negentiende eeuw weer opleefde. De overheid steunde in deze periode alleen de industrie en had geen oog voor de negatieve effecten van de industrialisatie. Hierdoor ontstonden er veel belangengroepen.⁹⁵ Het doel van een aantal belangengroepen was om Amerika terug te brengen naar een kleinschalige samenleving en het Amerikaanse normen- en waardensysteem te herstellen.⁹⁶ Om deze doelen te bereiken waren er drie reactiepatronen. Bij het eerste reactiepatroon werd het industriële systeem volledig afgewezen en moest het oude kleinschalige systeem helemaal worden hersteld. Het tweede reactiepatroon was gematigder omdat volgens deze hervormingsgroepen de industrialisatie onvermijdelijk was. Zij wilden het nieuwe systeem behouden onder de regels van het oude bestel. Dit betekende dat de industrie kleinschaliger moest worden om de maatschappij goed te laten functioneren. De kleinschaligheid moest dan geregeld worden door de overheid maar deze wilde een grootschalige industrie om hun investeringen in de samenleving terug te verdienen. Bij het laatste reactiepatroon moesten tijdens de ontwikkeling van de grootschalige industrie de sociale en culturele idealen van de kleinschalige samenleving worden geïntegreerd. Hierbij gaat het om de idealen van solidariteit met de medeburger en de vorming van een hechte gemeenschap.⁹⁷ Deze drie ideaaltypen van de hervormingsbewegingen waren een ideaalbeeld.

⁹²Maarten van Rossem, *De Verenigde Staten van in de twintigste eeuw* (Den Haag, derde gewijzigde druk 2001) 9.

⁹³Toebes, ‘Voorbij de ‘Last Frontier’, 71-72.

⁹⁴Idem, 76.

⁹⁵Van Rossem, *De Verenigde Staten van in de twintigste eeuw*, 10-11.

⁹⁶Idem, 13-14.

⁹⁷Idem, 17-18.

Elke beweging had zijn eigen lijst met standpunten die iets af konden wijken van de beschreven reactiepatronen.⁹⁸

§3.2. Nederland tijdens de Industriële Revolutie

Hoewel Nederland tot het jaar 1870 vooral een agrarische samenleving was, waar de steden bijna niet groeiden en het leven op het platteland bijna hetzelfde was als in de steden stond het land niet stil.⁹⁹ Zo had Nederland vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw een bescheiden rol in de internationale handel en financiën. Dit had zij te danken aan de infrastructuur.¹⁰⁰ Bovendien produceerde de agrarische sector veel zuivelproducten die werden geëxporteerd naar het buitenland. Op het gebied van nijverheid had Nederland in de achttiende eeuw terrein verloren op de internationale markt maar de kleinschalige nijverheid op de binnenlandse markt en de koloniën was blijven bestaan.¹⁰¹ Nederland bleef in vergelijking met andere Europese landen achter in het industrialisatieproces. Dit kwam doordat Nederland niet de natuurlijke grondstoffen bezat om een industrie op te bouwen. Daarnaast veranderde het economische systeem niet omdat de economie bleef groeien binnen het oude systeem, met de consequentie dat de ambachtelijke bedrijven tot laat in de negentiende eeuw een grote rol bleven spelen in de economie.¹⁰²

Ondanks dat het industrialisatieproces langzaam ging in Nederland zijn er echter wel ontwikkelingen zichtbaar. Zo besloten boeren zich in de negentiende eeuw te vestigen op plaatsen waar verbindingen waren zodat ze goede afzetmogelijkheden hadden.¹⁰³ Het goedkope vervoer van mensen en goederen ging in Nederland vooral over het water met het gevolg dat de overheid pas in 1860 had besloten om het spoorwegennet uit te breiden waardoor verschillende delen van het land met elkaar werden verbonden en er één natie ontstond. Bovendien werd er in 1864 besloten om een paardentram dienst te laten doen tussen Den Haag en Delft.¹⁰⁴ Toen de infrastructuur in de jaren zestig beter was geworden, werd de industriële ontwikkeling gestimuleerd.¹⁰⁵ Naast de industrie ontwikkelde de landbouw zich ook verder. Zo werd in de agrarische sector meer gebruik gemaakt van de mechanisatie

⁹⁸Idem, 21.

⁹⁹J.TH.M. Bank, J.J. Huizinga en J.T. Minderaa, *Nederlands verleden in vogelvlucht Delta 3 De Nieuwste tijd: 1813 tot heden* (Groningen 1993) 6.

¹⁰⁰J.C.H. Blom en E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2004 3de gewijzigde druk) 317.

¹⁰¹Idem, 317.

¹⁰²Idem, 317-318.

¹⁰³J.TH.M. Bank, J.J. Huizinga en J.T. Minderaa, *Nederlands verleden in vogelvlucht*, 7.

¹⁰⁴Idem, 9.

¹⁰⁵Idem, 13.

waardoor de landbouw nog commerciëler werd met de consequentie dat de boeren zich gingen specialiseren in bepaalde producten.¹⁰⁶ De nijverheid profiteerde van de stijgende landbouwinkomsten want zij verkochten de producten aan welvarende boeren. Dit betekende echter niet dat de nijverheid zou uitgroeien tot een grote industrietak want het afzetgebied van de nijverheid bleef in de lokale omgeving.¹⁰⁷ Ondanks de stijgende welvaart en vernieuwingen bleef de industrialisatie langzaam verlopen. Dit was een gevolg van de internationale economische depressie in de jaren tachtig van de negentiende eeuw. In de jaren negentig herstelde de internationale economie zich waardoor de industriële activiteiten in Nederland in een snel tempo toenamen. Hierdoor kreeg Nederland een sterkere internationale positie. Deze economische expansie ging samen met de opkomst van het kapitalisme. Er werd meer geïnvesteerd in productiemiddelen zoals grondstoffen, arbeid en kapitaal. Van de groeiende welvaart profiteerden vooral de hoogste en de middenklasse van de samenleving, terwijl de leefomstandigheden van de laagste sociale klassen verslechterden. Deze slechte omstandigheden werden duidelijk zichtbaar in de fabrieken en de opkomende steden.¹⁰⁸ Om de positie van arbeiders te verbeteren, werden er in fabrieken vakverenigingen opgericht waarvan het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond in 1871 de eerste landelijke vereniging was. Zij streefde naar verkorting van de werkweek en verbetering van de werkomstandigheden. Deze eisen gingen voor verschillende bevolkingsgroepen, zoals de protestantse gemeenschap, te ver waardoor er meer vakverenigingen ontstonden.¹⁰⁹

Uit de bovenstaande paragrafen kan geconcludeerd worden dat de Verenigde Staten van Amerika en Nederland tijdens de negentiende eeuw zijn getransformeerd van een landbouwsamenleving naar een industriële samenleving. Het blijkt echter dat beide landen het industrialisatieproces anders doorlopen hebben. Ondanks dat ze allebei aan het begin van de negentiende eeuw over infrastructuur beschikten, is Amerika sneller geïndustrialiseerd dan Nederland. Dit had een aantal redenen. Ten eerste beschikte Amerika over grondstoffen die nodig waren om te kunnen industrialiseren. Ten tweede had Nederland geen haast om te industrialiseren omdat de Nederlandse economie bleef groeien in het oude systeem. Wel ging het tempo van de industrialisatie in beide landen na 1860 omhoog. Dit kwam door de aanleg van het spoorwegennet. Hierbij moet nogmaals worden opgemerkt dat Nederland langzamer

¹⁰⁶Idem, 15-17.

¹⁰⁷Idem, 20.

¹⁰⁸J.C.H. Blom en E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden*, 327-328.

¹⁰⁹Herman Beliën en Monique van Hoogstraten, *De Nederlandse geschiedenis in een notendop Alles wat je altijd wilde weten* (Amsterdam 15de gewijzigde druk 2005) 97.

industrialiseerde dan de Verenigde Staten doordat Nederland te maken had met de internationale economische crisis in de negentiende eeuw. In de jaren negentig van de negentiende eeuw herstelde de economie zich met het gevolg dat Nederland in een hoger tempo industrialiseerde. Door deze industrialisatie veranderden in beide landen de verhoudingen op de werkvloer en werd de kloof tussen arm en rijk groter. Om de onderste sociale klasse een stem te geven werden in allebei de landen belangengroepen opgericht.

Hoofdstuk 4. Nederlandse reizigers in de Verenigde Staten van de negentiende eeuw

Dit hoofdstuk gaat over zes reizigers die naar Amerika reisden en welke route zij namen. In de eerste paragraaf worden de reizigers voorgesteld. Paragraaf twee gaat over de bestemmingen die zij bezochten in de Verenigde Staten en hun reismotivatie. In de derde paragraaf wordt ingegaan op de verschillende vormen van de gepubliceerde reisverslagen.

§4.1. De reiziger in beeld

In deze paragraaf wordt per sub-paragraaf een biografische schets gegeven van zes Nederlanders die in de periode 1873-1914 een reis hebben gemaakt door de Verenigde Staten.

§4.1.1. Joël Emanuel Goudsmit

Joël Emanuel Goudsmit werd geboren op 13 juni 1813 en kreeg een streng joodse opvoeding. In 1829 is hij Romeins recht gaan studeren aan de Leidse Hogeschool. In deze tijd heeft hij nog les gehad van Johan Rudolph Thorbecke. Goudsmit promoveerde op 12 mei 1842 en daarna ging hij als advocaat werken in Leiden. Twee jaar later trouwde hij met mejuffrouw Renette Vos en samen kregen zij vijftien kinderen. In het jaar 1858 werd hij als hoogleraar Romeins recht aangenomen op de Leidse Hogeschool. Dat Goudsmit deze functie kreeg was bijzonder omdat hij de eerste Nederlandse jood was die hoogleraar werd op een hogeschool die verbonden was aan een universiteit. In de tussentijd was Goudsmit lid geworden van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen in Amsterdam en van de Academie voor rechtsgeleerdheid in Madrid. Vanaf 1861 was hij gemeenteraadslid van Leiden en bezat Goudsmit de portefeuille van onderwijs. Daarnaast was hij de oprichter en voorzitter van de Nederlandse juristenvereniging en zette Goudsmit zich ook in voor de joden. Zo was hij onder andere president-curator van het Nederlands-Israëlitische seminarium en voorzitter van de examinatoren-commissie van het Nederlands-Israëlitisch kerkgenootschap, tot hij in het jaar 1882 aan een zenuwziekte overleed.¹¹⁰

¹¹⁰Petrus Johannes Blok, Philip Christiaan Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek deel 6* (Leiden 1924) 610-611.

§4.1.2. Charles Boissevain

Charles Boissevain was journalist en is geboren op 28 oktober 1842 te Amsterdam. Hij was de zoon van de reder Gideon Jeremie Boissevain en Maria van Heulekom. Boissevain ging na de lagere school in Amsterdam verder leren op een kostschool in Hilversum. Nadat hij deze opleiding had afgerond ging Boissevain op een kantoor werken. In 1865 maakte hij als secretaris van de Nederlandse commissie voor de internationale tentoonstelling een reis naar Dublin Ierland. Tijdens de reis schreef hij onder zijn schuilnaam Fantasio Ierse brieven naar het *Algemeen Handelsblad*. De medewerkers van de krant waren zo gecharmeerd van de Ierse brieven dat Boissevain drie jaar later een baan kreeg op de redactie. Hier werkte hij als verslaggever en als recensent van boeken en toneelstukken. Daarnaast schreef Boissevain zelf ook boeken. In de periode 1872-1888 was Boissevain redacteur van het tijdschrift *De Gids*. Al deze artikelen werden gebundeld en in 1880 gepubliceerd onder de titel *Onder de kastanjeboomen*. Verder is Boissevain bekend geworden van zijn boek *Van 't noorden naar 't zuiden schetsen en indrukken van de Verenigde Staten van Noord-Amerika*. In 1885 werd Boissevain hoofdredacteur van het *Algemeen Handelsblad* en in 1887 richtte hij in de krant de rubriek 'Van dag tot dag' op waardoor hij als één van de bekendste en populairste journalisten van Nederland werd gezien. In de rubriek kwamen allerlei onderwerpen aan bod die Boissevain interessant vond. Hiermee gaf hij een nieuwe impuls aan de Nederlandse journalistiek en had oog voor andere vernieuwers binnen zijn vakgebied. In de periode 1895-1898 was Boissevain voorzitter van de Nederlandse journalistenkring en in 1896 is Boissevain directeur van het *Algemeen Handelsblad* geworden. Deze functie heeft hij tot 1916 bekleed, waarna hij commissaris werd. Tot 1919 werkte hij door aan verschillende rubrieken in de krant maar in het jaar 1908 stopte hij als hoofdredacteur. Nadat hij in 1919 gestopt is met werken heeft Boissevain nog een aantal jaren geleefd en is hij op 5 mei 1927 te Naarden overleden.

Over het privéleven van Charles Boissevain is niet veel bekend behalve dat hij op 27 juni 1867 is getrouwd met Emily Heloise Mac Donell. Ze hebben samen elf kinderen gekregen waarvan vijf jongens en zes meisjes.¹¹¹

¹¹¹J.L. Helderling, 'Boissevain Charles (1842-1927)': <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/boissevainc> (29-04-2014).

§4.1.3. Herman Bavinck

Herman Bavinck werd op 13 december 1854 geboren in Hoogeveen als zoon van Jan Bavinck en Gesina Magdalena Holland. Na de opleiding aan het Instituut ‘Hasselman’ te Nieuwendijk in Noord-Brabant is Bavinck in 1870 naar het gymnasium in Zwolle gegaan. In de jaren 1873-1874 heeft hij de opleiding tot predikant gevolgd aan de Theologische school in Kampen. Zes jaar later studeerde Bavinck verder aan dezelfde opleiding. In de periode 1874-1880 studeerde hij aan de Rijksuniversiteit van Leiden en in het jaar 1880 promoveerde Bavinck in de godgeleerdheid.¹¹² Twee jaar na zijn afstuderen werd Bavinck hoogleraar aan de Theologische school in Kampen. Tijdens de eerste zeven jaar waarin hij op de Theologische school werkte, legde Bavinck de fundamenten voor zijn later verschenen vierdelige boek *Gereformeerde dogmatiek*. Dit boek werd in verschillende talen vertaald waaronder het Engels.¹¹³ In het jaar 1891 huwde Bavinck met Johanna Adriana Schippers en zij kregen één dochter.¹¹⁴

Vanaf 1 januari 1903 werkte Haerman Bavinck niet meer aan de Theologische school maar kreeg hij diezelfde functie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Naast zijn functie als hoogleraar was hij vanaf 1911 lid van de Eerste Kamer van de Staten-Generaal te Zuid-Holland. Beide functies heeft hij tot aan zijn dood in 1921 uitgeoefend.¹¹⁵

§4.1.4. Abraham Kuyper

Abraham Kuyper werd geboren op 29 oktober 1837 te Maassluis als zoon van predikant Jan Frederik Kuyper en Henriette Huber. Nadat Kuyper een aantal jaar huisonderwijs had genoten ging hij naar het gymnasium in Leiden. Daarna ging hij in 1855 theologie studeren aan de universiteit van Leiden. Nadat hij in 1861 door overspannenheid zijn studie een aantal maanden moest onderbreken, studeerde Kuyper in december van dat jaar cum laude af. Een jaar later promoveerde hij in de theologie. Nog een jaar later, op 1 juli 1863, trad Kuyper in het huwelijk met Johanna Hendrika Schaaïj met wie hij vijf zoons en drie dochters kreeg. Vanaf het jaar 1867 werd Kuyper predikant in Utrecht en daarnaast gaf hij politieke en kerkelijke geschriften uit. In het jaar 1870 trok Kuyper naar Amsterdam om daar te gaan

¹¹²Onbekend, ‘Dr. H. Bavinck’: <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09lkxrbnwl#p4> (29-04-2014).

¹¹³George Harinck, ‘Inleiding’, in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010) 22.

¹¹⁴Onbekend, ‘Dr. H. Bavinck’: <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09lkxrbnwl#p4> (29-04-2014).

¹¹⁵Ibidem.

prediken. Vier jaar later, in 1874, werd hij lid van de Tweede Kamer voor het district Gouda. Hier zette Kuiper zich in op de gebieden van het onderwijs, de kolonie en het sociale vraagstuk. Daarnaast bleef hij publicist en schreef hij veel over politiek en religie. Kuiper is in 1877 gestopt met zijn werk als kamerlid om zich meer te kunnen focussen op de kerkelijke strijd van de gereformeerden en de politieke strijd van de antirevolutionaire partij. Tijdens deze jaren heeft hij ervoor gezorgd dat de positie van het bijzonder onderwijs werd verbeterd ten opzichte van het openbaar onderwijs. Kuiper werd in 1894 voor de tweede keer gekozen als Tweede Kamerlid en in 1901 werd hij minister van Binnenlandse Zaken. Zeven jaar later, in 1908, werd Kuiper Minister van Staat en hij bleef tot 1913 in de Tweede Kamer werken. Daarna nam hij ontslag en werd lid van de Eerste Kamer. Deze functie heeft hij bekleed tot aan zijn dood in 1920.¹¹⁶

§4.1.5. Coenraad Anthony Willem baron van Haersolte

Coenraad Athony (Willem) baron van Haersolte werd geboren in 1845 te Meppel. Hij was de zoon van de burgemeester van Zwollerkespel Johan Christiaan baron van Haersolte tot Haerst en Geertruid Agnes barones de Vos van Steenwijk. Op zijn dertiende ging Van Haersolte naar een kostschool in Den Haag. Toen hij zijn school had afgerond, ging de baron rechten studeren in Leiden. Daarna had Van Haersolte een baan als griffier in Edam en Amsterdam. Op zijn negenentwintigste werd hij rechter in Sneek en later in Zwolle. Van Haersolte was iemand die zich niet liet voorstaan op zijn adellijke titel want hij voelde zich aangetrokken tot het socialisme. Hierdoor nam hij ontslag als rechter in Zwolle en werd hij in 1884 advocaat en procureur in Arnhem maar in 1893 was Van Haersolte weer rechter. Van Haersolte trouwde met zijn nicht Hermanna Elisabeth (Bé) barones de Vos van Steenwijk en samen kregen zij vier zonen en één dochter. Willem van Haersolte overleed in het jaar 1925 te Arnhem.¹¹⁷

§4.1.6. Hugo de Vries

Hugo de Vries werd op 16 februari 1848 geboren in Haarlem. Zijn vader was Gerrit de Vries een doopsgezinde predikant en advocaat en zijn moeder was Maria Reuvens dochter van een Leidse hoogleraar in de archeologie. Na het gymnasium ging De Vries natuurfilosofie studeren aan de Universiteit Leiden. In het jaar 1870 promoveerde hij in de fysiologie. Daarna vertrok hij voor een jaar naar Duitsland om zich hierin verder te bekwamen. Bij zijn

¹¹⁶G. Puchinger, 'Kuijper Abraham (1837-1920)': <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/kuijper> (30-04-2014).

¹¹⁷M. Hansen, 'Inleiding' *De Nieuwe Wereld Een vakantiereis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika 1904 Overijsselse handschriften* 47 (2012) 1-8, 7.

terugkomst in Nederland ging De Vries onderzoek doen, werkte hij in de Hortus Botanicus van Amsterdam en gaf hij les op verschillende scholen. Het onderzoek dat De Vries deed richtte zich op de evolutie- en erfenisleer waarmee hij aan het begin van de twintigste eeuw een doorbraak had.¹¹⁸ In 1918 ging De Vries met pensioen maar hij is tot aan zijn dood op 21 mei 1935 doorgegaan met zijn onderzoek.¹¹⁹

§4.2. De route naar en in de Verenigde Staten

In hoofdstuk drie is opgemerkt dat Amerika nog niet zo groot was als tegenwoordig. De grootte van het grondgebied van de Verenigde Staten zoals het nu is bestaat pas sinds 1854. Dit is dan echter ook de reden dat de Nederlandse reizigers uit de onderzoeksperiode van Steringa (1812-1860) niet verder konden reizen dan New York en het oosten van de Appalachen. Zij bleven in het gekoloniseerde gedeelte van de Verenigde Staten omdat de reizigers alleen daar gebruik konden maken van de hotels en infrastructuur.¹²⁰ Hierin is een verandering zichtbaar in de periode 1873-1914. Zo blijkt uit alle acht de reisverslagen dat de Nederlanders aangekomen zijn in New York en plaatsen zoals Boston, Chicago, Washington en Philadelphia hebben bezocht maar dat een aantal van hen verder het land is ingetrokken. De wetenschapper Hugo de Vries is tijdens zijn eerste reis in 1904 naar Berkely in Californië geweest.¹²¹ Twee jaar later, in 1906, heeft hij ook een bezoek gebracht aan Los Angeles, San Fransico en Salt Lake City.¹²² Tijdens zijn derde reis is De Vries in 1912 naar de staat Florida geweest waar hij de plaatsen Key West, Miami en de Everglades heeft bezocht.¹²³ Daarnaast is De Vries tijdens deze reis ook nog in het zuiden van Noord-Amerika geweest. Hier heeft hij een bezoek gebracht aan de steden New-Orleans en Houston.¹²⁴ Een andere reiziger die al eerder naar het zuiden van de Verenigde Staten is gereisd, is Charles Boissevain. Hij is onder andere in de staten Virginia, Kentucky, West- en Zuid-Carolina en Noord-Georgia geweest.¹²⁵ Via de stad St. Louis in Missouri is Boissevain verder gereisd naar New Orleans in de staat

¹¹⁸Erik Zevenhuizen, 'Inleiding', in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998) 11-13.

¹¹⁹Idem, 19.

¹²⁰Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 38-39.

¹²¹Zevenhuizen, 'Inleiding', 24.

¹²²Idem, 33-34.

¹²³Idem, 37.

¹²⁴Hugo de Vries, 'Derde reis naar Amerika 31 augustus – 20 december 1912', in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998) 328.

¹²⁵Charles Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel* (Haarlem 1881) 151.

Louisiana.¹²⁶

Volgens Steringa werd de route van de reizigers uit de periode 1812-1860 vooral bepaald door de reismotivaties. In deze periode was de motivatie vooral werkgerelateerd.¹²⁷ Dit geldt echter ook voor bijna alle reizigers uit de periode 1873-1914. Zo heeft Joël Goudsmit de reis naar de Verenigde Staten gemaakt om kennis op te doen over het Amerikaanse school- en rechtssysteem. Ook heeft de jurist Goudsmit in New York een rechtbank bezocht. Goudsmit beschrijft dit uitstapje als volgt: ‘Wat later begeef ik mij naar een der lagere rechtscollèges (de zoogenaamde Marine Court) alwaar ik voorgesteld wordt aan den unicus judex, die mij naast zich doet plaatsnemen, en op de hoogte brengt van het behandelen geding.’¹²⁸ Het is aannemelijk dat Goudsmit door middel van zijn reis naar de Nieuwe Wereld zijn kennis over het Amerikaanse school- en rechtssysteem wilde vergroten.

Charles Boissevain ging in 1880 en 1881 op reis naar Amerika omdat het *Algemeen Handelsblad* hem de opdracht had gegeven om een reportage te maken over het land.¹²⁹ In het reisverslag geeft de journalist een uitgebreide beschrijving van zijn reismotivatie:

Dit boek bevat de potloodschetsen van een journalist, het verhaal van de eerste indrukken welke de Vereenigde Staten op mij maakten, toen ik dezen winter in enkele weken de machtige republiek van het Noorden tot het Zuiden doortrok. Wanneer men snel door een nieuw land reist, veel ziet, hoort en opmerkt, dan krijgt men een levendig besef van de verschillende eigenaardigheden der steden en gewesten: men gevoelt ze en neemt ze waar, gelijk men de speling van licht en schaduw, de wisselingen van zonnig hemelsblauw en donkere hagelwolk opmerkt op een Aprildag. (...) Om te begrijpen en te waardeeren hoe reusachtig en overweldigend het is, moet men de omtrekken volgen, hoofd en hart en uiteinden leeren kennen en dan, als de indrukken levendig en frisch zijn, op een afstand den colossus aanschouwen. Dit heb ik pogen te doen. De schetsen voor het Handelsblad geteekend, heb ik bijgewerkt en met vele vermeerderd, terwijl ik op een afstand mij de groote evenredigheden van wat ik zag voor de geest riep. Ze zullen hun doel hebben getroffen zoo ze hier en daar vooroordeel helpen verdrijven, en bij enkelen de begeerte wekken, om zelf naar de nieuwe wereld te reizen, en die te leeren waardeeren door eigen aanschouwing. In korten tijd kan

¹²⁶Idem, 183.

¹²⁷Steringa, ‘Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860’, 39.

¹²⁸J.E. Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, *De Gids jaargang 38* (1874) 79-164, 93.

¹²⁹Ibidem.

men veel zien en hooren, en voor een handeldrijvend volk als het onze is het vooral nuttig te leeren inzien dat de mailbooten niet alleen voor brieven, maar ook voor reizigers bestemd zijn. Een groot voordeel van reizen is, dat men niet alleen zijn kennis vergroot maar zijn sympathieën verbreedt.¹³⁰

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat Charles Boissevain zijn reisverslag wilde publiceren om de Nederlanders kennis te laten maken met Noord-Amerika waardoor de handelscontacten tussen beide landen zouden kunnen aantrekken dat goed zou zijn voor de Nederlandse economie.

Herman Bavinck heeft altijd veel contacten gehad in de Verenigde Staten omdat veel mensen uit zijn afgescheiden kring van de christelijk gereformeerde kerk naar Amerika waren geëmigreerd. Door de intensieve contacten met mensen in Amerika kreeg hij het idee om de Verenigde Staten zelf eens te gaan bekijken en Bavinck wilde de afgescheidenen weer herenigen met de kerk. Het plan was om deze reis in 1891 te ondernemen maar doordat de kerk een synode hield waarbij de aanwezigheid van de predikant belangrijk werd geacht kon Bavinck niet op reis. Daarom vertrok hij pas in 1892 naar Amerika.¹³¹ Het bleek dat het uiteindelijke reisdoel van Bavinck niet de hereniging van de gereformeerde kerk met de Nederlandse emigranten te zijn maar hij werd als afgevaardigde van de kerk naar het vijfde algemene concilie van de Presbyteriaanse Alliantie gestuurd die in Canada werd gehouden.¹³²

De predikant en politicus Abraham Kuyper maakte de reis naar de Verenigde Staten op uitnodiging van de universiteit van Princeton. Deze universiteit bestond in 1896 honderdvijftig jaar en de directie wilde vanwege deze gelegenheid Kuyper een eredoctoraat verlenen en hem uitnodigen om een lezing te houden. Door onbekende redenen heeft Kuyper de reis naar Amerika twee keer moeten uitstellen maar in 1898 is hij toch gegaan.¹³³

Willem van Haersolte beschrijft in zijn reisverslag uit 1904 geen concrete reismotivatie waarom hij de rondreis door de Nieuwe Wereld heeft gemaakt. Uit zijn beschrijvingen van de reis kan geconcludeerd worden dat Van Haersolte de reis gemaakt heeft voor recreatieve doeleinden. In het reisverslag staan vooral routes en uitstapjes naar toeristische plekken beschreven. Een voorbeeld van zo'n uitstapje is het verkennen van Philadelphia.

¹³⁰Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 1-2.

¹³¹Harinck, 'Inleiding', 14.

¹³²Idem, 21.

¹³³George Harinck en Margriet Urbanus, 'Inleiding,' in Jan de Bruijn (eds.) *Ik voel steeds meer dat ik hier zijn moest Amerikaanse brieven van Abraham Kuyper aan zijn vrouw en kinderen (1898)* (Amsterdam 2004) 8-9.

maakten we van half drie tot 6 een heerlijke rijtoer. Philadelphia is een prachtige stad tusschen de rivieren Delaware en Schuilkil (...) Overal reden we langs mooie gevels zoowel van de grootere gebouwen als van de kleine huizen, waar deze Kwakerstad zich door onderscheidt. Lang reden we ook door het enorme Fairmount Park langs de Schuilkil, ik bewonderde de hoogbejaarde wilgen en nu en dan rotsen. (...) Na het eten reden we $\frac{3}{4}$ uur in *snelle* vaart per tram naar een Billsperformance, waar op een niet al te helder verlicht terrein, massas ruiters schoten en vochten.¹³⁴

Een dag later heeft Willem van Haersolte een bezoek gebracht aan een bank en de City Hall in Philadelphia:

Na het ontbijt gingen we het eerst de U.S. Munt bezien; de grootste van de drie eenige die in de Vereenigde Staten zijn. We zagen in de verschillende lokalen achtereenvolgens de bewerkingen die goud, zilver en nikkel ondergingen om van staven in gemunte stukken te worden omgezet. De telling en weging geschiedde met bladen waaraan omklappende stukken, uiterst vlug. De platen waaruit de gestempelde muntstukken geperforeerd waren, geleken van de tribunes waar wij stonden, op borduurwerk.

Bij den uitgang maakten we van de gelegenheid gebruik om eenige nieuwe munten intewisselen voor een of meer der greenbacks, die ik in mijn daartoe expres gekochte Dollarvormige geldportefeuille bij me had. Van de munt wandelden we naar het nabij gelegen trotsch gebouw: de City Hall en werden daar rondgeleid door een 73 jarig heer die een tweeledige bril droeg.¹³⁵

Evenals Willem van Haersolte maakte Hugo de Vries in 1904 zijn eerste reis naar de Verenigde Staten. In tegenstelling tot Van Haersolte had De Vries voor alle drie zijn reizen naar Amerika wel een werkgerelateerd reismotief. Hij kreeg in 1903 namelijk een uitnodiging van de University of California om les te komen geven tijdens de Summerschool.¹³⁶ Drie jaar later in 1906 kreeg De Vries een uitnodiging van de American Philosophical Society in Philadelphia om aanwezig te zijn bij de herdenking van de tweehonderdste geboortedag van

¹³⁴W. van Haersolte, 'Het reisverslag' *De Nieuwe Wereld Een vakantiereis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika 1904 Overijsselse handschriften* 47 (2012) 9-30, 16.

¹³⁵Ibidem.

¹³⁶Zevenhuizen, 'Inleiding', 22.

Benjamin Franklin.¹³⁷ Voor zijn derde en laatste reis naar de Nieuwe Wereld had De Vries in 1912 een uitnodiging gekregen om aanwezig te zijn bij de opening van The Rice Institute in Houston.¹³⁸

Hoewel vijf van de zes reizigers de overtocht maakten vanwege een werkgerelateerd reismotief hebben ze allemaal van de kans gebruik gemaakt om leuke uitstapjes te maken. Het was in de tweede helft van de negentiende eeuw bijvoorbeeld populair om naar de Niagra Falls te gaan. De reizigers Goudsmit, Boissevain en Bavinck zijn naar de watervallen toe geweest. Herman Bavinck schrijft het volgende over de Niagra Falls:

Een denkbeeld u te geven van dien val, is onmogelijk. Eerst valt hij niet mee, maar hoe meer en langer men hem ziet, hoe meer hij in grootschheid en indrukwekkendheid toeneemt. De /6/ Niagra vangt al het water op uit de vier groote meeren van Amerika (Superior, Michigan, Hudson en Erie en leidt over in Ontariomeer), en heeft voor den val ontzaggelijke breedte en is zeer ondiep. (...). De grond is rotschtig (en loopt al sterk af halve mijl vóór den val). De grond is rotschtig; 't is alsof de watermassa zenuwachtig is. Om door die rotsmassa heen te boren, hij is gedwongen om er over heen en langs te gaan. En daar komt de stroom aan, duikelend, (spelend stoeiend), springend, groetend, bruischend, over de duizenden rotsblokken en langs de vele (rotsige) eilandjes heen (vooral de zusters). Over die eilanden kan men of gaan rijden, en dan eerst krijgt men indruk van den val.¹³⁹

§4.3. De verschillende vormen van de geanalyseerde gepubliceerde reisverslagen

In hoofdstuk twee is al besproken welke vormen reisverslagen kunnen hebben: korte reisverslagen, lange reisverhalen, reisverhalen geschreven als korte aantekeningen of literaire boekwerken. Deze verschillende vormen van reisverslagen zijn ook zichtbaar bij de geanalyseerde reisverhalen.

Het reisverslag van Joël Goudsmit is in 1874 gepubliceerd in het tijdschrift *De Gids* en heeft de titel 'Reisaanteekingen'. Het verhaal heeft de vorm van een dagboek. Elk nieuw stukje begint met een kopje waar de plaats en de datum zijn genoteerd. In het stukje wordt

¹³⁷Idem, 30.

¹³⁸Idem, 35.

¹³⁹Herman Bavinck, 'Mijne reis naar Amerika', in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010) 43.

beschreven wat Goudsmit die dag of de dagen er voor heeft gedaan. Verder is de schrijfstijl van Goudsmit onpersoonlijk want hij schrijft vooral over welke activiteiten hij heeft ondernomen tijdens de reis. Bovendien geeft hij soms zijn mening over bepaalde zaken maar wie de persoon Goudsmit is wordt echter niet duidelijk. Eén van de zaken waar Goudsmit zijn mening over geeft is de stoomboot *Algeria* waarmee hij van Liverpool naar New York reisde: ‘Dit aan de z.g. Cunard-line toebehoorende schip laat, wat zijne inrichting betreft, nauwelijks iets te wenschen overig. Het salon is bij uitstek net en zindelijk en bevat alles wat naar gemak zweemt.’¹⁴⁰

Charles Boissevain heeft zijn reisbeschrijvingen in eerste instantie bijgehouden om verslag te kunnen doen van zijn rondreis door de Verenigde Staten in het *Algemeen Handelsblad*.¹⁴¹ Later heeft de journalist zijn verhaal verder uitgebreid en in boekvorm gepubliceerd. Het eerste deel van *Van 't noorden naar het zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten* is in 1881 uitgekomen en het tweede deel is een jaar later verschenen. Beide boeken hebben dezelfde titel maar onderscheiden zich van elkaar door de Romeinse I of II op de kaft.

Het reisverslag dat Herman Bavinck heeft bijgehouden tijdens zijn reis naar Amerika en Canada bestaat uit tweeëndertig genummerde velletjes en was niet bedoeld voor publicatie. Wel heeft hij voordrachten over zijn reis gehouden.¹⁴² Het reisverslag *Mijne reis naar Amerika* is echter pas uitgegeven in 1998 door het *Documentatieblad voor Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800*. In 2010 is er een tweede druk van het reisverslag gepubliceerd in het kader van de door de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en de uitgeverij Prometheus georganiseerde internetverkiezing voor het beste Nederlandse reisverhaal.¹⁴³ Aan het begin van het boek wordt de biografie van Herman Bavinck beschreven en een toelichting gegeven op het reisverhaal door de redacteur George Harinck. Daarna is Herman Bavinck zelf aan het woord over zijn reis naar de Nieuwe Wereld.

De bundel *Ik voel steeds meer dat ik hier zijn moest* is in 2004 gepubliceerd en samengesteld door professor Jan de Bruijn. Het bestaat uit tweeëntwintig brieven die Abraham Kuyper tijdens zijn reis door Amerika aan zijn vrouw en kinderen heeft geschreven.

¹⁴⁰Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 80.

¹⁴¹Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, V.

¹⁴²George Harinck, ‘Toelichting op de tekst’, in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010) 35.

¹⁴³George Harinck, ‘Woord vooraf’, in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010) 7.

Deze brieven zijn de basis van het boek *Varia Americana* dat Kuyper publiceerde over zijn reis naar de Nieuwe Wereld. In de brieven worden meer huiselijke onderwerpen zichtbaar en schrijft Kuyper meer vanuit een persoonlijk perspectief over zijn reis dan in zijn boek.¹⁴⁴ Een voorbeeld van een persoonlijk aspect komt naar voren in de brief van 10 september 1898. In deze brief laat Kuyper doorschemeren dat hij zich alleen voelt en de teleurstelling over het gemis van het ontvangen van recent geschreven brieven:

My dear ones, Deze week was me een teleurstelling, ik hoorde niets van huis. Doe dat niet, ik ben zoo alleen. Je brieven waren van 18 augustus. Was een week later, 25 augustus, weer geschreven, dan had ik nu de recente tijding gehad. (...) Mijn adres is en blijft messr. J. Kennedy Tod en Co, 45Wall Street, New York. Een ander adres kan ik niet geven. We zijn voor heen en terug 20 dagen van elkaar af. Schrijf dus nooit naar een ander adres, dan raken de brieven zoek.¹⁴⁵

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat Kuyper de brieven van zijn familie waarschijnlijk nodig had tijdens de reis om zijn gemis van thuis te verzachten, want de oproep aan zijn gezin om vaker brieven te sturen, stond al in de vijfde brief sinds Kuyper van huis was vertrokken. Het verschil met het boek *Varia Americana* is dat de vermoedelijke eenzaamheid waar Kuyper last van had niet genoemd wordt.

Het reisverslag van Willem van Haersolte bestaat uit zesenvestig blaadjes die zijn getranscribeerd door Maria Hansen om te publiceren in het tijdschrift *Overijsselse Handschriften* 47 uit 2012. Hierbij zaten ook foto's en menukaarten maar deze zijn verloren gegaan. Bovendien is het reisverhaal niet volledig omdat Willem van Haersolte na zesenvestig pagina's is gestopt met schrijven.¹⁴⁶

Het laatste geanalyseerde reisverslag is de bundel *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* van Hugo de Vries. De bron bestaat uit fragmenten die geselecteerd zijn uit de drie gepubliceerde reisverslagen van Hugo de Vries. Deze selectie is gemaakt door de redacteur Erik Zevenhuizen omdat de reisverslagen bij elkaar meer dan twaalfhonderd pagina's bevatten. Daarnaast zijn de fragmenten uit de reisverhalen van 1904 en 1906 aangevuld met brieven die De Vries aan zijn moeder en zijn vrouw heeft geschreven. In de

¹⁴⁴Harinck en Urbanus, 'Inleiding', 9.

¹⁴⁵Abraham Kuyper, 'Brieven,' in Jan de Bruijn (eds.) *Ik voel steeds meer dat ik hier zijn moest Amerikaanse brieven van Abraham Kuyper aan zijn vrouw en kinderen (1898)* (Amsterdam 2004) 31.

¹⁴⁶Hansen, 'Inleiding', 7.

bundel zijn alle fragmenten op een chronologische manier achter elkaar gezet en elke reis heeft zijn eigen hoofdstuk.¹⁴⁷

Uit het hoofdstuk kan geconcludeerd worden dat de zes reizigers die in de periode 1873-1914 een reis maakten naar de Verenigde Staten afkomstig waren uit de Nederlandse elite. Op Charles Boissevain na hebben ze allemaal gestudeerd. Joël Goudsmit en baron Willem van Haersolte hebben rechten gestudeerd en Abraham Kuyper en Herman Bavinck hebben beiden een studie theologie afgerond. Daarentegen heeft Hugo de Vries natuurfysiologie gestudeerd. Naast de overeenkomsten in studierichtingen hebben een aantal reizigers ook overeenkomsten in het verloop van hun carrière. Van Haersolte en Goudsmit zijn beiden advocaat geweest en Kuyper en Bavinck hebben allebei de functie van predikant uitgeoefend. Boissevain was een bekende journalist en is onder andere hoofdredacteur en directeur van het *Algemeen Handelsblad* geweest. Hugo de Vries heeft zijn hele leven gewijd aan het onderzoek naar de evolutie- en erfenisleer. Goudsmit, Kuyper en Bavinck hebben zich tijdens hun leven alle drie bezig gehouden met politiek. Goudsmit was gemeenteraadslid in Leiden beheerde de portefeuille onderwijs. Herman Bavinck was lid van de Eerste Kamer en de Staten-Generaal van Zuid-Holland. De theoloog en predikant Kuyper was Tweede Kamerlid voor het district Gouda. Later heeft hij zich als lid van de antirevolutionaire partij zich onder andere ingezet voor de schoolstrijd. Aan het begin van de twintigste eeuw werd Kuyper minister van binnenlandse zaken. Toen hij jaren later ontslag had genomen, bleef Kuyper wel lid van de Eerste Kamer.

Een verschil tussen de reizigers die in de periode 1812-1860 naar de Verenigde Staten gingen en de reizigers die het land in de jaren 1873-1914 hebben bezocht, is dat de Nederlanders uit de latere periode verder het land in konden trekken. De reizigers uit de eerste periode bleven in de buurt van New York aan het oosten van de Appalachen, terwijl een aantal reizigers uit de latere periode onder andere naar Californië en Florida reisden.

Een overeenkomst tussen bijna alle Nederlandse reizigers is dat zij naar de Nieuwe Wereld trokken voor werkgerelateerde zaken. De enige die de rondreis door Noord-Amerika voor zijn plezier maakte was Willem van Haersolte.

De geanalyseerde reisverslagen hebben allemaal verschillende vormen. Zo is het reisverhaal van Goudsmit als artikel gepubliceerd in het tijdschrift *De Gids*. Charles Boissevain heeft zijn reisverhaal uitgegeven in boekvorm en het reisverhaal van Herman Bavinck bestaat uit

¹⁴⁷Zevenhuizen, 'Inleiding', 44-45.

tweeëndertig velletjes. Het werk van Kuiper bestaat uit tweeëntwintig gebundelde brieven en het verslag van Van Haersolte is een transcriptie. De drie laatst genoemde reisverslagen waren niet bedoeld voor publicatie en daarom zijn ze pas aan het einde van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw gepubliceerd. De bundel *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* van Hugo de Vries bevat fragmenten van de drie reizen die hij naar de Verenigde Staten heeft gemaakt. Redacteur Erik Zevenhuizen heeft deze fragmenten geselecteerd omdat de reisverhalen van De Vries anders uit meer dan twaalfhonderd pagina's zou bestaan.

Hoofdstuk 5. De beeldvorming van de reiziger over Noord-Amerika

Na een lange reis vanuit Europa kwamen de Nederlandse reizigers in Amerika aan. Eenmaal in de Verenigde Staten aangekomen blijkt Noord-Amerika een land te zijn met andere gebruiken en gewoonten. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van verschillende thema's belicht welke indrukken de reizigers hadden van de Nieuwe Wereld.

De eerste paragraaf gaat over wanorde en veiligheid in Amerika. In de tweede paragraaf wordt uiteen gezet hoe de architectuur er in de Nieuwe Wereld uitzag en hoe de steden werden ingedeeld. Paragraaf drie gaat over verschillende bevolkingsgroepen in de Verenigde Staten en in de vierde en laatste paragraaf komen de aspecten politiek, religie, onderwijs en liefdadigheid aan bod.

§5.1. Veiligheid en wanorde

Uit de reisverslagen die Steringa heeft geanalyseerd blijkt dat de reizigers uit de periode 1812-1860 Amerika niet ordelijk en veilig vonden. Volgens deze reizigers was er een gebrek aan netheid en veiligheid in de Amerikaanse straten. De bestrating was slecht, het vuil werd niet opgehaald en er was weinig politie zichtbaar. Aan de andere kant viel het de reizigers wel op dat de orde goed gehandhaafd werd als er een grote menigte op de been was.¹⁴⁸

Dat de bestrating slecht was in New York werd in 1881 ook opgemerkt door Charles Boissevain. Hij beschreef de slechte bestrating terwijl hij onderweg was naar zijn hotel:

en eer we wisten waar we in den draaikolk van *down town* in New York, en bracht een vigilante ons in een kwartier naar ons hotel, voor 2 ½ dollar, over de slechtst mogelijke bestrating, hossende over keien en tramwegen, rakelings langs vrachtkarren omnibussen en tramwagens snellende, terwijl we telkens het geratel boven ons hoofd hoorden van de treinen van den *elevated railroad*.¹⁴⁹

Uit het bovenstaande citaat kan geconcludeerd worden dat Boissevain New York vermoedelijk een drukke stad vond waar iedereen zich vlug voort bewoog in omnibussen, tramwagens en met vrachtkarren. Deze drukte wordt ook beaamd door Willem van Haersolte: 'Na 't eten ging ik met Van Tricht op een bank in Maddison Square zitten genieten, op zeer

¹⁴⁸Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 45-46.

¹⁴⁹Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 64.

kalme wijze, van de dwarrelende metropolitaansche drukte.¹⁵⁰ Behalve de drukte heeft geen van de reizigers beschreven of de straten in New York vuil waren. Wel heeft Boissevain over de vuile straten van de stad St. Louis geschreven: ‘Ze is smerig en bedompt, ik zou er niet gaarne wonen, (...)’.¹⁵¹ Verder hebben Goudsmit en Boissevain wel de armoede en criminaliteit in New York opgemerkt. Goudsmit schreef in zijn verslag:

Ik zeide, dat in den laatsten tijd vele moorden gepleegd waren. Naar hetgeen ik ontwaar, en door de ingezetenen zelve luid hoor uitspreken, laat de veiligheid van personen en goederen hier ter stede veel te wenschen over. Geen morgen of gij leest in de stedelijke couranten van een half dozijn moorden en van ontelbare diefstallen, zwendelarijen en bedriegerijen.¹⁵²

In het reisverslag van Charles Boissevain wordt niets opgemerkt over de eventuele criminaliteit in de stad maar wel over armoede. Volgens de journalist woonden landverhuizers en Ieren in arme wijken. Hier zaten dan ook kinderen van paupers tussen en velen waren bedelaars. Het was voor Boissevain de eerste keer dat hij zulke vroegrijpe, intelligente en scherpzinnige kinderen had gezien die al op jonge leeftijd van zeven jaar in hun eigen levensonderhoud moesten voorzien.¹⁵³ Voor de armoede en de hoge criminaliteit in New York gaf Goudsmit diverse redenen zoals de misdadigers die uit Europa naar New York kwamen en de verderfelijke invloed van de burgeroorlog in Amerika:

In de eerste plaats, zeiden ze, is New-York de verzamelplaats en het toevluchtsoord van al het lage, slechte en misdadige dat Europa uitwerpt (...). De goede landverhuizers, de eerlijke en flinke landbouwers vertrekken meerendeels naar het platte land en blijven niet in de steden hangen: daar is het dan ook voornamelijk, dat het Europeesche volksschuim opborrelt om de wateren te bezoedelen en te vergiftigen. Bovendien schijnt de laatste oorlog een bij uitstek verderfelijken invloed te hebben uitgeoefend. Door het gemis aan eene staande armee, moesten alle benodigdheden voor de meest ontzaggelijke legermacht plotseling zonder eenige orde of regelmaat, zonder controle of comptabiliteit

¹⁵⁰Van Haersolte, ‘Het reisverslag’, 15.

¹⁵¹Charles Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tweede deel* (Haarlem 1882) 160.

¹⁵²Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 118.

¹⁵³Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 153-154.

worden aangeschaft en bijeengebracht. Sluwe handelaars en handige fortuinzoekers trokken van den neteligen toestand partij en verwierven zich ten koste van het algemeen groote rijkdommen. Deze leidden wederom tot de buitensporige weelde die thans hier heerscht (...); kunstmatige behoefte werden onder alle klassen der maatschappij geboren en aangekweekt en waar deze niet op rechtmatige wijze hare bevrediging vonden, waren voor misdaden de deuren en sluizen geopend. Van allen werd het brein op geld maken en levensgenot gespist; bedrog, mits handig gepleegd, werd met toegevendheid, zoo niet met welgevallen beschouwd; van bedrog tot diefstal slechts één stap, tot moord slechts ééne schrede meer.¹⁵⁴

Volgens Goudsmit wil de Amerikaanse bevolking dat de leerplicht wordt geïntroduceerd in de Verenigde Staten omdat scholing zou leiden tot een betere opvoeding van de mensen waardoor de criminaliteit en de armoede zal dalen.¹⁵⁵

Hoewel het Goudsmit en Boissevain is opgevallen dat er veel armoede en criminaliteit was in Amerika vond Charles Boissevain dat de wetgeving in de Nieuwe Wereld veel strenger was dan in Europa.¹⁵⁶ De journalist gaf in zijn boek het volgende voorbeeld:

Soms hoort men in Amsterdam, als een handkar met goederen geweerd wordt uit het Vondelpark, wel eens de onnozele opmerking: “Wat? leven we hier in een vrij land, en mag men niet eens met een kar den kortsten weg nemen!” terwijl velen ook ontevreden zijn als de hekken van het park, als het duister is, voor rijtuigen gesloten worden. Zij die zich voorstellen – en ze zijn legio – dat in een republiek vrijheid zich kenschetst door zekere losheid van banden, welke maakt dat alles geoorloofd is aan ieder, zouden eens moeten zien, hoe in Central Park de orde wordt gehandhaafd. De wet wordt daar geëerbiedigd en die de voorschriften niet volgt, streng gestraft. Om vijf uur hoorde ik fluiten; in een dichte rij marcheerde de politie goedgehumeurd maar onwederstaanbaar voorwaarts, de geheele vroolijke menigte verdween van het ijs... en op het meer heerschten eenklaps stilte en duisternis.¹⁵⁷

¹⁵⁴Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 119.

¹⁵⁵Ibidem.

¹⁵⁶Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 131.

¹⁵⁷Idem, 202.

Uit de reisverslagen van Goudsmit, Boissevain, Van Haersolte en De Vries blijkt echter dat de wet ook streng gehandhaafd werd bij aankomst in New York. Alle vier de reizigers beschreven de strenge controle en medische inspectie aan boord van de schepen. Zo schreef Goudsmit: ‘De uitermate, indien niet omgekocht, strenge douanen gaan over tot het onderzoeken der passagiersgoederen (...).’ Goudsmit kon echter snel door de douanecontrole heen komen omdat hij een onderscheiding liet zien die hij had gekregen van de Nederlandse minister van buitenlandse zaken.¹⁵⁸

Bij het schip waar Charles Boissevain op zat, kwam op Staten Island de geneeskundige inspecteur aan boord om door te geven dat de passagiers niet in quarantaine hoefden. Wel moest Boissevain formulieren invullen voor de douane waarin hij aangaf welke goederen hij bij zich had.¹⁵⁹ Toen Hugo de Vries in 1904 aankwam in New York moesten de passagiers van het schip waar hij op zat wel in quarantaine: ‘Wij kwamen op die dinsdag eerst ’s avonds laat aan. Het douanekantoor was reeds gesloten en de boot moest voor het quarantainestation blijven liggen, daar ook het medisch-hygiënisch onderzoek eerst de volgende morgen kon plaatsvinden.’¹⁶⁰ De Vries had echter verlof aangevraagd om eerder van boord te mogen anders zou hij te laat komen op een afspraak bij de Columbia University. Zijn verzoek werd gehonoreerd maar De Vries moest wel zijn bagage achterlaten op de boot.

Willem van Haersolte vond de Amerikaanse douane lastig en door de grondige inspectie vond hij dat er minder vrijheid in Amerika was dan dat de Europeanen dachten:

Eerst het bootje dat de dokter ter inspectie aan boord bracht en daarna een dat de lastige douaneambtenaren, die eerst ironische verschijnselen van de Amerikaansche vrijheid op de Noordam afzette. We werden in de diningroom door hen genummerd, ondervraagd en van formulieren ter invulling voorzien. (...) precies om 12 uur stappen we aan wal en brengen we een paar vervelende uren door in een douane hal met geletterde palen, waarbij de bagage volgens den letters van den passagier gebracht werd (...).¹⁶¹

¹⁵⁸Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 92.

¹⁵⁹C. Boissevain, *Van ’t Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 62-63.

¹⁶⁰Hugo de Vries, ‘Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904’, in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! ’t Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998) 53.

¹⁶¹Van Haersolte, ‘Het reisverslag’, 12.

§5.2. Architectuur en de stadsindeling

Volgens de reizigers uit de periode 1812-1860 werden de huizen in de Verenigde Staten in Engelse stijl gebouwd. Pien Steringa neemt aan dat de reizigers met deze bouwstijl de platte daken van de huizen bedoelden. Als tweede was het deze reizigers opgevallen dat openbare gebouwen allemaal van marmer waren. Deze Nederlanders vonden dat de bouwstijl van de Amerikanen niet de mooie trotse uitstraling had van Europese huizen en dat zij op dit gebied nog wat konden leren van de Europeanen. Een ander aspect dat alle reizigers hadden beschreven in hun reisverslagen was het rechte stratenplan in de Amerikaanse steden.¹⁶²

Toen Joël Goudsmit in 1873 in Amerika was, viel het hem op dat de Amerikanen bezig waren om New York te renoveren. Over het opnieuw opbouwen van de stad schreef hij: ‘Oude straten worden meer en meer afgebroken en binnen korten tijd zal men geen andere huizen zien dan moderne, alle nagenoeg naar hetzelfde model en naar dezelfde bouwtrant opgetrokken.’¹⁶³ Uit dit citaat blijkt dat Goudsmit de Amerikaanse bouwstijl waarschijnlijk eentonig vond en niet kon waarderen. Verder viel het hem op dat de Nederlandse bouwstijl en straatnamen zoals de Bouwery en de Heerenstraat uit het New Yorkse straatbeeld waren vervangen door nieuwe namen.

Een ander aspect waar Goudsmit over schreef, was dat belangrijke personen in Amerika in sobere woningen woonden. Over het buitenhuis van de president in Longbranch schreef Goudsmit: ‘De President der republiek heeft hier zijn villa, die alles behalve prachtig, ja veel eenvoudiger is dan die onze Amsterdamsche kapitalisten er op nahouden.’¹⁶⁴ Hiermee benadrukte Goudsmit dat de Amerikaanse bouwstijl eenvoudiger was dan de Amsterdamse en dat zelfs de president der republiek in een sobere villa woonde.

Charles Boissevain die zeven jaar later dan Goudsmit New York bezocht, had een hele andere kijk op de Amerikaanse bouwstijl. Hij vond dat de stad een gevarieerde bouwstijl had waarbinnen verschillende Europese steden zichtbaar waren:

Het is een Vroolijk, zonnig, licht en glanzend Londen dat we binnenrijden. Alles is helder en stralend; de meeste gebouwen zijn licht gekleurd; de daken verschillen in hoogte; elke bouworde is vertegenwoordigd; *cottages* volgen op paleizen en alles is nieuw, en riekt als het ware naar versche verf, en is zoo verschillend van Europa. Nu zijn we bij ons hotel; hier snijden *Fifth Avenue*,

¹⁶²Steringa, ‘Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860’, 59.

¹⁶³Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 113.

¹⁶⁴Idem, 129-130.

Broadway en *Twenty third-street* elkander en men denkt te Parijs te zijn; maar als we straks gaan wandelen, wordt ik nu aan een iersche stad dan aan een duitse, dan aan Manchester en eindelijk onmiskenbaar ook aan ons goede Amsterdam herinnerd, aan Amsterdam, den afgezetten peetvader van dit reusachtige kind, dat zijne afkomst echter bijzonder in eere houdt.¹⁶⁵

Dat Nederland in ere werd gehouden kon Boissevain zien aan de straatnamen in New York zoals Brooklyn, maar ook het woord ‘stoops’.¹⁶⁶ Boissevain schreef hierover: ‘Een van de eigenaardigheden van New-York zijn de stoepen der huizen, die oorspronkelijk door de Hollanders zijn ingevoerd. Men noemt ze dan ook “stoops” maar hun oorsprong is vergeten.’¹⁶⁷

Een ander aspect dat Boissevain heeft aangesneden in zijn reisverslag was de brede en hoge opzet van de Amerikaanse steden.¹⁶⁸ Dat de huizen hoog waren, is Abraham Kuyper ook opgevallen: ‘Alles is kolossaal groot. Huizen met 16 verdiepingen bij de vleet.’¹⁶⁹

Behalve dat alle Amerikaanse steden breed en hoog zijn opgezet is het de reizigers ook opgevallen dat de steden dezelfde vorm hebben. Herman Bavinck gaf hiervan een goede beschrijving:

De steden en dorpen van den nieuweren tijd zijn alle aangelegd in een zelfden vorm, in den vorm van het vierkant. De straten vormen rechte lijnen en zijn door even rechte straten overdwars doorsneden. Ze hebben geen naam dan dien van 1^e, 2^e, 3^e straat. Niet oudere steden en niet de oudste gedeelten van New York, maar de nieuwere steden zijn (bijna) alle zoo aangelegd.(...) De straten /14/ zijn breed en ruim. Maar er is iets eentonigs in. De steden zijn alle systematisch, planmatig ontworpen, toen gebouwd. Niets is gegroeid, alles is gemaakt. Alle steden zijn in aanleg en ontwerp gelijk. Chicago, New York, Philadelphia, Washington – alles hetzelfde. (...) Verder komen steden ook hierin overeen, dat er te onderscheiden valt tusschen een businesspart en een gedeelte waar de businessmen wonen.¹⁷⁰

¹⁶⁵Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 64.

¹⁶⁶Idem, 74.

¹⁶⁷Idem, 87.

¹⁶⁸Idem, 80.

¹⁶⁹Kuyper, ‘Brieven,’ 24.

¹⁷⁰Bavinck, ‘Mijne reis naar Amerika’, 48.

Bavinck vond deze bouwstijl eentonig maar het was wel een stadsindeling die zeer kenmerkend was voor de Verenigde Staten want ook de steden in het westen van het land hadden dezelfde stadsindeling. Zo schreef Hugo de Vries in 1904 het volgende over een stad in Californië:

Rechte, elkaar loodrecht kruisende straten zijn ook hier de hoofdtrek. Vermoedelijk hebben zij alle op papier gestaan vóór de eerste aangelegd werd. De vierkante vakken tussen die straten heten blokken, ook als zij nog onbebouwd zijn, en afstanden plegen hier met het aantal van die blokken te worden aangeduid, evenals een Amsterdammer u antwoorden zal dat men nog zóveel grachten verder moet zijn. Enige straten zijn hoofdstraten en breder dan de andere; alleen deze of ten minste sommige van deze hebben aan de hoeken al naamborden. In elk blok is de grond verdeeld in bouwterreinen die genummerd zijn. Maar omdat later, als de stad groot zal worden, op elk terrein in plaats van een villa met één huis, naar men verwacht, twee of drie huizen zullen komen te staan, verspringen de nummers van de huizen naar evenredigheid.¹⁷¹

Uit het bovenstaande citaat van Hugo de Vries valt op dat hij oog had voor het feit dat de steden in het westen en het noordoosten van Amerika dezelfde stadsindeling hadden. Daarnaast kan worden opgemerkt dat de steden in het westen aan het begin van de twintigste eeuw nog volop in ontwikkeling waren.

§5.3. De beeldvorming van de reizigers over het Amerikaanse karakter, de Amerikaanse vrouwen en de Afro-Amerikanen

In deze sub-paragraaf wordt uiteen gezet wat de beeldvorming van de Nederlandse reizigers was over verschillende groepen in de Amerikaanse samenleving. De eerste sub-paragraaf gaat over het karakter van de blanke bevolking. In de tweede sub-paragraaf wordt beschreven wat de Nederlanders vonden van de Amerikaanse vrouwen. Sub-paragraaf drie gaat over de Afro-Amerikanen in de Amerikaanse maatschappij.

¹⁷¹De Vries, 'Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904', 89.

§5.3.1. Het Amerikaanse karakter

In de reisverslagen uit de perioden 1812-1860 en 1873-1914 werd veel geschreven over het volkskarakter van de Amerikanen. Met de term Amerikaan werd de blanke bevolking bedoeld die uit Europa afkomstig was. De reizigers uit de eerste helft van de negentiende eeuw vonden de Amerikanen chauvinistisch, individualistisch, materialistisch, cultuurloos en ongastvrij. Over de beleefdheid van het Amerikaanse volk waren de reizigers erg verdeeld. Dit lag volgens de Nederlandse reizigers ook aan welke plaatsen zij bezochten.¹⁷² Ook al lijkt het dat de reizigers een negatief beeld schetste over de Amerikanen heeft Steringa benadrukt dat dit niet zo was.¹⁷³

De Nederlandse reizigers uit het tweede gedeelte van de negentiende eeuw hadden echter ook hun eigen opvattingen over het karakter van de blanke bevolking. Deze opvattingen waren per reiziger verschillend en daarom worden de meningen in deze subparagraaf verder uiteen gezet. Zo schreef Joël Goudsmit in zijn reisverslag het volgende:

De bevolking hier is beleefd en gastvrij. Buitengewone woest- of ruwheid ontdekte ik althans bij den middenstand niet. Wat haar kenmerkt, is de blakende zucht om binnen den kortst mogelijken tijd geld te vergaren. Dat is haar leven en streven, haar worstelen en zwoegen; aan dit doel wordt alles dienstbaar gemaakt.¹⁷⁴

Hieruit blijkt dat Goudsmit zich vermoedelijk welkom voelde bij de Amerikanen maar hij vond ze erg oppervlakkig in de omgang. Daarnaast vond de jurist dat de Amerikanen een sterk kapitalistische instelling hadden.¹⁷⁵ Verder vond Goudsmit de Amerikanen wel een 'rein' volk dat veel tijd aan lichaamsverzorging besteedde.¹⁷⁶ Een andere Nederlander die de Amerikanen gastvrij en oppervlakkig noemde, was Hugo de Vries.¹⁷⁷ Daarnaast ergerde De Vries zich vooral aan de zorgeloze houding van de Amerikanen. Hij beschreef hiervan een voorbeeld tijdens een treinreis die hij maakte:

Van de zorgeloosheid der Amerikanen heeft men geen denkbeeld. Het is hier gewoonte dat ieder met een handvalies of een tas reist, of met een dubbele

¹⁷²Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 94-96.

¹⁷³Idem, 97.

¹⁷⁴Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 113.

¹⁷⁵Ibidem.

¹⁷⁶Idem, 138.

¹⁷⁷Zevenhuizen, 'Inleiding', 37.

gevlochten mand; (...). Maar alles gaat in Amerika met sjablonen, en met een heel klein aantal typen van valiezen en mandjes komt het telkens voor dat twee reizigers in eenzelfde wagen een gelijk en gelijkvormig *handgepack* of *grip* hebben. In de wagen stapelt men dat alles naast een der beide deuren op en kijkt er dan niet meer naar om. Vroeg of laat bespeurt dan iemand dat een ander bij vergissing met zijn grip uit de trein gestapt is; wie en waar is natuurlijk onbekend.¹⁷⁸

Een ander voorbeeld dat Hugo de Vries gaf om de zorgeloosheid van Amerikanen te illustreren was de roekeloze manier waarop zij met de natuur omgingen. Zo werden er veel bossen gekapt om plaats te maken voor nieuwe steden. Hierbij werd dan niet nagedacht over de vernietiging van de natuur en welke gevolgen dit kon hebben voor de volgende generaties.¹⁷⁹

Iemand anders die ook niet zo te spreken was over de houding van Amerikanen was Abraham Kuyper. Uit één van zijn brieven komt naar voren dat hij de Amerikanen dwingend vond overkomen: ‘Vandaag ga ik naar Hartford, waar prof. Jacobus me vroeg te spreken. Ik ga het vandaag met hem regelen. Ook hij is zeer dwingend. Hij zond me hier wel 4 telegrammen, (...)’¹⁸⁰ Het negatieve beeld van Kuyper over Amerikanen werd nogmaals bevestigd in Keene Valley. Tijdens zijn bezoek aan deze plaats schreef hij: ‘Gezellig zijn de mensen in het minst niet, niemand bijna spreekt tegen mij, en ik breng mijn dagen meestal eenzaam wandelend of klimmend door.’¹⁸¹ Dat sommige Amerikanen niet erg spraakzaam waren, werd ook opgemerkt door Hugo de Vries. Hij schreef dat de oudste kinderen uit het gezin waar hij te gast was niet meer dan beleefdheidswoorden tegen hem zeiden.¹⁸² Dit wil niet zeggen dat De Vries en Kuyper alle Amerikanen onaardig vonden want over de mensen in Chicago schreef Kuyper het volgende: ‘Van de hartelijkheid en het enthousiasme hier in Chicago heb je geen denkbeeld.’¹⁸³

Iemand die alleen maar met lof over de Amerikanen schreef, was Charles Boissevain. Toen hij in New York aankwam, bleek de stad anders te zijn dan hij zich had voorgesteld:

¹⁷⁸De Vries, ‘Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904’, 113-114.

¹⁷⁹Idem, 76-77.

¹⁸⁰Kuyper, ‘Brieven’, 43.

¹⁸¹Idem, 31.

¹⁸²Hugo de Vries, ‘Tweede reis naar Amerika 31 maart – 13 september 1906’, in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998) 200.

¹⁸³Kuyper, ‘Brieven’, 65.

‘Hoeveel beschaafder, beminlijker, ja artistieker de Amerikanen zijn dan ik had gedacht.’¹⁸⁴
In zijn boek zette Boissevain de Amerikanen zelfs als helden neer omdat zij hebben gestreden in de Amerikaanse Burgeroorlog en daarna weer terug gingen naar het gewone leven. Hierover schreef hij het volgende:

Die helden en redders gingen terug in het dagelijksche, burgerlijke leven; ze zijn eenvoudige, nuttige burgers gebleven, die voor Garfield gestemd hebben; geen militarisme werd hier ingevoerd, maar de nationale schuld werd betaald en het land ontgonnen. Een volk, dat zulke zonen telt, is een groot machtig edel volk; ik eer van ganscher harte die ex-vrijwilligers van den reuzenstrijd; (...).¹⁸⁵

Dat de Amerikanen na de burgeroorlog het dagelijks leven weer konden oppakken kwam volgens Boissevain doordat de Amerikanen beschikten over doorzettingsvermogen en vaderlandsliefde. Een voorbeeld van doorzettingsvermogen was zichtbaar bij de grote brand in Chicago in het jaar 1871.¹⁸⁶ De hele stad was afgebrand maar drie jaar later in 1874 was de stad weer opgebouwd.¹⁸⁷ Dat Amerikanen doorzettingsvermogen hadden en hard konden werken, werd ook beschreven door De Vries. Volgens Hugo de Vries deden Amerikanen er alles aan om hun doel te bereiken.¹⁸⁸

Naast het doorzettingsvermogen beschikten de Amerikanen volgens Charles Boissevain over een grote dosis vaderlandsliefde. Als rede voor deze grote liefde gaf de journalist de Amerikaanse Burgeroorlog. Hij schreef het volgende: ‘De tucht, het werk, en het gevaar van die ontzettende jaren hebben een zelfbedwang, een tucht naar orde, een gehoorzaamheid aan de wet, en een liefde voor den staat gekweekt, welke het land tot zege zijn.’¹⁸⁹ Deze vaderlandsliefde werd de kinderen tijdens de opvoeding al bijgebracht.¹⁹⁰ Het standpunt van Boissevain dat het vaderlands gevoel in de Verenigde Staten sterk aanwezig

¹⁸⁴Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 111.

¹⁸⁵Idem, 110.

¹⁸⁶Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tweede deel*, 10.

¹⁸⁷Idem, 17.

¹⁸⁸De Vries, ‘Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904’, 105.

¹⁸⁹Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tweede deel*, 49.

¹⁹⁰Idem, 68.

was, werd niet gedeeld door Goudsmit. Hij vond dat de vaderlandsliefde in Noord-Amerika was verminderd door de handel en goudzoekers.¹⁹¹

§5.3.2. De vrouwen

Eén van de aspecten die de reizigers uit de periode 1812-1860 opviel bij de Amerikaanse vrouwen was hun kleding. De Nederlandse reizigers waren het erover eens dat alle Amerikaanse vrouwen zich zeer modieus kleedden.¹⁹² Het tweede aspect dat de reizigers was opgevallen, was de dapperheid van de Amerikaanse vrouwen. Volgens Steringa kwam de dapperheid van de vrouwen voort uit hun zelfstandigheid. Deze zelfstandigheid had zich in Amerika ontwikkeld doordat vrouwen daar veel meer taken zelf moesten doen dan de vrouwen in Europa. Daarnaast speelden de Amerikaanse vrouwen een belangrijker rol in het politieke leven dan Europese vrouwen. Een voorbeeld van een beweging waar de Amerikaanse vrouwen een belangrijke rol in speelden was de anti-alcohol beweging.¹⁹³ Dat vrouwen in Amerika zich vrijer konden bewegen dan in Europa viel niet goed bij de reizigers. Zij vonden dat Amerikaanse vrouwen het makkelijker hadden. Wat de Nederlanders nog meer opviel was dat er in Amerika verschillende ingangen voor dames en heren waren. Zoals verschillende ingangen bij de boten, hotels en treinen. De reden van deze scheiding is volgens Steringa om de zedelijkheid van de vrouwen te waarborgen, met het gevolg dat vrouwen zich vrijer konden bewegen in de samenleving.¹⁹⁴

In de reisverslagen uit de periode 1873-1914 komen twee aspecten naar voren die hetzelfde zijn als uit de onderzoeksperiode van Pien Steringa namelijk, de vrouwelijke mode en het buitenshuis werken van vrouwen. Een ander aspect dat uit de reisverslagen naar voren komt is het emancipatieproces van de Amerikaanse vrouwen.

Een reiziger die een duidelijk beeld schetste van de discussie over de vrouwenemancipatie in de Verenigde Staten was Joël Goudsmit. Op zijn boot naar Amerika kwam hij midden in een discussie over vrouwenrechten terecht. In zijn reisverslag merkte de jurist op dat voorstanders van de vrouwenemancipatie vonden dat vrouwen zelf in staat zijn om beslissingen te nemen maar zij twijfelden wel of het vrouwelijk geslacht geschikt zou zijn voor het uitoefenen van de staatsburgerlijke rechten en het waarnemen van ambten:

¹⁹¹Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 131.

¹⁹²Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 66.

¹⁹³Idem, 67.

¹⁹⁴Idem, 68.

Niet zonder levendigheid wordt geredekaveld over de politieke emancipatie der vrouw, die in enkele streken der Vereenigde Staten hare voorstanders vindt. Er zijn die beweren, dat over der vrouwen rechten en verplichtingen niet zonder en buiten haar behoort te worden beschikt, en ook aan hare individualiteit alle speelruimte moet worden gelaten, terwijl hetgeen zoo dikwerf vernomen wordt omtrent den mindere aanleg of de mindere geschiktheid der vrouwelijke sekse tot de waarneming van ambten en bediendingen of tot de uitoefening van burgerlijke en staatsburgerlijke rechten, niet genoegzaam gestaafd is, en in elk geval een proef op ruime schaal moet zijn genomen, voor en aler een juist oordeel kan worden geveild.¹⁹⁵

Goudsmit noteerde in zijn reisverhaal dat de tegenstanders van vrouwenemancipatie in de Verenigde staten vonden dat de vrouw ondergeschikt moest zijn aan de man. Volgens deze tegenstanders hadden vrouwen een belangrijke rol binnen het gezin en waren zij niet in staat om zich bezig te houden met staatszaken:

Een tegenstander der emancipatie verdedigde de tegenwoordige beperkingen. Wanneer toch, zoo redeneert hij, de vrouw voor den man heeft te bukken, zoo is dit een eenvoudig gevolg van de wet der natuur, die wil dat de sterkere den zwakkere overheerscht, en alzoo in geval van strijd van meeningen of botsing van belangen, de stem van den eerste te langen leste moet beslissen; dat de individualiteit van de vrouw, zoo zij ze bezit, zich juist niet in staatszaken behoeft te openbaren, maar veeleer in haar huis en familie, waar zij, indien ze behoorlijk ontwikkeld is, ruimte en gelegenheid te over heeft om den stempel harer individualiteit op hare kinderen te drukken; dat het vrouwenhart in het algemeen niet ruim genoeg is om meer dan één object tegelijk te omvatten, en alzoo hare wijding aan de politiek haar noodzakelijk van de plichten van moeder en echtgenoot aftrekken, althans daaraan te kort doen moet; dat aangeboren ijdelheid en zucht tot vertoon prikkels te meer zullen zijn om een rol te willen spelen op een tooneel, waarvoor de natuur haar niet bestemd heeft; dat de taak haar opgelegd, namelijk den man het leven te veraangemen en hare kinderen tot nuttige burgers

¹⁹⁵Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 87.

op te leiden, gewichtig genoeg is om haar hoofd en hart alléén bezig te houden;
(...).¹⁹⁶

Een reiziger die zijn mening gaf over vrouwenemancipatie in Amerika is Charles Boissevain. Volgens hem hadden de Amerikanen veel aandacht geschonken aan vrouwenemancipatie in de goede zin van woord. In de Nieuwe Wereld werd, zo merkte hij, meer gekeken naar wat de mogelijkheden waren voor vrouwen dan naar de functies die voor hun geschikt waren. Dit vond Boissevain een goede benadering, ook al had hij soms moeite met sommige activiteiten die vrouwen uitvoerden. Hierover schreef hij: ‘Zelfs nadat vrouwen getoond hebben, dat ze even goed op rondrennende paarden kunnen staan als mannen, en eveneens, zonder al te benauwd gezicht te zetten, door een hoepel kunnen springen, vind ik deze bezigheid nog steeds even barbaarsch, onvrouwelijk en letterlijk afzichtelijk.’¹⁹⁷ Daarentegen vond Boissevain het beroep van dokter beter geschikt voor vrouwen.¹⁹⁸

De benadering van de vrouwenemancipatie waar Boissevain over schreef in zijn reisverslag is ook zichtbaar in het bovenstaande citaat van Goudsmit. In dit debat gaven voorstanders aan dat ze gingen onderzoeken waar de mogelijkheden lagen voor vrouwen om de politiek in te gaan en werd er niet gekeken naar de geschiktheid van vrouwen.

Een ander aspect waar de reizigers verslag van deden, was de mode van Amerikaanse vrouwen. Zo vond Abraham Kuyper dat de Amerikaanse vrouwen heel eenvoudig waren en netjes gekleed.¹⁹⁹ Charles Boissevain noemde de vrouwen beschaafd met een fijne smaak en een grote liefde voor kunst.²⁰⁰ Het was de journalist opgevallen dat Amerikaanse vrouwen verzot waren op sieraden met diamanten. Deze diamanten sieraden werden graag door Amerikaanse mannen gegeven omdat diamanten hun waarden behouden.²⁰¹ Over de kleding van de Amerikaanse vrouw schreef Boissevain: ‘De Amerikaansche vrouwen kleeden zich op symbolische wijze in de kleuren en tinten, die der vrouwen van overwinnende helden en landveroveraars past, (...).’²⁰² Hieruit kan worden opgemaakt dat Charles Boissevain waarschijnlijk vond dat Amerikanen het verleden van de Amerikaanse Burgeroorlog nog op

¹⁹⁶Ibidem.

¹⁹⁷Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 115.

¹⁹⁸Ibidem.

¹⁹⁹Kuyper, ‘Brieven,’ 24, 28.

²⁰⁰Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 4.

²⁰¹Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tweede deel*, 63.

²⁰²Idem, 68.

een symbolische manier met zich meedroegen.

Al met al werd er door de Nederlanders met lof over Amerikaanse vrouwen geschreven. Er was alleen één aspect dat de Amerikaanse vrouwen volgens de reizigers niet konden: het opvoeden van kinderen. Herman Bavinck schreef in zijn reisverslag hierover het volgende: ‘De Amerikaansche kinderen kenmerken zich dikwerf door een vrijheid die van brutaliteit weinig verschilt. Zoo kunnen de dames leven voor haar lichaam of haar ziel, voor genootschappen en vereenigingen waarvan ze gaarne leden zijn.’²⁰³ Dat het met de opvoeding van Amerikaanse kinderen slecht gesteld was, was ook Hugo de Vries in 1906 opgevallen. Hij noemde de opvoeding in de Verenigde Staten ‘treurig’ omdat de kinderen zo’n vrijheid hadden dat zij hun eigen zin doordreven en de omgang in de scholen onbeschaafd was.²⁰⁴

§5.3.3. De Afro-Amerikaanse bevolking in de Verenigde Staten

In haar doctoraalscriptie schrijft Pien Steringa dat de Afro-Amerikaanse bevolking in Amerika een intrigerend verschijnsel was voor de reizigers in de periode 1812-1860. Zij maakten opmerkingen over het uiterlijk en karakter van deze mensen. Daarnaast werd er ook over slavernij geschreven. Een aantal reizigers schreef ook over de afschaffing van de slavernij.²⁰⁵ Alle thema’s van de Nederlanders uit de vroege negentiende eeuw over Afro-Amerikanen in de Verenigde Staten waren ook zichtbaar in de reisverslagen uit de latere periode. Zo schreven de reizigers Goudsmit, Boissevain, Kuyper, Van Haersolte en De Vries over het werk dat de Afro-Amerikanen in Amerika uitoefenden. De meeste Afro-Amerikanen werkten als bedienden in de trein, plukten katoen in het zuiden van Noord-Amerika of werkten als portier bij een hotel. Abraham Kuyper schreef over een treinreis die hij had gemaakt: ‘Behalve de conducteurs zijn overal zwarte knechtjes om voor je te zorgen. Lieve hartelijke jongens, blij met een ‘goeden avond’.’²⁰⁶ Willem van Haersolte werd in 1904 voor het eerst van zijn leven bediend door een Afro-Amerikaan: ‘Na dezen schoonen rid dineerden we in l’hotel voor ’t eerst door negers bediend en kreeg ik met moeite een flesch Californische voor 50 centen.’²⁰⁷ Van de zes reizigers heeft alleen Charles Boissevain zich uitgelaten over de positie van de Afro-Amerikanen na de Amerikaanse Burgeroorlog. Hij schreef dat de Afro-Amerikanen waren vrijverklaard door president Lincoln als maatregel voor het algemeen welzijn en gelijke rechten hadden kregen. Het zuiden was het niet eens met

²⁰³Bavinck, ‘Mijne reis naar Amerika’, 51.

²⁰⁴De Vries, ‘Tweede reis naar Amerika 31 maart – 13 september 1906’, 213.

²⁰⁵Steringa, ‘Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860’, 70.

²⁰⁶Kuyper, ‘Brieven,’ 43.

²⁰⁷Van Haersolte, ‘Het reisverslag’, 13.

de maatregelen en manipuleerden de verkiezingen zodanig dat de Afro-Amerikanen geen schijn van kans maakten.²⁰⁸ Boissevain merkte echter wel op dat door de jaren heen de rassenhaat van blanken tegenover Afro-Amerikanen was verminderd:

De instinktmatige rassenhaat welke honden van katten afkeerig maakt, en tengevolge heeft dat de verschillende diersoorten hun ras zuiver en onvermengd houden, bestaat niet tusschen blanken en negers, ofschoon de slavenhouders dit weleer verklaarden. De negers gevoelden die af keer nooit van de blanken, zoodat ze in elk geval niet wederkerig is, en de blanken verliezen haar grootendeels nu de negers niet langer slaven zijn.²⁰⁹

Dat de positie van de Afro-Amerikaanse bevolking verbeterde wil niet zeggen dat er een positief beeld was over deze groep. Volgens Boissevain vertoonden Afro-Amerikaanse vrouwen geen zedelijk gedrag, maar de meeste Amerikanen haalden hierover hun schouders op.²¹⁰ Of de Afro-Amerikaanse vrouwen onzedelijk waren valt nog te bezien want Abraham Kuyper schreef over de goede manieren van deze vrouwen: ‘In een spoor(trein) sprak ik voor het eerst even met een zwarte dame. Je weet niet, hoe beleefd en deftig die zijn, fijne manieren en een stem, zoo half zingend, of ze een vogeltje in de keel hebben.’²¹¹

Naast de onzedelijke Afro-Amerikaanse vrouwen gaf Boissevain nog een argument voor het negatieve beeld over deze bevolkingsgroep. In de grote steden was het bijvoorbeeld niet verstandig om s ’avonds door de wijk Afrika in New York te lopen want hier woonden allemaal Afro-Amerikanen die kwaad in de zin hadden.²¹²

Dat de rassenkwestie ingewikkeld bleef in Amerika blijkt uit het reisverslag van Hugo de Vries uit 1904. Hij was aanwezig bij een diner waar de rassenkwestie werd besproken als een wetenschappelijk vraagstuk:

Voorals toeide mij de negerkwestie, die zo eng met de wetenschappelijke vraagstukken omtrent soorten en rassen samenhangt, en waarvan de oplossing wellicht in de naaste toekomst het voortbestaan der Verenigde Staten zal afhangen. Want de negers vermenigvuldigen zich zoveel sneller dan de blanken

²⁰⁸Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Tweede deel*, 229-230.

²⁰⁹Idem, 238.

²¹⁰Idem, 253.

²¹¹Kuyper, ‘Brieven,’ 47.

²¹²Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Eerste deel*, 105.

dat voor de zuidoostelijke staten de tijd niet ver meer af schijnt waarop zij, voor de stembus de meerderheid zullen verkrijgen. En wat dan? Vroeg men zich met bezorgdheid af.²¹³

Een ander thema dat in de onderzochte reisverslagen van Pien Steringa naar voren is gekomen, is de segregatie tussen de blanke en Afro-Amerikaanse bevolking in de Verenigde Staten.²¹⁴ Dat de segregatie (ondanks de gelijke rechten van de Afro-Amerikanen) na de burgeroorlog nog bestond in Amerika werd opgemerkt door de reizigers Willem van Haersolte en Hugo de Vries. Van Haersolte schreef hierover het volgende: ‘Aan ’t station (...) trof mij afzonderlijke wachtkamers for white men en voor coloured me(n) en ook in den trein een car for white passengers en een andere voor de negers waar gerookt mocht worden.’²¹⁵ De mening van Van Haersolte over de segregatie komt niet naar voren in zijn reisverslag. Zes jaar later in het jaar 1912 kreeg De Vries ook te maken met het fenomeen segregatie. Toen hij in de baai van Mobile een boottocht maakte waren er op de boot *City of mobile* verschillende slaappleatsen voor Afro-Amerikanen. In het reisverslag merkte De Vries de situatie op maar wat zijn eigen mening over deze kwestie was, blijft onduidelijk.²¹⁶

§5.4. Het publieke domein

In de volgende sub-paragrafen wordt uiteen gezet wat de Nederlandse reizigers vonden van de religie, politiek, weldadigheid en het onderwijs in de Verenigde Staten van de negentiende eeuw.

§5.4.1. Religie

Volgens Pien Steringa werd er in de reisverslagen uit de periode 1812-1860 veel geschreven over religie. Zij schreven vooral over verschillende sekten in Noord-Amerika. Met het woord sekte bedoelden de reizigers alle religies behalve het protestantisme. Wat hierbij opviel was dat alle geloven in de Verenigde Staten gelijke rechten hadden. Daarentegen moesten de kerken wel zelf aan financiën komen door middel van belastingen en het verhuren en verkopen van land in de stad.²¹⁷

De Nederlanders schreven volgens Steringa in verhouding veel over de

²¹³De Vries, ‘Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904’, 59.

²¹⁴Steringa, ‘Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860’, 70.

²¹⁵Van Haersolte, ‘Het reisverslag’, 22.

²¹⁶De Vries, ‘Derde reis naar Amerika 31 augustus- 20 december 1912’, 311.

²¹⁷Steringa, ‘Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860’, 81-82.

verscheidenheid van geloven in Amerika maar het katholicisme kwam nauwelijks aan bod.²¹⁸ Deze verscheidenheid aan religie kwam in de reisverslagen aan de orde omdat de kerken door de reizigers werden bezocht.²¹⁹

Een ander aspect dat de Nederlanders was opgevallen, was dat Amerikanen meer respect hadden voor de zondagsrust dan de Nederlandse bevolking.²²⁰ Een andere reiziger die over de zondagsrust heeft geschreven is Charles Boissevain. Hij vond dat de mensen in New York eens in de week een rustdag nodig hadden om niet onder de hoge werkdruk te bezwijken. Iedereen is vrij op zondag behalve de geestelijken, journalisten en spoorwegbeambten.²²¹ Over een zondagmiddag in New York schreef de journalist:

Ik heb zelden een zondag doorgebracht, zoo opwekkend en stichtelijk als de twee welke ik in New-York sleet. Er is hier een frischheid en oprechtheid in den eeredienst, in de poging die schier ieder aanwendt om een vorm te vinden waarin bij het heilige en ideale en onzienlijke kan eeren, welke bijzonder aantrekkelijk zijn.²²²

In New York heeft Boissevain op meerdere zondagen verschillende kerken bezocht. Eén van die kerken was de 'Church of the Messiah'.²²³ In deze kerk werd volgens Boissevain heel goed gepredikt.²²⁴ Later bezocht hij de Episcopale kerk waar meer aan muziek en kerkzang werd gedaan. Hier was de preek levenloos zodat de levendigheid en frisheid van de Nieuwe Wereld ontbrak.²²⁵

Herman Bavinck vond dat een kerkdienst in de Verenigde Staten meer als amusement werd beschouwd. Hij schreef hierover:

De godsdienst is er amusement. Die prediker is 't gezochtst, die het pikantst (kort, variatie, opgewekt, teatraal) weet te spreken (...). Niet diep, maar geestig, fijn,

²¹⁸Idem, 82.

²¹⁹Idem, 82-83.

²²⁰Idem, 83.

²²¹Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Eerste deel*, 92.

²²²Ibidem.

²²³Idem, 93.

²²⁴Idem, 94.

²²⁵Idem, 97.

met wat humor er door. En die prediking wordt afgewisseld door gezang, door koor, solo's door vocaal- en instrumentaalmuziek.²²⁶

Bavinck vond dat de kerk als instelling bijna was verdwenen en dat de kerken in Amerika leken op religieuze verenigingen: 'Lidmaat-/29/schap door geboorte en dood wordt niet geteld.'²²⁷ Er werd gekeken naar het aantal mensen dat naar het avondmaal kwam. Het idee van een kerk was volgens de theoloog ook verdwenen omdat er zoveel verschillende religies naast elkaar bestonden en er niet één staatskerk was. Ook constateerde Bavinck dat de kerkdienst minder inhoud had, maar dat daartegenover meer mensen de kerkdienst bezochten dan in Europa.²²⁸

Charles Boissevain deelde enerzijds de mening van Bavinck dat er diverse religies naast elkaar bestonden in Amerika. Anderzijds merkte de journalist op dat er door de verscheidenheid aan kerken meer mensen in de Verenigde Staten een kerkdienst bezochten dan in Europa waar de staatskerk de belangrijkste plaats innam. Daarom was Boissevain positief over de afschaffing van de staatskerk in de Nieuwe Wereld.²²⁹

Een andere reiziger die vond dat religie een belangrijke plaats innam in de Amerikaanse samenleving was Abraham Kuypers.²³⁰ Hierover schreef hij in zijn brief van 1 oktober 1898 uit Boston: 'Duidelijk merkt men aan alles, dat de christelijke religie veel eer dan bij ons een kracht is.'²³¹ Kuypers vond dat vooral de gegoede klasse zwaar gelovig was en dit liet blijken uit hun giften aan de kerk.²³²

§5.4.2. De Amerikaanse politiek

Uit de reisverslagen uit de vroege periode van de negentiende eeuw bleek dat de reizigers bijna niets schreven over de politiek in de Verenigde Staten. Als de reizigers het onderwerp aansneden dan ging het over de aankomende breuk tussen het noorden en het zuiden van Amerika, politieke partijen en of over de bewondering van de Nederlanders voor de Amerikaanse presidenten.²³³

²²⁶Bavinck, 'Mijne reis naar Amerika', 56-57.

²²⁷Idem, 57.

²²⁸Ibidem.

²²⁹Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Tweede deel*, 328.

²³⁰Kuypers, 'Brieven', 23.

²³¹Idem, 42.

²³²Ibidem.

²³³Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 88-89.

Ook in de reisverslagen die na de Amerikaanse Burgeroorlog werden geschreven kwam het onderwerp politiek bijna niet voor. De twee reizigers die er wel aandacht aan besteedden, waren Joël Goudsmit en Charles Boissevain.

Goudsmit stelde zich in zijn reisverslag de vraag hoe het grote Amerika nu bestuurd moest worden want de activiteiten waren volgens hem veranderd in de Amerikaanse politiek. Het ging niet meer om het bestrijden van een buitenlandse vijand maar om de grootste wereldhandel en productiviteit die moest worden gehaald. Daarbij ging het de politieke partijen niet meer om de verschillende staatkundige beginselen van George Washington en Thomas Jefferson maar om welke politicus en daarmee welke partij de grootste buit zou binnenhalen. Goudsmit vroeg zich hierbij af of de republiek in zijn huidige staatkundige vorm zou kunnen blijven bestaan of dat de Verenigde Staten uiteindelijk zou worden geleid door een monarch of een dictator.²³⁴ Daarnaast beschreef Goudsmit dat een politicus zijn partij nodig had als hij verder wilde komen met zijn carrière:

Hij die zich van het oppergezag wil meester maken, behoort als van zelf tot eene bepaalde partij, die hij naar de oogen te zien, van wie hij alles te hopen en te vreezen heeft, zoodat hij niet alleen zich onderwerpt aan een zeker hetzij uitdrukkelijk, hetzij stilzwijgend vooraf gesteld regeeringsprogramma, waaraan hij ook na zijne door de practijk gewijzigde overtuiging vastgeklonken blijft, maar tevens de begunstiger en beschermer, de dienaar en de slaaf moet zijn van al diegenen, welke hem door hun wil en invloed de hoogste ladder hebben doen beklimmen. Naarmate - ik spreek van gewone tijden, niet van die van oorlog of waarin, gelijk b.v. bij de slavernijquaestie levensbeginselen in het spel zijn – naarmate nu van den candidaat minder zelfstandigheid, meerdere meegaandheid, mindere standvastigheid, meerdere plooibaarheid, minder karakter, meerdere toegeeflijkheid gewacht worden, zal zijn verkiezing eene kans van slagen hebben geëvenredigd aan de hoop van zoovelen, die naar de regelen van het do ut des op de vervulling van gedane beloften aandringende, zich uit de ruif van den Staat zullen willen voeden, en daar het derhalve niet te doen is om beginselen, maar veeleer om een persoon die naar boven geholpen moet worden, zal dikwerf niet de meest edele of de uitstekendste uit het volk, want de nivelleerende republikein is

²³⁴Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 131.

wantrouwend en jaloersch, maar de meest buigzame middelmatigheid den hoogsten prijs behalen.²³⁵

De politicus die dan een hoge positie had gekregen, bezorgde zijn helpers een goede functie. Deze personen wilden volgens Goudsmit hun hoge positie zolang mogelijk behouden waardoor er een klimaat ontstond van corruptie.²³⁶

Charles Boissevain schreef ook over de corruptie in het Congres en de Senaat. De Amerikanen die hij in Washington gesproken had, zeiden dat deze corruptie tijdelijk zou zijn. De Amerikanen hadden namelijk nog geen tijd gehad om de bezem door de regering te halen omdat zij druk bezig waren met het ontginnen van het land. Boissevain geloofde zelf ook dat het Amerikaanse politieke bestel corruptie zou tegengaan.²³⁷ Daarnaast schreef Boissevain dat de ambtenaren bleven strijden voor hun baan want: ‘Alle ambtenaren, groot en klein, zonder eenig onderscheid, worden aangesteld door den nieuwen president en treden met hem af.’²³⁸ Daarom zetten de ambtenaren zich zo in voor de partij waar zij bij hoorden.²³⁹

§5.4.3. Liefdadigheid in de Verenigde Staten

In het negentiende-eeuwse Amerika staken de burgers veel energie in de maatschappij door middel van deelname aan verschillende bewegingen. Hierbij moet onder andere gedacht worden aan verbeteringen in gevangenissen, armenhuizen en scholing voor visueel gehandicapten. De liefdadigheidsinstellingen wekten veel belangstelling bij de Nederlandse reizigers uit de periode 1812-1860.²⁴⁰

In de periode 1873-1914 hadden de reizigers nog steeds belangstelling voor de liefdadigheid in de Nieuwe Wereld. Joël Goudsmit heeft tijdens zijn verblijf in Amerika een Amerikaans weeshuis bezocht. Hij schreef dat het weeshuis in het beste gedeelte van de stad was gebouwd en dat het mooi was ingericht.²⁴¹ Over de liefdadigheid voor de ‘Hebrew benevolent and orphan asylum society’ noteerde hij het volgende in zijn reisverslag: ‘Er zijn daar 183 weeskinderen, waarvoor jaarlijks een bedrag van f 180,000 wordt besteed, geheel door vrijwillige contributiën bijeengebracht. De weldadigheidszin der Amerikanen, en dit

²³⁵Idem, 131-132.

²³⁶Idem, 132.

²³⁷Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Tweede deel*, 314.

²³⁸Idem, 315.

²³⁹Ibidem.

²⁴⁰Steringa, ‘Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860’, 85.

²⁴¹Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 111.

zonder onderscheid van geloofsbelijdenis of godsdienstige richting is inderdaad bewonderenswaardig.²⁴² Verder schreef hij dat honderdduizenden dollars door Amerikanen bijeen werden gebracht om een doel te bereiken zonder dat de staat of gemeente te hulp schoot.²⁴³ Ook Herman Bavinck was het, in het jaar 1892, opgevallen dat de Amerikaanse bevolking goed zorgde voor de zwakkere mensen in de samenleving want verschillende verenigingen wilden volgens hem een verbetering in de maatschappij. Zo schreef hij in zijn reisverslag: ‘Zonde en ellende worden krachtig bestreden. Werken der barmhartigheid zijn er vele. Elke staat zorgt op uitstekende wijze voor de armen, ellendigen, krankzinnigen.’²⁴⁴ Bavinck vond net als Goudsmit dat de instellingen voor deze burgers er goed uitzagen. Daarnaast schreef Bavinck dat de zwakkeren in de Amerikaanse samenleving het beter hadden dan de zwakkere groep in Nederland: ‘Zij krijgen precies wat een andere burger heeft, niet alleen brood maar ook vleesch en gebak.’²⁴⁵

Charles Boissevain heeft in zijn boek ook de goede zorg van de Amerikanen voor de wezen en zieken kinderen opgemerkt. Zo schreef hij over het *Summer Home* in New York waar drieduizend kinderen met cholera zomers een frisse neus konden halen. Dit gebouw werd ook weer gefinancierd door de giften uit de samenleving.²⁴⁶ Naast de weldadigheid aan de zwakkere groepen uit de samenleving werden er volgens Boissevain ook giften gegeven aan wetenschap en kunst. Dit begint al bij de studenten die bijvoorbeeld aan Harvard of Yale studeren: ‘Elk jaar geven rijke kooplieden en fabrikanten nieuwe sommen aan de hogescholen voor bijstand aan de behoeftige studenten.’²⁴⁷ Hierbij merkte Boissevain echter wel op dat er door de Amerikaanse overheid ook geld werd gestoken in wetenschap en kunst. Volgens hem hadden de Amerikanen hier geld voor doordat zij niets hoefden te betalen aan een hofhouding.²⁴⁸

²⁴²Ibidem.

²⁴³Ibidem.

²⁴⁴Bavinck, ‘Mijne reis naar Amerika’, 56.

²⁴⁵Ibidem.

²⁴⁶Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Eerste deel*, 158.

²⁴⁷Idem, 256.

²⁴⁸Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Tweede deel*, 65.

§5.4.4. Het onderwijs

Over het thema onderwijs heeft Pien Steringa niets geschreven omdat het thema waarschijnlijk niet in de reisverslagen uit 1812-1860 aan bod kwam. In een aantal reisverhalen uit de periode 1873-1914 kwam het thema onderwijs wel uitvoerig aan de orde. Deze verandering kwam waarschijnlijk doordat Nederlanders rond 1870 het besef kregen dat onderwijs een belangrijke rol kon gaan spelen in de Hollandse maatschappij want met het onderwijs kon de armoede in het land worden teruggedrongen. Daarom zou het goed zijn dat de hele bevolking in ieder geval lager onderwijs zou gaan volgen maar uit onderzoek bleek dat de gemeenten hun taak op het gebied van het basisonderwijs verwaarloosden. De liberalen zorgden dat de druk op de nationale overheid werd verhoogd waardoor zij meer invloed moest gaan uitoefenen op het gebied van onderwijs. Eén van de voorstanders voor meer invloed van de nationale overheid was J. Kappeyne van de Copello. Hij schreef in 1878 de Lager-onderwijswet waarin verbeteringen voor het openbaar onderwijs werden opgenomen zoals kleinere klassen, betere lerarenopleidingen en hogere salarissen. Andere eisen zoals betere schoolgebouwen vielen verkeerd bij aanhangers van de bijzondere scholen omdat deze dan hogere rekeningen zouden krijgen. Hierdoor zou de schoolstrijd in Nederland tot een hoogtepunt komen. Het aantal christelijke scholen bleef tegen de verwachting in echter stijgen met het gevolg dat er meer kinderen naar school gingen. Uiteindelijk zouden de bijzondere scholen net zoals de openbare scholen worden gesubsidieerd door de overheid. Het voordeel hiervan was dat er meer toezicht zou komen op de scholen waardoor de kwaliteit van het onderwijs steeg.²⁴⁹

De vervolgopleiding, de HBS, stond in het teken van algemene ontwikkeling van de burgerklasse en was een vooropleiding voor de universiteit. In de tussentijd waren Nederlandse politici, zoals Thorbecke, bezig om het middelbaar onderwijs in te voeren, maar dit bleef lastig.

Voor meisjes bleef het tot 1906 moeilijk om te worden toegelaten tot de HBS. Dit kon alleen door middel van een speciaal verzoek. Er waren wel basisscholen voor meisjes maar aan het einde van de opleiding kregen zij geen officieel diploma.²⁵⁰

De bovenstaande historische schets over het onderwijs in Nederland laat zien dat het onderwijs aan het einde van de negentiende eeuw aan veranderingen onderhevig was. Dit is misschien de reden dat een aantal reizigers in het reisverslag uitgebreid ingingen op het

²⁴⁹J.T.H.M. Bank, J.J. Huizinga en J.T. Minderaa, *Nederlands verleden in vogelvlucht*, 122-123.

²⁵⁰Idem, 123-124.

onderwijs in de Verenigde Staten. Zo beschreef Goudsmit dat op de openbare scholen in Amerika godsdienstlessen waren verboden maar wel werd elke dag zonder commentaar de bijbel voorgelezen. Hij had zijn twijfels over het nut van de bijbel en vroeg aan de onderwijzer:

Op mijne aan en hoofdonderwijzer gemaakte bedenking, dat een dusdanig lezen zonder eene enkele opmerking of toelichting weinig vruchtdragend kon zijn voor leerlingen van dien teederen leeftijd, antwoordde hij met een schouderophalen, als het ware de stilzwijgende erkenning, dat men hier meer toegaf aan de gewoonte en de overlevering, dan dat men eene gevestigde overtuiging had van de doelmatigheid der instelling.²⁵¹

Ook Boissevain beschreef in zijn boek dat er bij het voorlezen uit de bijbel geen commentaar gegeven werd.²⁵² Verder ging Goudsmit in op het Amerikaanse schoolsysteem. Hij schreef dat de basisschool gratis was omdat het onderwijs het algemeen belang van Amerika diende. De scholen werden betaald uit belastinggeld. Dit geld werd verdeeld naar het aantal leerlingen dat een school bezat.²⁵³ Over de scholen meldde Goudsmit dat ze goed waren gehuisvest en dat de lokalen goed waren ingericht. Wel zaten de meisjes en jongens in aparte klassen.²⁵⁴ Alle kinderen hadden echter wel recht op een uitgebreider lesprogramma als zij dat aan konden.²⁵⁵

Behalve de aparte klassen voor meisjes en jongens schreef Boissevain ook over speciale klassen voor landverhuizers:

Zoo melden bij de lagere scholen zich soms een aantal kinderen van pas gelande landverhuizers aan, die, schoon ze elf tot dertien jaar zijn, nog geen lezen en schrijven kunnen. Ze worden niet in een zelfde klas met kinderen van zes jaar geplaatst, maar komen onder afzonderlijke onderwijzers, en zoo doorloopen ze de driejaars-cursus in anderhalf jaar.²⁵⁶

²⁵¹Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 96.

²⁵²Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Eerste deel*, 249.

²⁵³Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 97.

²⁵⁴Idem, 105.

²⁵⁵Idem, 97.

²⁵⁶Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika Eerste deel*, 246.

De lagere scholen waren volgens Boissevain belangrijk in Amerika omdat kinderen van verschillende nationaliteiten leerden met elkaar om te gaan en hierdoor orde en regelmaat in de samenleving zou ontstaan.²⁵⁷

Hugo de Vries beschreef in zijn reisverslag uit 1904 dat er overeenkomsten en verschillen waren tussen de Amerikaanse en Nederlandse colleges. Zo schreef hij: ‘trouwens de academische gebruiken wijken in Amerika op vele punten van de Europese af. Maar in vele formele punten komt de plechtige sluiting van het academisch jaar met de opening van zulk een tijdperk bij ons overeen.’²⁵⁸ De Vries merkte op dat het niveau van een studie aan een Amerikaans college ongeveer te vergelijken was met de vierde of vijfde klas van de Nederlandse HBS en het propedeutische onderwijs aan de Nederlandse universiteiten.²⁵⁹ Al eerder had Goudsmit in zijn artikel in *De Gids* het verschil tussen de twee schoolsystemen beschreven. Hij beschreef het universitaire systeem waar veel vakken gevolgd moesten worden. Goudsmit vond dat het heel mooi stond op papier maar in de praktijk werkte dit programma niet met als gevolg dat veel Amerikaanse studenten hun studie in Europa afmaakten. Op het gebied van het hoger onderwijs vond Goudsmit het Nederlandse onderwijs iets beter dan het Amerikaanse systeem. Dit komt doordat de Amerikanen volgens Goudsmit het hoger onderwijs verkeerd hadden ingedeeld. Hij schreef dat het basisonderwijs goed was voor de algemene ontwikkeling van de bevolking, het middelbaar onderwijs richtte zich op voorbereiding op kennis en beroepen. Daarentegen was het onderwijs niet gericht op het leren uitoefenen van een wetenschap, maar er moest al tijdens de studie wetenschappelijk onderzoek worden uitgevoerd.²⁶⁰

Uit het hoofdstuk kan geconcludeerd worden dat de Nederlandse reizigers over verschillende aspecten uit de Amerikaanse samenleving hebben geschreven in hun reisverslagen. Over de veiligheid en wanorde hadden de reizigers dezelfde perceptie. Zo was er in New York slechte bestrating, veel armoede en criminaliteit. Er bleek in Amerika echter wel een strengere handhaving van de wet te zijn dan in Europa.

Een ander thema dat de reizigers in hun reisverslagen beschreven was architectuur en indeling in de steden. De Nederlanders hadden verschillende meningen over de bouwstijl in Amerikaanse steden. Sommige van hen vonden de bouwstijl eentonig terwijl anderen de

²⁵⁷Idem, 250-251.

²⁵⁸De Vries, ‘Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904’, 55.

²⁵⁹Idem, 57.

²⁶⁰Goudsmit, ‘Reisaanteekeningen’, 145.

bouwstijl juist gevarieerd vonden. Het was meerdere reizigers ook opgevallen dat nieuwe steden allemaal dezelfde indeling hadden. De gebouwen waren hoog, de straten breed en het stratenplan was in een vierkant aangelegd. Er bestonden in deze steden geen straatnamen maar elke straat kreeg een nummer.

Een heel ander aspect waar de reizigers over schreven in de reisverslagen waren de verschillende bevolkingsgroepen in de Amerikaanse samenleving. Welk beeld de Nederlanders hadden over het karakter van de Amerikanen is verschillend. Als positieve eigenschappen van Amerikanen werden beleefdheid, gastvrijheid, reinheid en doorzettingsvermogen genoemd. Een aantal negatieve eigenschappen die beschreven werden, waren een dwingende houding, een kapitalistische instelling, oppervlakkigheid en zorgeloosheid. Over de vriendelijkheid van Amerikanen werd verschillend gedacht door de reizigers. De vriendelijkheid van de Amerikaanse bevolking was ook per plaats anders.

Aan het einde van de negentiende eeuw was er in Amerika een emancipatieproces van vrouwen gaande waarbij verschillende partijen opkwamen voor de rechten van de vrouw. Hierbij werden vooral de mogelijkheden voor vrouwen onderzocht om mee te doen in de maatschappij in plaats van te kijken welke functies geschikt zouden zijn. Vanwege de publieke functies van Amerikaanse vrouwen vonden de Nederlandse reizigers dat de opvoeding van de jeugd werd verwaarloosd.

De Amerikaanse bevolkingsgroep die ook aan bod kwam in de reisverslagen waren de Afro-Amerikanen. Zij werkten vooral als bedienden in de trein, als portier in een hotel of plukten katoen. Hoewel de Afro-Amerikanen na de Amerikaanse Burgeroorlog dezelfde rechten zouden krijgen als de blanke bevolking is dit niet gebeurd omdat deze maatregelen werden gemanipuleerd door het zuiden van de Verenigde Staten. Ook al verminderde de rassenhaat, de rassenkwestie bleef ingewikkeld en volgens de Vries hielden zelfs wetenschappers zich hiermee bezig. Dat Afro-Amerikanen niet dezelfde rechten hebben gekregen als de blanke bevolking blijkt ook uit het segregatiesysteem. Twee van de zes reizigers hebben over de segregatie geschreven in de reisverslagen maar beide hebben hun mening achterwege gelaten.

De religie stond in de Verenigde Staten van de negentiende eeuw in hoog aanzien. Het was de Nederlanders hierbij opgevallen dat er verschillende religies naast elkaar bestonden maar dat er geen staatskerk was. Enerzijds was Charles Boissevain het eens met het Amerikaanse systeem omdat hierdoor de religie een sterke plaats in de Amerikaanse samenleving innam. Anderzijds vond Herman Bavinck het Amerikaanse systeem niet goed omdat hij de kerkelijke instellingen zag veranderen in amusementsverenigingen. Beiden

waren het erover eens dat er teveel verschillende religies bestonden in Noord-Amerika.

Over het thema politiek is niet veel geschreven in de reisverslagen. Het ging hierbij vooral over politieke partijen. Een politicus moest zich in dienst stellen van een partij om hogerop te komen. Als de politicus dan op een hoge positie zat, moesten zijn ambtenaren hard blijven werken om deze hoge positie te behouden want als een politicus zou aftreden, raakten zijn ambtenaren ook hun baan kwijt. Dit systeem zorgde volgens Boissevain en Goudsmit voor corruptie.

De liefdadigheid van de Amerikanen kreeg grote belangstelling van de reizigers. Zij schreven positief over de Amerikaanse initiatieven om steun te geven aan bijvoorbeeld kunst, wetenschap en weeshuizen. Door deze initiatieven vonden de reizigers dat de zwakkeren in de Amerikaanse samenleving het beter hadden dan de zwakke bevolkingsgroep in Nederland.

De beeldvorming van de reizigers over het Amerikaanse schoolsysteem was redelijk positief. Het basisonderwijs was gratis en toegankelijk voor iedereen. Er waren zelfs klassen voor kinderen van landverhuizers zodat ze snel konden assimileren in de Amerikaanse samenleving. Over het hoger onderwijs schreven de Nederlanders dat een *college* gelijk stond aan de vierde of vijfde klas van de Nederlandse HBS en het propedeutische jaar aan de Nederlandse universiteiten. Goudsmit was negatief over het hoger onderwijs in Amerika vanwege het uitgebreide lesprogramma en het direct in praktijk brengen van wetenschappelijk onderzoek.

Hoofdstuk 6: De technische ontwikkelingen in de Verenigde Staten

In hoofdstuk vijf is de beeldvorming van de reizigers over culturele aspecten van de Amerikaanse maatschappij uiteen gezet en in dit hoofdstuk wordt ingegaan op de beeldvorming van de Nederlanders over de technische vooruitgang in Amerika. De eerste paragraaf gaat over de overgang van het gebruik van stoom en gas naar elektriciteit. In de tweede en laatste paragraaf wordt uiteen gezet welke veranderingen zichtbaar waren in het gebruik van vervoersmiddelen.

§6.1. Stoom en elektriciteit

Uit reisverslagen die Pien Steringa heeft geanalyseerd komt naar voren dat de Nederlandse reizigers uit de periode 1812-1860 gefascineerd waren door technische ontwikkelingen die Amerikanen toepasten bij het gebruik van water. In steden werden aquaducten en waterleidingen aangelegd om de bevolking van water te voorzien. Een andere techniek was het gebruik van waterkracht in fabrieken. Voor de reizigers was het toepassen van waterkracht niet nieuw maar wel de manier van besturing. Het bleek dat de technische uitvinding van de bluswatervoorziening grote belangstelling kreeg van de reizigers. De fascinatie voor het bluswater kwam waarschijnlijk doordat er in de negentiende eeuw veel branden waren in de steden.²⁶¹

De Nederlandse reizigers uit de late negentiende eeuw hadden geen aandacht meer voor technische ontwikkelingen met water maar zij waren verwonderd over het gebruik van stoomverwarming en elektriciteit. Charles Boissevain constateerde in december 1880 een Amerikaanse proef met elektrisch licht:

Den vorigen avond, toen het begon te sneeuwen, had juist een proefneming plaats met de elektrische verlichting van Broadway, en het felle maanlicht der hoge elektrische lampen deed de sneeuwvlokken vonkelen en lichten.²⁶²

²⁶¹Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 50-52.

²⁶²Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 107.

Later in zijn reisverslag kwam Boissevain nog terug op de introductie van elektrisch licht voor de toekomst: ‘ “Ik geloof stellig in de toekomst van het electrisch licht, niet alleen voor straatverlichting, maar ook als plaatservanger van gaspitten, olielampen en stoom!”’²⁶³ Toen de journalist deze uitspraak deed werd hij door veel mensen niet serieus genomen. Dat hij niet serieus genomen werd kwam waarschijnlijk doordat elektriciteit nog volop in ontwikkeling was. De toekomst die Boissevain toentertijd schetste was nog toekomstmuziek want de elektriciteit werd in de negentiende eeuw alleen toegepast door grote bedrijven en instellingen. Voor het licht werd in Nederland tot 1914 het meest gebruik gemaakt van gaslicht in plaats van elektrisch licht.²⁶⁴

Dat elektrische verlichting voor de Nederlandse reizigers nog een onbekend fenomeen was bleek ook uit het reisverslag van Herman Bavinck uit 1892. Hij maakte een opmerking over de verlichting in Quebec: ‘En door dien sluier heen wierp de zon haar stralen op het schoone en electrisch verlichte Quebec in duizendvoudige tinten en kleuren en vormen.’²⁶⁵ In dit citaat beschreef Bavinck de elektrische straatverlichting als mooi en buitengewoon. Verderop in het reisverslag beschreef Bavinck dat elektrische verlichting in Nederland nog een uitzondering was terwijl het gebruik in Amerika al was ingevoerd. Hierbij merkte hij wel op dat elektrisch licht vooral in het westen van de Verenigde Staten werd gebruikt: ‘Electrisch licht vindt men zelfs in Pella en Orange City.’²⁶⁶

Naar alle waarschijnlijkheid lieten Amerikanen het elektrische licht op de treinstations tot een bepaalde tijd branden want Hugo de Vries schreef toen hij op de nachttrein zat te wachten het volgende: ‘’t Elektrisch licht gaat nu geheel uit en wij zitten in volkomen donker. In ’t bureau steken ze een petroleumlamp aan.’²⁶⁷ Twee jaar later in 1906 was De Vries in de Verenigde Staten en constateerde hij dat er in de huizen al elektrisch licht was ingevoerd: ‘’s Avonds zaten wij meest onder de elektrische lamp te praten.’²⁶⁸ Uit deze opmerking van De Vries kan worden opgemaakt dat Nederlanders nog niet gewend waren aan het dagelijks gebruik van elektrisch licht. Behalve de verwondering over de elektrische verlichting bleek uit de reisverslagen van Willem van Haersolte en Hugo de Vries dat elektriciteit in Noord-Amerika ook voor andere doeleinden werd toegepast. Toen Willem van Haersolte een bezoek bracht aan het buitenverblijf van president Washington schreef Van Haersolte het volgende:

²⁶³Idem, 116.

²⁶⁴Harry Lintsen, *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving III* (Zutphen 1993) 135.

²⁶⁵Bavinck, ‘Mijne reis naar Amerika’, 42.

²⁶⁶Idem, 53.

²⁶⁷De Vries, ‘Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904’, 170.

²⁶⁸De Vries, ‘Tweede reis naar Amerika 31 maart – 13 september 1906’, 218.

‘Het was snikheet, overal in hallen en besloten ruimten, elektrische waaiers aangebracht (...).’²⁶⁹ Ook Hugo de Vries had in 1912 opgemerkt dat er elektrische waaiers bestonden om de hitte tegen te gaan. Hij benoemde de waaiers bij een beschrijving van een nieuw universiteitsgebouw in Houston: ‘Waterleiding en elektrisch licht waren wel het voornaamste wat gereed was, evenzo de onmisbare elektrische waaiers in de Senaatkamer.’²⁷⁰

Het toekomstbeeld van Charles Boissevain waarbij waterkracht vervangen zou worden door elektriciteit kreeg in 1906 al vorm in de Verenigde Staten. Uit het reisverslag van Hugo de Vries uit 1906 kwam naar voren dat universiteiten elektrische installaties aan het plaatsen waren met het doel om waterkracht door elektriciteit te vervangen.²⁷¹

Naast de elektriciteit was Charles Boissevain verwonderd over de manier waarop de Amerikanen gebruik maakten van stoom. Zo beschreef de journalist dat in het Brunswick Hotel in New York City, waar hij verbleef, al gebruik werd gemaakt van stoom die als men de kraan van de stoompijpen, op de hotelkamer, opendraaiden deze door meerdere koperen buizen snel werd getransporteerd zodat binnen enkele minuten de kamer was verwarmd. Door middel van deze radiatoren kon het heel warm worden in de huizen, hotels, kerken en treinen. De meeste huishoudens hadden de stoomverwarming op 72 á 75 Fahrenheit staan.²⁷² De stoom werd ook toegepast bij de warmwatervoorziening: ‘Dan draait men de kraan om in voor zijn bad – in dit *Brunswick Hotel* heeft elke kamer een eigen bad en verdere gemakken – wanneer in twee minuten de kuip vol gespoten is met warm, lauw of koud water.’²⁷³

Dat Boissevain als enige een uitgebreide beschrijving heeft gegeven in zijn reisverslag over stoomverwarming kwam waarschijnlijk door de periode waarin hij de Verenigde Staten bezocht. Hij maakte zijn reis in de jaren 1880-1881 en in die periode was de stoomverwarming in Nederland nog onbekend. Later in de jaren tachtig van de negentiende eeuw werd dit verwarmingssysteem in Nederland geïntroduceerd.²⁷⁴

²⁶⁹Van Haersolte, ‘Het reisverslag’, 19.

²⁷⁰De Vries, ‘Derde reis naar Amerika 31 augustus- 20 december 1912’, 330.

²⁷¹De Vries, ‘Tweede reis naar Amerika 31 maart – 13 september 1906’, 288.

²⁷²Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 111-112.

²⁷³Ibidem.

²⁷⁴Meindert Stokroos, *Verwarmen en verlichten in de negentiende eeuw* (Zutphen 2001) 49.

§6.2. Van omnibus naar de elektrische automobiel

De Nederlandse reizigers die aan het begin van de negentiende eeuw naar de Verenigde Staten reisden, maakten kennis met stoomvoertuigen. De reizigers waren verbaasd over de stoomtrein in de Nieuwe Wereld. Verder reisden de Nederlanders per koets, kanaalboot en rivierboot door Noord-Amerika. Pas circa 1850 werden in Nederland stoomschepen gebruikt.²⁷⁵

In de late negentiende eeuw reisden de Nederlanders nog met de boot en de koets door de Verenigde Staten maar zij maakten ook gebruik van andere vervoersmiddelen. De reiziger Joël Goudsmit schreef in zijn reisverslag over een reis die hij gemaakt had met de nachttrein naar de Niagra falls. Over de wagon waar hij in zat schreef Goudsmit het volgende:

De waggons hier zijn ruim, hoog en zindelijk en bevatten niet minder dan 60 plaatsen, waar men twee aan twee op kleine sofa's zit. Men wandelt van den eenen waggon naar den anderen ruim en vrij en vindt er vele gemakken, over welker gemis hier te lande niet ten onrechte geklaagd wordt.²⁷⁶

Volgens hem klaagden de Amerikanen terecht over de ongemakken in de trein want er was maar één passagiersklasse echter tegen betaling kreeg de passagier een wagon met mooiere meubelen. Goudsmit vond de Amerikaanse spoorwegbedrijven niet roekeloos want de treinen werden steeds gecontroleerd.²⁷⁷

Charles Boissevain heeft meerdere vervoersmiddelen beschreven in zijn boeken. Zo bewoog hij zich in Amerika voort in een rijtuig, arrenslee, (stoom)boot, Dwarring rooms (dat zijn hoge rijtuigen), (nacht)trein en omnibus. Het vreemdste vond Boissevain de luchtspoorweg in New York. Hierover schreef hij:

Een luchtspoorweg, d.i. een spoorweglijn die over een eidelooze spoorwegbrug gaat van ijzeren traliewerk, dat op ijzeren pilaren rust en die hier en daar afgebroken is door een Zwitsersch huis, waarheen ijzeren trappen voeren en dat tot station dient. (...) Overall heeft hij dubbel spoor, en om de vijf straten, telkens

²⁷⁵Steringa, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860', 49.

²⁷⁶Goudsmit, 'Reisaanteekeningen', 136.

²⁷⁷Ibidem.

hoog in de lucht, op de hoogte van de derde verdieping der huizen een dubbel station! Hij loopt dus langs vier wegen de geheele stad door.²⁷⁸

Boissevain heeft tijdens zijn verblijf in New York een aantal keer gebruik gemaakt van de luchtspoorweg om naar Wall Street en Harlem te gaan.²⁷⁹

Willem van Haersolte was niet onder de indruk van de vervoersmiddelen in de Verenigde Staten maar wel van de infrastructuur voor het verkeer. Eén van de fascinerendste plaatsen vond hij de Brooklyn Bridge in New York. In zijn reisverslag schreef hij het volgende hierover:

Daarna per tram tot aan de Brooklynbridge die we opliepen en een overweldigende indruk op me maakte. Alle foto's die ik van dit meesterwerk zag, geven een geheel onvoldoende indruk. Aan weerskanten twee paar rails voor trams, waaronder de spoorwegrails, en in de middenboom voor voetgangers, er naast de tramrails voor rijtuigen. We liepen tot een der kolossale poorten; de tram van en op de brug komende gingen aan beide kanten in 8 lijnen, verdeeld verder.²⁸⁰

De nieuwe vervoersmiddelen en infrastructuur in Amerika stonden de technische ontwikkelingen in de Nieuwe Wereld niet in de weg. Zo reed Hugo de Vries in 1906 niet meer in een rijtuig door New York maar verplaatste hij zich in een elektrische auto. Dat De Vries de rit met de auto beschreef in zijn reisverslag betekent waarschijnlijk dat het nog niet gebruikelijk was in Nederland om in een auto te rijden. Hij schreef: 'Wij reden er in een elektrische automobiel heen, met brede wielen ongelofelijk zacht over al de gaten in de straten. En vlug!'²⁸¹ De automobiel was niet het enige vervoersmiddel dat nieuw was in het Amerikaanse straatbeeld. Hugo de Vries beschreef ook de elektrische tram en de subway.²⁸² Hierbij gaf hij niet zijn mening over de vervoersmiddelen maar hij vond het fijn dat hij weggebracht werd naar het station van de ferry omdat het niet zo makkelijk was om je een weg te banen in een stad waar je niet bekend was en waar je niet alle vervoersmiddelen kende: 'Heerlijk, want die lijnen zijn voor een vreemdeling niets gemakkelijk. Je moet eerst

²⁷⁸Boissevain, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel*, 69-70.

²⁷⁹Idem, 74-75.

²⁸⁰Van Haersolte, 'Het reisverslag', 13.

²⁸¹De Vries, 'Tweede reis naar Amerika 31 maart – 13 september 1906', 187.

²⁸²Idem, 197.

een sneltrein nemen, dan overstappen op een gewone trein omdat je sneltrein je eindstation voorbij rijdt.²⁸³

Uit de bovenstaande paragrafen kan geconcludeerd worden dat de late negentiende-eeuwse reizigers waren gefascineerd door het gebruik van elektriciteit in de Verenigde Staten. De Nederlanders hadden belangstelling voor elektriciteit omdat het fenomeen in Nederland nog redelijk onbekend was.

Elektriciteit werd voor verschillende doeleinden gebruikt zoals straatverlichting, binnenhuisverlichting en ventilatiesystemen. Dat elektriciteit later voor meerdere doeleinden zou worden toegepast, werd al voorzien door Charles Boissevain. Hij schreef dat de elektriciteit in de toekomst een vervanger zou worden voor gaspitten, olielampen en stoom.

Boissevain was ook gefascineerd door de stoomverwarming die in de Amerikaanse hotelkamers aanwezig waren. De stoomverwarming was een uitvinding die nog nauwelijks was geïntroduceerd in Nederland.

In de periode dat de Nederlanders door de Verenigde Staten reisden was er een transformatie gaande in de vervoersmiddelen. Zo kon er in 1873 onder andere gereisd worden met boten, treinen en koetsen. Daar kwam rond 1880 de luchtspoorweg in New York bij en aan het begin van de twintigste eeuw schreven de reizigers over de subway in New York, de elektrische tram en de elektrische auto. Door het drukke verkeer in de steden, bestond er in Amerikaanse steden een breed opgezette infrastructuur voor het openbaar vervoer die ook een diepe indruk heeft achter gelaten op de reizigers.

²⁸³Idem, 200.

Hoofdstuk 7. Conclusie

Tijdens de Industriële revolutie in de negentiende eeuw hebben Amerika en Nederland zich getransformeerd van een landbouwsamenleving naar een industriële samenleving. Ondanks dat beide landen beschikten over een goede infrastructuur heeft de Verenigde Staten zich sneller ontwikkeld dan Nederland. Enerzijds transformeerde Amerika sneller dan Nederland omdat de Amerikaanse Burgeroorlog zorgde voor een stimulans in de staal- en wapenindustrie en er ontstonden veel nieuwe ondernemingen. Daarnaast beschikte de Verenigde Staten over haar eigen grondstoffen die nodig waren om te industrialiseren. Anderzijds industrialiseerde Nederland langzamer dan de Verenigde Staten doordat Nederland te maken had met de internationale economische crisis in de negentiende eeuw.

In deze periode van industrialisatie reisden zes Nederlanders naar de Nieuwe Wereld. Vijf van de zes reizigers maakten deze reis vanwege werkgerelateerde motieven wat de bestemmingen van deze reizen bepaalde. Van de reizen die de Nederlanders gemaakt hebben in de periode 1873-1914 hebben zij alle zes een reisverslag bijgehouden. Aan de hand van deze reisverhalen is in deze masterthesis de volgende probleemstelling beantwoord: *Wat was de perceptie van de Nederlander die in de periode 1873-1914 naar Noord-Amerika reisde van de modernisering in de Nieuwe Wereld?* Uiteindelijk zijn deze bevindingen vergeleken met het onderzoek van Pien Steringa om per thema te kijken naar de overeenkomsten en verschillen. Zo vonden de reizigers uit de periode 1812-1860 en 1873-1914 allemaal dat Amerika niet veilig was en dat er wanorde heerste. Wel waren zij het er over eens dat de wet streng werd gehandhaafd en dat de politie goed om kon gaan met grote mensenmassa's. Bij het thema architectuur en stadsindeling onderstreepten de reizigers uit de vroege negentiende eeuw dat de huizen in de Verenigde Staten in een Engelse stijl zijn gebouwd en dat openbare gebouwen van marmer zijn gemaakt. Verder was hun opgevallen dat steden een recht stratenplan bezaten maar dat de uitstraling van de steden veel soberder was dan in Europa. De Nederlanders uit de latere periode hebben ook gezien dat de steden in Amerika in een vierkant werden gebouwd en dat de huizen van belangrijke personen geen weelde uitstraalden. De bouwstijl in de straten was wel veranderd ten opzichte van 1812-1860. De meningen van de reizigers uit 1873-1914 waren verschillend over de stedenbouw in de Verenigde Staten.

Over het Amerikaanse volkskarakter is een aantal overeenkomsten zichtbaar tussen de Nederlanders uit de verschillende onderzoeksperioden. Zij vonden dat de blanke bevolking welgemanierd was en een kapitalistische instelling had. De reizigers uit 1812-1860 schreven dat de bevolking ongastvrij was. Dit vonden de Nederlanders uit de late periode ook maar zij

hadden bij sommige Amerikaanse mensen wel de gastvrijheid ervaren. Hieruit blijkt dat de reizigers oog hadden voor regionale verschillen. Een ander aspect dat beide groepen noemden was het chauvinisme in het Amerikaanse karakter. Het chauvinisme werd tussen 1812-1860 als een slechte eigenschap gezien terwijl dit tussen 1873-1914 als een positieve en negatieve eigenschap werd geschetst. Enerzijds was vaderlandsliefde positief omdat iemand opkomt voor zijn eigen land. Anderzijds werd chauvinisme als een negatieve eigenschap gezien omdat de burgers een kapitalistische instelling hadden. Een eigenschap die alleen in de reisverslagen uit de late negentiende eeuw werd genoemd, was het doorzettingsvermogen van de Amerikanen. De Nederlanders vonden dat de Amerikanen er alles aan deden om hun doel te bereiken.

Bij het thema Amerikaanse vrouwenemancipatie hebben de reizigers uit beide groepen geschreven over de kleding en het vrijer bewegen van vrouwen in de Amerikaanse samenleving. Dat vrouwen zich meer buitenshuis konden begeven viel bij de Nederlanders uit de periode 1812-1860 niet echt in goede aarde terwijl de reizigers uit de latere periode het emancipatieproces van vrouwen vermoedelijk accepteerden. Hier is een omslag zichtbaar in het denken over vrouwenrechten in de negentiende eeuw. Alleen vonden beide groepen nog steeds dat de opvoeding van de Amerikaanse kinderen door de activiteiten die de Amerikaanse vrouwen buitenshuis uitoefenden achteruit ging.

In de vroege negentiende eeuw werd door de reizigers veel geschreven over de kwestie van de slavernij in de Verenigde Staten en de onenigheid tussen het noorden en het zuiden. Sommige reizigers waren toen al bang dat er een burgeroorlog in de Nieuwe Wereld zou uitbreken. Het bleek uit de reisverslagen die zijn geschreven tussen 1873-1914 dat alleen Charles Boissevain het thema slavernij heeft beschreven. De andere reizigers hebben wel geschreven over de Afro-Amerikaanse bevolkingsgroep maar alleen over de thema's rassenhaat en segregatie. Dat er verschillend over de Afro-Amerikaanse bevolking werd geschreven, kwam waarschijnlijk door de veranderde positie die deze bevolkingsgroep na de burgeroorlog in de Verenigde Staten heeft gekregen.

Over het thema religie werden in beide perioden dezelfde onderwerpen genoteerd in de reisverslagen. Deze onderwerpen waren de zondagsrust, de verschillende religies in de Verenigde Staten en de gelijke rechten voor diverse religies. Dat beide groepen dezelfde onderwerpen over religie aansneden kan voortkomen uit het verschil tussen twee religieuze systemen. In Nederland bestond de protestantse staatskerk en in Amerika was er geen staatskerk. Dat de religie in Amerika anders beleefd werd dan in Nederland was voor de reizigers waarschijnlijk bijzonder vanwege de verschillen tijdens de kerkdiensten.

Een ander thema waar de reizigers uit de vroege en late negentiende eeuw over schreven in de reisverslagen was politiek. Hierbij werden andere onderwerpen aangesneden. De Nederlanders uit de periode 1812-1860 schreven over spanningen tussen het noorden en het zuiden van Amerika en over de bewondering voor de presidenten. In de reisverslagen uit 1873-1914 gingen de reizigers in op de corruptie binnen de politieke partijen. Deze verschuiving van onderwerpen komt door de veranderingen in de Amerikaanse politiek. Bij de reisverslagen uit 1812-1860 stond het land aan de vooravond van een burgeroorlog. Toen de Nederlanders in de periode 1873-1914 naar de Verenigde Staten reisden was de Amerikaanse Burgeroorlog voorbij en het land was in opbouw, tegelijkertijd waren er ook hervorming in de Amerikaanse politiek zichtbaar.

De Amerikaanse bevolking heeft altijd veel gedaan aan liefdadigheid. Deze liefdadigheid is alle reizigers ook opgevallen want beide groepen hadden hier belangstelling voor. In de reisverslagen werd vooral geschreven over de giften die Amerikanen gaven aan de wetenschap en kunst en aan goede zorg voor de laagste klassen van de samenleving.

Het thema onderwijs komt in de doctoraalscriptie van Pien Steringa niet voor maar in de reisverslagen uit de periode 1873-1914 komt dit thema wel aan de orde. Dat er over het onderwijs werd geschreven, kwam waarschijnlijk doordat in deze periode binnen Nederland veel aandacht was voor dit thema.

Over de technische ontwikkelingen in de Verenigde Staten beschreven de twee groepen reizigers verschillende aspecten. De Nederlanders uit de periode 1812-1860 waren verwonderd over de manier waarop de Amerikanen omgingen met waterkracht. In de latere periode waren de reizigers gefascineerd door de stoomverwarming, elektriciteit en nieuwe vervoersmiddelen. Deze omslag heeft te maken met technische uitvindingen die vooral in de Verenigde Staten van de negentiende eeuw werden gedaan. Dit waren dan producten die alleen in de Nieuwe Wereld zichtbaar waren en voor de rest van de wereld nog onbekend. In de eerste helft van de negentiende eeuw was dit de waterkracht en in het tweede gedeelte van de eeuw waren dat stoomverwarming, elektriciteit en nieuwe vervoersmiddelen.

In het kort kan worden geconcludeerd dat er meerdere redenen zijn waarom er verschillen en overeenkomsten zichtbaar zijn tussen de reisverslagen uit de vroege en late negentiende eeuw. Enerzijds dachten de reizigers uit de periode 1812-1860 hetzelfde over onder andere de thema's, wanorde, onveiligheid, stadsindeling en religie in Amerika, als de reizigers uit de periode 1873-1914 omdat de onderwerpen van deze thema's in Nederland nog niet zover waren ontwikkeld als in de Verenigde Staten en deze thema's vermoedelijk bijzonder bleven

voor de Nederlandse reizigers. Anderzijds beschreven de reizigers uit de verschillende perioden andere onderwerpen van een thema omdat zij in een andere periode de Verenigde Staten bezochten. Zo kon het zijn dat er in 1873-1914 niet meer werd geschreven over het thema slavernij doordat de Amerikaanse maatschappij was veranderd, waardoor dit onderwerp niet meer actueel was. Daarnaast werd in reisverslagen uit de laat negentiende eeuw ook niet meer geschreven over de bluswatervoorziening in de Verenigde Staten doordat dit onderwerp door de Nederlandse reizigers niet meer als bijzonder werd gezien. Een thema dat niet in de reisverhalen van 1812-1860 aan bod kwam maar wel in de reisverslagen uit de latere periode was het onderwijs. Dat het onderwijs in de reisverslagen uit de periode 1873-1914 wel aandacht kreeg van de reizigers kwam waarschijnlijk doordat dit thema in deze periode erg actueel was in Nederland. Kortom reizigers schreven in hun reisverslagen over thema's die hun opvielen tijdens de reis en over onderwerpen die actueel waren in de Verenigde Staten en of in Nederland.

Bijlage: bibliografie

Primaire bronnen

Boeken

Boissevain, Charles, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika eerste deel* (Haarlem 1881).

Boissevain, Charles, *Van 't Noorden naar het Zuiden schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tweede deel* (Haarlem 1882).

Tijdschriften en bundels

Bavinck, Herman, 'Mijne reis naar Amerika', in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010).

Goudsmit, Joël Emanuel, 'Reisaanteekeningen', *De Gids jaargang 38* (1874) 79-164.

Haersolte van, Willem, 'Het reisverslag' *De Nieuwe Wereld Een vakantie reis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika 1904 Overijsselse handschriften 47* (2012) 9-30.

Kuyper, Abraham, 'Brieven,' in Jan de Bruijn (eds.) *Ik voel steeds meer dat ik hier zijn moest Amerikaanse brieven van Abraham Kuyper aan zijn vrouw en kinderen (1898)* (Amsterdam 2004).

Vries de, Hugo, 'Eerste reis naar Amerika 28 mei 15 oktober 1904', in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998).

Vries de, Hugo, 'Tweede reis naar Amerika 31 maart – 13 september 1906', in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998).

Vries de, Hugo, 'Derde reis naar Amerika 31 augustus – 20 december 1912', in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998).

Secundaire literatuur

Boeken

Bank, J. TH. M., J.J. Huizinga en J.T. Minderaa, *Nederlands verleden in vogelvlucht Delta 3 De Nieuwste tijd: 1813 tot heden* (Groningen 1993).

Beliën, Herman en Monique van Hoogstraten, *De Nederlandse geschiedenis in een notendop Alles wat je altijd wilde weten* (Amsterdam 15de gewijzigde druk 2005).

Blok, Petrus Johannes en Philip Christiaan Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek deel 6* (Leiden 1924).

Blom, J.C.H. en E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2004 3de gewijzigde druk).

Buzard, James, *The beaten track: European tourism, literature and the ways to 'Culture' 1800-1918* (Oxford 1993).

Lintsen, Harry, *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving III* (Zutphen 1993).

Oudheusden van, Jan, *De Amerikaanse geschiedenis in een notendop* (Amsterdam 2009 4de gewijzigde druk).

McPherson, James M., *Battle Cry of freedom the civil war era* (New York en Oxford 1988).

Rossem van, Maarten, *De Verenigde Staten van in de twintigste eeuw* (Den Haag, derde gewijzigde druk 2001).

Stokroos, Meindert, *Verwarmen en verlichten in de negentiende eeuw* (Zutphen 2001).

Thompson, Carl, *Travel writing* (London, New York 2011).

Verhoeven, Gerrit, *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)*, (Hilversum 2009).

Youngs, Tim, *The Cambridge introduction to travel writing* (Cambridge 2013).

Tijdschriften en bundels

Adler, Judith, 'Origins of sightseeing', *Annals of Tourism Research* 16 (1989) 7-29.

Adler, Judith, 'Travel as performed art', *American journal of sociology* Vol. 94 No. 6 (1989) 1366-1391.

Bilt, Eduard van der, 'Het rijk der Vrijheid. De Verenigde Staten 1776-1861', in Eduard van de Bilt en Joop Toebes (eds.), *Een samenleving op de rails. De Verenigde Staten tussen 1776 en 1917* (Nijmegen 1995) 15-48.

Burke, Peter, 'Directions for the history of travel', in Lars M. Andersson, Anna Jansdotter, Bodil E.B. Persson and Charlotte Tornbjer (eds.), *Rätten en festkrift till bengt ankarloo* (2000) 176-198.

Dekker, Rudolf, '“Dat mijn lieven kinderen weten zouden...” egodocumenten in Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw', *Opossum tijdschrift voor historische en kunstwetenschappen* (jaargang 3.) 3-22.

Dekker, Rudolf, 'Dutch travel journals from the sixteenth to the early nineteenth centuries', *Lias* 22 (1995) 277-299.

Dekker, Rudolf, 'Van 'grand tour' tot treur- en sukkelreis. Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw', *Opossum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen I* (1994) 8-25.

Elsner Jas' and Joan-Pau Rubiés, 'Introduction', in Jas' Elsner and Joan-Pau Rubiés (eds), *Voyages and visions: Towards a cultural history of travel* (London 1999) 1-15.

Hansen, Maria, 'Inleiding' *De Nieuwe Wereld Een vakantiereis van Willem van Haersolte naar Noord-Amerika 1904 Overijsselse handschriften* 47 (2012) 1-8.

Harinck, Goerge en Margriet Urbanus, 'Inleiding', in Jan de Bruijn (eds.) *Ik voel steeds meer dat ik hier zijn moest Amerikaanse brieven van Abraham Kuyper aan zijn vrouw en kinderen (1898)* (Amsterdam 2004).

Harinck, George, 'Woord vooraf', in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010).

Harinck, George, 'Inleiding', in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010).

Harinck, George, 'Toelichting op de tekst', in George Harinck (ed.), *Herman Bavinck Mijne reis naar Amerika* (Barneveld tweede druk 2010).

Krabbendam, Hans, 'Nederlanders trekken naar het beloofde land in de geschiedenis van vier eeuwen Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten speelt godsdienst een doorslaggevende rol', *Ons Amerika 400 jaar Nederlandse sporen in de Verenigde Staten. Taal, eten, geschiedenis, beroemdheden immigratie Elsevier speciale editie* (2009) 40-49.

Mackintosh, Will, "'Ticketed Through": The commodification of travel in the nineteenth century', *Journal of the early Republic Volume 32 number 1* (2012) 61-89.

Marle van, Jaap, 'Het Nederlands aan de Amerikaanse oostkust', *Ons Amerika 400 jaar Nederlandse sporen in de Verenigde Staten. Taal, eten, geschiedenis, beroemdheden immigratie Elsevier speciale editie* (2009) 90-93.

Steringa, Pien, 'Nederlanders op reis in Amerika 1812-1860 reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit', *Utrechtse historische cahiers jaargang 20 nr. 1* (1999) 7-110.

Toebes, Joop, 'Voorbij de 'Last Frontier'. De Verenigde Staten, 1861-1917', in Eduard van de Bilt en Joop Toebes (eds.), *Een samenleving op de rails. De Verenigde Staten tussen 1776 en 1917* (Nijmegen 1995) 49-89.

Towner, John and Geoffrey Wall, 'History and tourism', *Annals of Tourism Research 18:1* (1991), 71-84.

Verhoeven, Gerrit, 'Vaut le voyage!? Nieuwe Tendensen in het historisch onderzoek naar toerisme (1750-1950)', *Stadsgeschiedenis 4* (2009) 61-73.

Youngs, Tim and Charles Forsdick, 'Travel writing as a genre', in Tim Youngs and Charles Forsdick (eds), *Travel writing critical concepts in literary and cultural studies volume 1 the production of travel writing* (London and New York 2012).

Zevenhuizen, Erik, 'Inleiding', in Erik Zevenhuizen (ed.), *Hugo de Vries O, Wies! 't Is hier zo mooi! Reizen in Amerika* (Amsterdam en Antwerpen 1998).

Internet

J.L. Helderling, 'Boissevain Charles (1842-1927)':

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/boissevainc> (29-04-2014).

Onbekend, 'Dr. H. Bavinck':

<http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09lkxrbw1#p4> (29-04-2014).

Onbekend, 'Koninklijke Bibliotheek Nationale bibliotheek van Nederland': www.kb.nl (22-01-2014).

G. Puchinger, 'Kuijper Abraham (1837-1920)': <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/kuijper> (30-04-2014).